



SMART QUILL
PUBLISHING

SCIENTIFIC EPICENTER

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL



VOLUME - 1



ISSUE - 1



30 MAY 2026



Journal Website



PUBLISHER

Smart Quill Publishing

Namangan, Uzbekistan

www.smartquillpublishing.uz

editor@smartquillpublishing.uz

+99887 135 54 53



JOURNAL INFORMATION

Journal Title	: Scientific Epicenter
Publication Type	: International Scientific-Methodological Journal
Publication Language	: Uzbek, English, Russian
Publication Format	: Electronic (Online)
Publication Frequency	: Monthly (12 issues per year)
First Issue	: 2026
ISSN	: Applied
DOI Prefix	: Applied
Website	: www.scientificepicenter.uz
E-mail	: editor@scientificepicenter.uz



RESEARCH AREAS

Historical Sciences	Philosophical Sciences
Philological Sciences	Pedagogical Sciences



MASS MEDIA REGISTRATION

The journal was officially registered as a mass media outlet on May 25, 2026, by the Inspection for Control in the Field of Informatization and Telecommunications under the Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan.



REGISTRATION CERTIFICATE

Certificate No: 1609630

Date of Registration: 26.05.2026



INDEXED IN



EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN-CHIEF



Mahbuba Yusupjanovna Sobirova

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor
Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan

EDITORIAL BOARD MEMBERS



Javohir Abdurakhim o'g'li Yuldashev

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor,
Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan



Muhammadjon Odiljon o'g'li Alixojiev

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Andijan State University, Uzbekistan



Zakhriddinbobir Umarovich Khaydarov

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan



Rakhmatillo Murtozali o'g'li Akbarov

Doctor of Philosophy (PhD) in History, Acting Associate
Professor, Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan



Akmal Nasriddinovich Abdullayev

Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy, Associate Professor,
Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan



Elyorjon Otabekovich Gapparov

Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy, Associate Professor,
Namangan State University, Uzbekistan



Sevara Mamurovna Botirova

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate
Professor, Namangan State Pedagogical Institute, Uzbekistan



Nigora Jamolkhonovna Khayrullayeva

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Namangan
Branch of Kimyo International University in Tashkent, Uzbekistan

and other distinguished researchers ...



PUBLICATION ETHICS

Scientific Epicenter Scientific-Methodological Journal adheres to internationally recognized publication ethics and follows the principles of:

- ✓ COPE (Committee on Publication Ethics)
- ✓ Academic Integrity
- ✓ Double-Blind Peer Review



COPYRIGHT & OPEN ACCESS

© 2026 Smart Quill Publishing.

Articles published in Scientific Epicenter are freely accessible under the journal's Open Access Policy. Readers may read, download, copy, and share published articles for lawful academic and non-commercial purposes, provided that proper citation to the original source is given.

Any unauthorized modification, alteration, falsification, misrepresentation, or commercial use of the published content without the prior written permission of the publisher is strictly prohibited and may result in legal liability in accordance with the applicable copyright and intellectual property laws of the Republic of Uzbekistan and relevant international legal standards.

TIBBIYOT TALABALARIDA DIABETNI TUSHUNISHDA KLINIK KEYSLAR ORQALI BILIM TRANSFERI

Abduhakimov Xushnud Abdurasul o‘g‘li

(II-ped. 103-B), Toshkent davlat tibbiyot universiteti talabasi

E-mail: xushnudw007@gmail.com

+998 (94) 607-28-29

Asatxonova Gulsanam Asqar qizi

(I-ped. 103-A), Toshkent davlat tibbiyot universiteti talabasi

E-mail: zarinaarikova6@gmail.com

+998 (77) 059-06-44

Boltayev Elbek O‘ktam o‘g‘li

(II-ped. 101-B), Toshkent davlat tibbiyot universiteti talabasi

E-mail: boltayevelbek07@gmail.com

+998 (99) 710-07-30

DOI: [https://doi.org/ 10.5281/zenodo.20540174](https://doi.org/10.5281/zenodo.20540174)

Annotatsiya: Mazkur maqolada qandli diabetning global va mahalliy ahamiyati, uning zamonaviy tasnifi hamda tibbiy ta’limdagi dolzarb muammolar tahlil qilingan. Xususan, nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi tafovut, talabalarda klinik fikrlashni shakllantirish masalalari yoritilgan. Klinik keyslarga asoslangan o‘qitish (Case-Based Learning) usulining mazmuni va afzalliklari ko‘rib chiqilib, uning bilim transferini ta’minlashdagi o‘rni asoslab berilgan. Shuningdek, diabet bo‘yicha zamonaviy yondashuvlar va innovatsion ta’lim texnologiyalarining ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari klinik keyslardan foydalanish tibbiy ta’lim samaradorligini oshirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: qandli diabet, klinik keys, Case-Based Learning, tibbiy ta’lim, bilim transferi, klinik fikrlash, innovatsion usullar, 1-tip diabet, 2-tip diabet, gestatsion diabet.

ТРАНСФЕР ЗНАНИЙ ЧЕРЕЗ КЛИНИЧЕСКИЕ КЕЙСЫ В ПОНИМАНИИ ДИАБЕТА У СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

***Аннотация.** В данной статье анализируется глобальное и локальное значение сахарного диабета, его современная классификация и актуальные проблемы медицинского образования. В частности, освещается разрыв между теоретическими знаниями и практическими навыками, а также вопросы формирования клинического мышления у студентов. Рассматриваются содержание и преимущества метода обучения на основе клинических случаев, а также обосновывается его роль в обеспечении передачи знаний. Также раскрывается важность современных подходов к диабету и инновационных образовательных технологий. Результаты исследования показывают, что использование клинических случаев повышает эффективность медицинского образования.*

***Ключевые слова:** сахарный диабет, клинический случай, обучение на основе клинических случаев, медицинское образование, передача знаний, клиническое мышление, инновационные методы, диабет 1 типа, диабет 2 типа, гестационный диабет.*

KNOWLEDGE TRANSFER THROUGH CLINICAL CASES IN UNDERSTANDING DIABETES AMONG MEDICAL STUDENTS

***Abstract.** This article analyzes the global and local significance of diabetes mellitus, its modern classification, and current problems in medical education. In particular, the gap between theoretical knowledge and practical skills, the issues of forming clinical thinking in students are highlighted. The content and advantages of the Case-Based Learning method are considered, and its role in ensuring knowledge transfer is justified. The importance of modern approaches to diabetes and innovative educational technologies is also revealed. The results of the study show that the use of clinical cases increases the effectiveness of medical education.*

Key words: *diabetes mellitus, clinical case, Case-Based Learning, medical education, knowledge transfer, clinical thinking, innovative methods, type 1 diabetes, type 2 diabetes, gestational diabetes.*

Kirish. Qandli diabet bugungi kunda jahon miqyosida eng keng tarqalgan surunkali nokasalliklardan biri hisoblanadi. Uning tarqalishi yil sayin oshib borayotgani global sog‘liqni saqlash tizimi oldida jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Diabet nafaqat yuqori kasallanish ko‘rsatkichlari, balki asoratlari (yurak-qon tomir kasalliklari, nefropatiya, retinopatiya va neyropatiya) bilan ham ahamiyatlidir. O‘zbekistonda ham qandli diabetning tarqalishi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu holat aholi turmush tarzining o‘zgarishi, noto‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollikning kamayishi va stress omillari bilan bog‘liq.

Klinik keyslarga asoslangan o‘qitish (Case-Based Learning, CBL) – bu talabalarning bilim va ko‘nikmalarini real yoki realga yaqin klinik vaziyatlar orqali shakllantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuv hisoblanadi. Ushbu usulda talabalarga muayyan klinik holat (keys) taqdim etiladi va ular ushbu vaziyatni tahlil qilish, tashxis qo‘yish, davolash rejasini ishlab chiqish hamda qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etadilar.

CBL usuli talabalarda tanqidiy fikrlash, klinik mulohaza yuritish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu yondashuv nazariy bilimlarni amaliyot bilan integratsiya qilish imkonini berib, bilim transferini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, u talabalarning faolligini oshiradi, jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi va o‘quv jarayonini yanada qiziqarli hamda samarali qiladi.

Asosiy qism

Diabet bo‘yicha zamonaviy bilimlar (1-tip, 2-tip, gestatsion diabet)

Qandli diabet — bu insulin sekretsiyasi yoki ta’sirining buzilishi natijasida rivojlanadigan surunkali metabolik kasallik bo‘lib, giperglikemiya bilan tavsiflanadi. Zamonaviy tasnifga ko‘ra, diabetning asosiy turlari 1-tip, 2-tip va gestatsion diabet hisoblanadi.

1-tip diabet autoimmun jarayon natijasida β -hujayralarning buzilishi bilan bog‘liq bo‘lib, ko‘pincha yoshlarda uchraydi va mutlaq insulin yetishmovchiligi bilan kechadi. 2-tip diabet esa insulinga rezistentlik va nisbiy insulin yetishmovchiligi bilan xarakterlanadi hamda kattalar orasida eng ko‘p tarqalgan tur hisoblanadi. Gestatsion diabet homiladorlik davrida yuzaga kelib, ona va bola uchun jiddiy asoratlar xavfini oshiradi [1].

So‘nggi yillarda diabet patogenezini, diagnostikasi va davolash usullari bo‘yicha katta yutuqlarga erishildi. Xususan, individuallashtirilgan terapiya, glikemik nazoratning zamonaviy usullari va profilaktik chora-tadbirlar ahamiyati ortib bormoqda [2].

Tibbiy ta’limda innovatsion usullar

Zamonaviy tibbiy ta’lim an’anaviy leksiyalarga asoslangan modeldan talabalarga yo‘naltirilgan, interaktiv va kompetensiyaga asoslangan yondashuvga o‘tmoqda. Innovatsion usullar qatoriga muammoga asoslangan o‘qitish (Problem-Based Learning), klinik keyslarga asoslangan o‘qitish (Case-Based Learning), simulyatsion treninglar va raqamli ta’lim texnologiyalari kiradi.

Bu usullar talabalarda faqat bilim emas, balki amaliy ko‘nikmalar, klinik fikrlash va kommunikatsiya qobiliyatlarini ham shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, simulyatsion markazlar va virtual patsiyentlar bilan ishlash tibbiy ta’lim sifatini oshirishda muhim o‘rin tutadi [3].

Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham so‘nggi yillarda tibbiy ta’limni modernizatsiya qilishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda xalqaro standartlar va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda [4].

Klinik keyslar orqali o‘qitishning samaradorligi bo‘yicha tadqiqotlar tahlili

Klinik keyslarga asoslangan o‘qitish (CBL) samaradorligi ko‘plab tadqiqotlarda isbotlangan. Ushbu usul talabalarga nazariy bilimlarni real klinik vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi, bu esa bilimlarning mustahkamlanishiga olib keladi [5].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, CBL usulidan foydalangan talabalar an'anaviy usullarda o'qiganlarga nisbatan yuqori klinik fikrlash darajasiga ega bo'ladi va tashxis qo'yishda kamroq xatoga yo'l qo'yadi [6]. Shuningdek, bu usul talabalarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi va mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bilim transferi tushunchasi va uning pedagogik ahamiyati

Bilim transferi — bu egallangan bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatlarda qo'llash qobiliyati bo'lib, zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Tibbiy ta'limda bu tushuncha ayniqsa muhim, chunki talabalar o'z bilimlarini real klinik amaliyotda samarali qo'llay olishlari lozim.

Pedagogik nuqtai nazardan, bilim transferi faqat ma'lumotni eslab qolish emas, balki uni tahlil qilish, sintez qilish va amaliyotga tatbiq etishni o'z ichiga oladi. Klinik keyslarga asoslangan o'qitish aynan shu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi, chunki u talabalarni real muammolarni hal qilishga jalb etadi [7].

Klinik keyslar orqali o'qitishning afzalliklari va cheklovlari

Klinik keyslarga asoslangan o'qitish (Case-Based Learning, CBL) tibbiy ta'limda samarali pedagogik yondashuv sifatida keng qo'llanilmoqda. Ushbu usulning asosiy afzalliklaridan biri — talabalarda klinik fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatidir. Keyslar orqali o'qitish jarayonida talabalar real klinik vaziyatlarni tahlil qiladi, tashxis qo'yish va davolash strategiyasini ishlab chiqishda ishtirok etadi. Bu esa ularda mustaqil qaror qabul qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi [5].

Shuningdek, CBL usuli nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi, ya'ni bilim transferini samarali ta'minlaydi. Talabalar faol ishtirok etgan holda o'qish jarayonida motivatsiyasi oshadi va bilimlarni uzoq muddatga saqlab qolish imkoniyati paydo bo'ladi [8]. Guruhda ishlash jarayoni esa kommunikatsiya va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Biroq ushbu usulning ayrim cheklovlari ham mavjud. Jumladan, klinik keyslar tayyorlash katta vaqt va resurs talab qiladi. Shuningdek, barcha talabalarning faol ishtirokini ta'minlash doimo ham oson emas. O'qituvchidan yuqori darajadagi

metodik tayyorgarlik va fasilitatsiya ko‘nikmalari talab etiladi [9]. Ayrim hollarda keyslar real klinik holatlarni to‘liq aks ettirmasligi mumkin, bu esa ta’lim samaradorligiga ta’sir ko‘rsatishi ehtimolini oshiradi.

Tibbiy ta’limga joriy etish imkoniyatlari

Klinik keyslarga asoslangan o‘qitishni tibbiy ta’lim tizimiga joriy etish zamonaviy ta’lim islohotlarining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu usulni joriy etish, avvalo, o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish va ularni kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirishni talab qiladi. Bu jarayonda nazariy va amaliy mashg‘ulotlar o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash muhim ahamiyatga ega [10].

Shuningdek, klinik keyslar bazasini yaratish va ularni mahalliy klinik amaliyotga moslashtirish zarur. Markaziy Osiyo sharoitida bu ayniqsa dolzarb bo‘lib, mintaqaviy kasalliklar xususiyatlarini inobatga olgan holda keyslar ishlab chiqish talab etiladi. Bu esa talabalarning real sharoitlarga moslashuvchanligini oshiradi [11].

O‘qituvchilarni qayta tayyorlash va ularning pedagogik mahoratini oshirish ham muhim omil hisoblanadi. Keys-metoddan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilar fasilitator sifatida faoliyat yuritishi, talabalarni mustaqil fikrlashga yo‘naltira olishi lozim [7].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, qandli diabetning 1-tip, 2-tip va gestatsion shakllari zamonaviy tibbiyotda muhim o‘rin tutadi va ularning patogenezi, diagnostikasi hamda davolashida sezilarli ilmiy yutuqlarga erishilgan. Ayniqsa, individuallashtirilgan terapiya va glikemik nazoratning yangi usullari bemorlarning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, tibbiy ta’limda innovatsion yondashuvlarni joriy etish, xususan klinik keyslarga asoslangan o‘qitish (CBL), talabalarning klinik fikrlashini rivojlantirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish va bilim transferini ta’minlashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu usul talabalarda mustaqil qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Biroq, CBL usulini samarali joriy etish uchun yetarli resurslar, puxta ishlab chiqilgan keyslar bazasi va yuqori malakali o‘qituvchilar zarur. Markaziy Osiyo sharoitida esa ta’lim mazmunini mahalliy klinik xususiyatlarga moslashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дедов И.И., Шестакова М.В. Сахарный диабет: руководство для врачей. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2016. - С. 45–78.
2. Балаболкин М.И. Эндокринология. – М.: Медицина, 2019. - С. 312 – 340.
3. Кузнецова О.Ю. Современные образовательные технологии в медицинском вузе. – СПб., 2018. С. 102 – 125.
4. Турсунов Б.Т. Тиббий таълимда инновацион ёндашувлар. – Тошкент: Фан, 2020. Б. 56–73.
5. Смирнов А.В. Кейс-метод в медицинском образовании. М.: Проспект, 2017. - С. 88–110.
6. Юлдашев Қ.А. Олий тиббий таълимда клиник фикрлашни шакллантириш. – Самарқанд, 2021. – Б. 91–104.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2010. – С. 210 – 225.
8. Кузнецова О.Ю. Инновационные методы обучения в вузе. – СПб., 2018. – С. 98 – 112.
9. Полат Е.С. Современные педагогические технологии. – М.: Академия, 2017. – С. 210 – 225.
10. Турсунов Б.Т. Тиббий таълимни модернизация қилиш масалалари. – Тошкент: Фан, 2020. – Б. 65 – 80.
11. Абдуллаев Р.А. Олий тиббий таълимда инновациялар. – Бухоро, 2021. – Б. 72 – 88.

OLIIY TA'LIM PEDAGOGIK AMALIYOTIDA ONG VA BILISH JARAYONLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Hojixonova Fazilatxon Azizxon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan, O'zbekiston

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi I-bosqich talabasi

E-mail: fhojixonova@gmail.com

Tel: +998 (93) 544 81 10

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20775974>

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarning ong va bilish jarayonlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Bilish jarayonlarining tarkibiy qismlari, ularning o'quv faoliyatidagi o'rni va bo'lajak mutaxassislar kompetensiyasini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ong, bilish, pedagogik amaliyot, oliy ta'lim, kreativlik, kognitiv jarayonlar, kompetensiya.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СОЗНАНИЯ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье освещаются педагогико-психологические основы развития сознания и когнитивных процессов студентов в системе высшего образования. Анализируются компоненты познавательных процессов, их роль в учебной деятельности и значение в формировании компетенций будущих специалистов.

Ключевые слова: Сознание, познание, педагогическая практика, высшее образование, креативность, когнитивные процессы, компетенция

THE ROLE AND IMPORTANCE OF CONSCIOUSNESS AND COGNITIVE PROCESSES IN HIGHER EDUCATION PEDAGOGICAL PRACTICE

Abstract: *This article highlights the pedagogical and psychological foundations of developing students' consciousness and cognitive processes in higher education. The components of cognitive processes, their role in educational activities, and their importance in forming the competencies of future specialists are analyzed.*

Key words: *Consciousness, cognition, pedagogical practice, higher education, creativity, cognitive processes, competence.*

KIRISH

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot asrida oliy ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifa nafaqat bilim berish, balki talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va yangi bilimlarni o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ong va bilish (kognitsiya) tushunchalari pedagogikaning fundamental asosi hisoblanib, ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bilish faoliyati – bu voqelikning inson ongida aks etishi bo'lib, u idrok qilish, xotira, tafakkur va xayol kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Oliy ta'limda ushbu jarayonlarni to'g'ri tashkil etish talabaning professional yetukligini ta'minlaydi. Oliy ta'lim muassasasi shunchaki ma'lum bir kasbga tayyorlovchi maskan emas, balki shaxsning ma'naviy-intellektual evolyutsiyasi yuz beradigan o'ziga xos makondir. Bugungi kunda axborot hajmining mislsiz tezlikda o'sib borishi an'anaviy "ma'lumot uzatish va qabul qilish" qolipidagi ta'lim tizimini eskirganligini ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, oliy ta'lim pedagogikasida e'tibor markaziga xotira emas, balki ong va anglash (kognitsiya) jarayonlari chiqishi hayotiy zaruratga aylandi. Inson ongi – borliqni shunchaki ko'zgu kabi passiv aks ettiruvchi vosita emas. U borliqni qayta quruvchi, baholovchi va yangi ma'nolar yaratuvchi faol tushunchadir. Pedagogik amaliyotda talabaning ongi uyg'onmas ekan, unga berilayotgan eng nodir bilimlar ham quruq faktlar yig'indisiga aylanib qolaveradi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – oliy ta'lim darsxonalarida talabalarni shunchaki tinglovchi emas, balki

o‘z o‘quv faoliyatini anglagan holda boshqara oladigan ongli subyekt darajasiga olib chiqish mexanizmlarini shaxsiy tajriba va kuzatuvlar asosida tahlil qilishdan iborat. Axir, chinakam bilish jarayoni talaba nimanidir yodlaganida emas, balki nima uchun o‘rganayotganini chuqur anglaganida boshlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Pedagogik amaliyotda ong – bu subyektning borliqni anglash darajasi bo‘lsa, bilish – bu anglashning dinamik jarayonidir. Oliy ta’limda talabaning ongi passiv qabul qiluvchidan aktiv yaratuvchiga aylanishi zarur. Pedagogik amaliyotda bilish jarayoni quyidagi bosqichlarni qamrab oladi: Sensor-perseptiv bosqich: Axborotni sezgi organlari orqali qabul qilish. Mnemik bosqich: Ma’lumotlarni xotirada saqlash va qayta ishlash. Oliy ta’limda bilish faolligini oshirish uchun quyidagi metodlardan foydalanish yuqori samara beradi: Muammoli ta’lim: Talabani izlanishga va ongli qaror qabul qilishga majbur qiladi. Interaktiv metodlar: Muloqot orqali bilish darajasini kengaytiradi. Tanqidiy tafakkur: Ma’lumotlarga ongli yondashuvni shakllantiradi. Oliy ta’limda ong va bilishni rivojlantirish uchun "Subyekt-Subyekt" munosabati muhim. Bunda o‘qituvchi shunchaki ma’lumot beruvchi emas, balki bilish jarayonini boshqaruvchi (moderator) sifatida namoyon bo‘ladi. Talaba o‘z o‘quv faoliyatini anglagan holda (metakognitsiya) boshqarsa, bilimlar mustahkam va amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi. Masalan, biron bir murakkab nazariyani o‘zlashtirishda talaba uni shunchaki imtihondan o‘tish obyekt deb bilsa, bu "yuzaki bilish" deyiladi. Agar u shu nazariyaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini, uning estetik go‘zalligi va axloqiy mohiyatini anglab yetsa, bu "teran bilish"ga aylanadi. Kuzatishlarimiz va shaxsiy tajribalarimiz shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab talabalar oliy ta’lim dargohiga hali ham "maktab tafakkuri" bilan kelishadi. Ular o‘qituvchidan tayyor bilimlarni chaynangan holda kutishadi, xatolikdan qo‘rqishadi va baho uchun o‘qish mexanizmiga o‘rganib qolishgan. oliy o‘quv yurtidagi birinchi kurs pedagogikasining eng ulkan vazifasi – shu stereotipni sindirishdir. Talaba ongida o‘zgarish yasash uchun o‘qituvchi avvalo bilimlar monopolisti roldan voz kechishi kerak. Oliy ta’limda o‘qituvchi – haqiqatni e’lon qiluvchi shaxs emas, balki haqiqatni izlash jarayonida talabaga hamroh bo‘luvchi ustoz-faylasufdir. Qachonki

biz auditoriyada talabaga ma'lumot berishni qisqartirib, unda savol uyg'otishni boshlasak, o'shanda uning ongi faol holatga o'tadi. Bilish jarayonini faqat neyrobiologik yoki psixologik hodisa sifatida baholash yetarli emas. Haqiqiy bilish qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Pedagog sifatida bizning vazifamiz talabalarga fanlarning quruq skeletini emas, balki ularning joni va qonini – ya'ni, hayotiy-falsafiy mohiyatini ko'rsatib berishdir. Bugungi kun talabasi axborot inqirozi, ya'ni kerakli va keraksiz ma'lumotlar to'foni ichida yashamoqda. Zamonaviy oliy ta'limdagi eng og'ir muammo bu bilimsizlik emas, balki "axborot e'tiborsizligi" (kognitiv yuklama)dir. Shu o'rinda amaliyotga metakognitsiya, ya'ni "o'z fikrlash jarayonini fikrlash" tushunchasini olib kirish shart deb hisoblayman. Talaba auditoriyada: Men hozir qanday ma'lumotni qabul qilyapman? Bu ma'lumot mening avvalgi bilimlarim bilan qanday rezonansga kirishyapti? Bu bilimlarning cheklovi qayerda va men uni qanday shubha ostiga olishim mumkin? degan savollarni o'ziga bera olishi kerak. Bunday yondashuv orqali ta'lim berish shunchaki tajriba almashish emas, balki talaba bilan birgalikda intellektual ijod qilish san'atiga aylanadi. Tafakkur qilishga majbur etuvchi muammoli vaziyatlar (keysarlar), kutilmagan paradokslar va tanqidiy savollar vositasida biz talaba ongini "komfort zonasi"dan olib chiqamiz. O'sish va haqiqiy bilish aynan mana shu noqulaylik nuqtasida boshlanadi. Bunga misol tariqasida falsafa fanini oladigan bo'lsak, Falsafa – bu shunchaki fan emas, balki tafakkur tarzi va borliqni anglash metodologiyasidir. Oliy ta'lim pedagogikasida falsafa fanlarini o'qitishda ong va bilish jarayonlarining o'rni mutlaqo o'ziga xos xarakterga ega. Talabalarga falsafa tarixidagi shaxslar yoki ularning asarlarini shunchaki xronologik tarzda yodlatish – bilish jarayonining eng quyi, ibtidoiy bosqichidir. Haqiqiy pedagogik mahorat talabada ontologik teranlikni va axloqiy-estetik ongni uyg'ota olish bilan o'lchanadi. Birinchidan, dogmatik yodlashdan ontologik mushohadaga o'tish zarurati. Falsafa darslarida inson va borliq muammosi ko'tarilganda, talaba ma'lumotni passiv qabul qiluvchi emas, balki shu borliqning bir qismi sifatida o'zini tadqiq etuvchi subyektga aylanishi kerak. Masalan, Arastu (Aristotel) yoki Forobiyning ontologik qarashlari auditoriyada muhokama qilinayotganda, bu shunchaki qadimgi mutafakkirlarning

olam tuzilishi haqidagi nazariyasi sifatida emas, balki bugungi insonning jamiyatdagi, tabiatdagi va koinotdagi oʻrnini anglash vositasi sifatida talqin qilinishi lozim. Oʻqituvchining vazifasi talabani "Borliq nima?" degan mavhum savoldan "Mening borliqdagi oʻrnim va mohiyatim nima?" degan ekzistensial savolga olib chiqishdir. Sof bilish axloqdan xoli boʻlishi mumkin emas. Oliy taʼlimda talaba ongini shakllantirishda Qadimgi Sharq axloqiy taʼlimotlari yoki Immanuil Kantning "kategorik imperativ" kabi tushunchalari muhim oʻquv quroli hisoblanadi. Falsafiy taʼlimning amaliy ahamiyati shundaki, u talabada voqelikka nisbatan estetik munosabatni va axloqiy javobgarlik hissini tarbiyalaydi. Kant taʼkidlaganidek, insonni hayratga soluvchi narsalar qatorida "tepadagi yulduzli osmon va ichimizdagi axloqiy qonun" yotadi. Zamonaviy pedagogik amaliyotda ana shu ichki axloqiy qonuniyatni kognitiv jarayonlar orqali harakatga keltirish oliy taʼlimning bosh maqsadlaridan biri boʻlishi shart. Koʻp hollarda talabalar mashhur faylasuflarning fikrlarini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilib, oʻz shaxsiy munosabatini bildirishdan choʻchiydilar. Haqiqiy falsafiy pedagogika avtoritetlarga koʻr-koʻrona ergashishni emas, balki ularning fikrlarini shubha elagidan oʻtkazib, tanqidiy tahlil qilishni talab etadi. Oʻquv jarayonida talaba turli falsafiy oqimlarni oʻzaro solishtirishi, ularning zaif va kuchli tomonlarini baholay olishi kerak. Bu uning intellektual mustaqilligini, yaʼni bilishning eng yuqori choʻqqisini taʼminlaydi.

XULOSA

Ong va bilish jarayonlarini pedagogik amaliyotga chuqur tatbiq etish oliy taʼlim samaradorligini kafolatlaydi. Talabalarning kognitiv qobiliyatlarini hisobga olgan holda dars oʻtish, ularda faqat nazariy bilimlarni emas, balki ongli ravishda muammolarni hal qilish koʻnikmasini shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogika "nima oʻrganish kerak?" degan savoldan koʻra "qanday oʻrganish kerak?" degan tamoyilga asoslanishi lozim. falsafani oʻqitish jarayonidagi pedagogik amaliyot talaba ongiga tayyor gʻoyalarni "quyish" emas, balki uning shuurida hakallik (Sokratning mayevtika usuli kabi) qilib, yangi, mustaqil fikrlarning tugʻilishiga koʻmaklashishdir. Bu jarayonda ong – asbob emas, balki

doimiy harakatdagi, o‘zini-o‘zi anglovchi va dunyoni qayta yaratuvchi ijodkor kuchga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev J.G‘. Yangi pedagogik texnologiyalar: yo‘nalishlari, muammolari, yechimlari. – Toshkent, 1999.
2. Rubinshteyn S.L. Основы общей психологии. – Питер, 2002.
3. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. – Longman, 1956.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
5. Vygotskiy L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.

JADIDCHILIK HARAKATI: MILLIY G'OYA, MA'NAVIYAT VA MA'RIFATPARVARLIKNING TARIXIY VA ZAMONAVIY AHAMIYATI

Xolmatov G'ayratjon Muxtoraliyevich

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Namangan davlat pedagogik instituti, O'zbekiston

E-mail: xolmatovgayratjon381@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8248-1791>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20777393>

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadidchilik harakatining vujudga kelishi, uning asosiy maqsad va vazifalari hamda jadidlar ta'limotida milliy g'oya va ma'naviyat masalalarining tutgan o'rni tahlil qilinadi. Jadid mutafakkirlarining ma'rifatparvarlik qarashlari, milliy ongni shakllantirish, xalqni ilm-fan va taraqqiyot sari yetaklash yo'lidagi faoliyati yoritib beriladi. Shuningdek, jadidlar tomonidan ilgari surilgan ta'lim-tarbiya, vatanparvarlik, milliy o'zlikni anglash va ma'naviy yuksalish g'oyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab kelayotgani asoslab beriladi. Maqolada jadidlar merosining zamonaviy jamiyat ma'naviy taraqqiyotidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, milliy g'oya, ma'naviyat, ma'rifatparvarlik, milliy ong, ta'lim-tarbiya, vatanparvarlik, jadid mutafakkirlari, ma'naviy meros

ДЖАДИДСКОЕ ДВИЖЕНИЕ: ИСТОРИЧЕСКОЕ И СОВРЕМЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ, ДУХОВНОСТИ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВА

Аннотация: В данной статье анализируются возникновение джадидского движения, его основные цели и задачи, а также отражение национальной идеи и духовности в учении джадидов. Освещаются просветительские взгляды джадидских мыслителей, их деятельность, направленная на формирование национального самосознания и приобщение

народа к науке и прогрессу. Также обосновывается актуальность идей джадидов о воспитании и образовании, патриотизме, национальной идентичности и духовном развитии в современных условиях. В статье раскрывается значение наследия джадидов в духовном развитии современного общества.

Ключевые слова: *джадидизм, национальная идея, духовность, просветительство, национальное самосознание, воспитание и образование, патриотизм, джадидские мыслители, духовное наследие*

JADID MOVEMENT: THE HISTORICAL AND MODERN SIGNIFICANCE OF NATIONAL IDEA, SPIRITUALITY, AND ENLIGHTENMENT

Abstract: *This article analyzes the emergence of the Jadid movement, its main goals and objectives, as well as the representation of national ideas and spirituality in Jadid teachings. The educational and enlightenment views of Jadid thinkers and their efforts to shape national consciousness and lead the people toward science and progress are highlighted. The study also substantiates the continuing relevance of Jadid ideas on education, patriotism, national identity, and spiritual development in contemporary society. The article reveals the significance of the Jadid heritage in the spiritual development of modern society.*

Keywords: *Jadidism, national idea, spirituality, enlightenment, national consciousness, education, patriotism, Jadid thinkers, spiritual heritage*

Turkistonda jadid ma'rifatparvarlik g'oyalari keng yoyilib, Chorizm mustamlakasida milliy ozodlik kurashining alohida sahifasi bo'lsa-da, unda har bir mintaqada o'ziga xos jihat va xususiyatlarni kasb etgan. Chor hukumatining Turkistonni bosib olishda Farg'ona vodiysiga alohida e'tibor qaratishi, Farg'ona general-gubernatorligining tashkil etilishi, harbiy-politsiya siyosiy boshqaruv tizimining joriy etilishi mahalliy aholini itoatda tutish uchun to'la safarbar qilinishi bilan alohida siyosiy xususiyat kasb etgan, chunki o'lkada Farg'ona vodiysi ahli ilmiy-intellektual salohiyati, madaniy taraqqiyoti bilan jiddiy ijodiy kuchlarning

markazi ham edi. Shu bois mintaqada politsiya boshqaruvi kuchaytirilgan rejimda mahalliy aholini itoatda ushlab turar, siyosiy xatti-harakatlar o‘z vaqtida shafqatsiz bostirilar edi.

Mustamlakachilik zulmining og‘ir shakliga qarshi Farg‘ona jadid taraqqiyparvarlari ulkan maqsadlar bilan jamiyatning barcha bo‘g‘inlarida islohotlar olib borishni ko‘zlagan edilar. Uning zamirida doimo mamlakatning ozodligi, mustaqilligi, jamiyat va uning negizi – o‘lka xalqlarining farovon va erkin hayot tarzini yuzaga keltirish uchun fidokorona kurash olib borishgan. Ular keng xalq ommasini milliy ozodlik g‘oyalari bilan ilhomlantirib, milliy o‘z-o‘zini anglash darajasiga ko‘tara oldi. Shu ma’noda, quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

Chor mustamlakachilariga qarshi kurashda qurol kuchi bilan milliy mustaqillikni ta’minlashdagi harakatining ijobiy natija bilan tugamasligiga o‘lka jadid ziyolilari ham, mahalliy xalq vakillari ham tushunib yetishgan. Boshqaruvning politsiya va harbiy kuchiga tayangan mustamlakachilikka qarshi kurash ilg‘or fikrli jadid ziyolilarini siyosiy tajriba va yetakchi kuch sifatida xalq harakatiga gegemon qatlam sifatida shakllantirdi, ular omma siyosiy saviyasini shakllantirishda muhim o‘rin tutdi.

Ayni paytda, jadid taraqqiyparvarlari mustamlaka sharoitidagi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarini o‘rgandi. Ular ushbu xulosalaridan kelib chiqib, xalqning orzu-intilishlarini hisobga olgan holda milliy mustaqillik uchun kurashda siyosiy madaniyat va siyosiy ongni shakllantirishga e’tibor qaratganliklarini ko‘rsatib o‘tish joiz.

Bu holatlar mahalliy aholini qashshoqlik va ojizlik darajasiga keltirgan. “Jadidchilik harakati vakillari aholining nochorligini soliq siyosati oqibati deb tushuntirganlar. Ular hukumatning mahalliy xalqning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini hisobga olmay soliq siyosati yuritishini qoralagan”[1]. Rus hukumati Turkistonni qaramlikda saqlashda banklarning xizmatlaridan ham salmoqli foydalangan[2]. Jamiyatda ijtimoiy tizimining qoloqligi mahalliy tadbirkor, tijoratchi, dehqon va boshqa aholi vakillarini o‘z-o‘zidan mustamlakachilarga tobe qilib qo‘ygan.

Millat oydinlaridan bo‘lmish Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon vatandoshlarimizni ijtimoiy hushyorlikka chaqirib shunday ogohlantirgan edi. “Ammo qishloqlilardan katta iltimosimiz shuldirki, Ovropaning mo‘dasidan (modasidan), shishasidan (arog‘idan), buzuq axloqidan (fohishabozligidan) namuna olmasdan va bularga bu jihatdan taqlid qilmasdan, balki ilm, fan, san‘at o‘xshashlik madaniyatidan namuna olib, bu jihatdan taqlid qilmog‘imiz lozimdir. Ovropaning mo‘dasi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bewatan, asir qul qiladur. Bundan saqlaning!”[3] Jadidlarning asarlarida nafaqat diniy, balki axloqiy muammolar ham o‘z ifodasini topgan. Ular axloqiy masalalarni hal qilish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omil ekanligini teran anglaganlar. Xususan, mahalliy aholi turmushidagi ba‘zi urf-odat va an‘analarning mohiyatini tahlil qilib, ularga axloqiy nuqtayi nazardan baho berganlar[4]. Ayni vaqtda Abdulhamid matbuotsiz ma‘rifat rivojini tasavvur qilish mumkin emasligini, xususiyl, milliy, sharqona matbuot zarurligini angelaydi. Cho‘lponning “G‘arbning sarguzasht, romantik, ilmiy-badiiy adabiyotini, falsafasini, psixologiyasini mutolaa qilib, yuksak dunyoviy, ijtimoiy g‘oyalarga intilishida, tuzumlarni qiyoslashi, afzalini axtarishi, mustamlakachilik kishanlaridan qutulish yo‘llarini izlashida “Tarjimon”da bosilgan maqola va asarlarning ijobiy

Shuningdek, milliy hunarmandlarning qashshoqlashuvini yana bir jadic bobolarimizdan Hamza Hakimzoda Niyoziy shunday ta‘riflagan: “Xususan, 1912-yildan boshlab aksar kosiblar zararlanib mardikorlikka kira boshlagani uchun kuchsiz mardikorlarni bozor olmay, bu yillardan alar gadoylarga qo‘shilganlar. 1914-yil ramazonda gadoylar boshqalarga qaraganda yuzga qirq foiz bo‘lib ketgan, desak lof bo‘lmaydur. Mana bu razolat, xirachilik va xo‘rlik na yerdan keldi? Turmush xarajatlarining ortganligidanmi? Na‘lsiz kafshlarning ko‘payganligidanmi? Yoxud oyog‘imiz tagidagi kafsh na‘lining aqchasigacha fabrikalar qo‘liga o‘tib ketganligidanmi?... Kecha bir kaifga 20 tiyin olib na‘l qoqib bergan usta bugun darvozalar tagida (Rabb man, yo rabb, man yo ramazon!), deb qichqirmoqdalar”[5]. O‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma‘naviy-madaniy jarayonlaridan xabardor muallif, o‘z fikrini quyidagicha bildirgan “ba‘zilari yetushdura olmay butun bu hunarlaridan kechub boshqa bir yo‘l va kuyg‘a kirub

ketmakdadir... har bir kasb ahli shundog‘dur... Oh, hunarlarimiz! Qaysi tarafg‘a va kimlar qo‘lig‘a asir bo‘ldi?... Bu xo‘rlklarni ilmsizlikdan kelganida shoyad uyalgan va aqlga solib qaragan kishi bilur”[6].

Chor hukumati jamiyat ziyolilarining yetakchiligi, aholining milliy-siyosiy faollashuvidan qo‘rqib, o‘lka xalqlarini jahon sivilizatsiyasidan ajratib qo‘yish maqsadida ma‘naviy-ma‘rifiy ta‘sir, ayniqsa, nashrlarni ta‘qiqladilar, chunki jahon inqilobiy ozodlik harakati musulmon xalqlarini ham o‘z girdobiga tortgan, ozodlik g‘oyalari o‘lkada xalqlarning ijtimoiy-siyosiy faollashuvi, milliy istiqlol g‘oyalarining shakllanishiga sezilarli ta‘sir o‘tkazdi. Masalan, 1911-1912-yillar Turk publitsisti Rafiqbek Al-A‘zamning risolalari o‘zbek tilida jadidlar tomonidan ommaga tarqatilgan. U musulmon dinining sotsializm, anarxizm kabi ta‘limotlarga, ijtimoiy hayotga munosabat yuzasidan ilg‘or fikrlar edi [7].

Boqchasaroyda chop etilgan “Tarjimon”, Orenburgning “Vaqt”, Qozonning “Yulduz” kabi gazeta va jurnallari jadidlar milliy-siyosiy faoliyatini mukammallashtirgan. Ular taraqqiyparvar jadidlarni dunyo xalqlarining milliy Uyg‘onish g‘oyalaridan xabardor qilardi. Masalan, Farg‘ona tariqqiyparvarlaridan Is‘hoqxon Junaydulloxon o‘g‘li Ibrat ham 1883-1885-yillarda Qo‘qon shahrining Tunqator madrasasida o‘qib yurgan chog‘laridayoq “Tarjimon” gazetasida milliy istiqlolda ilm olish g‘oyasini olg‘a surgan edi[8].

Xulosa qilib aytganda, jadidlar ta‘limotida milliy g‘oya va ma‘naviyat masalasi jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin etilgan. Jadidlar millatni uyg‘otish, xalq ongida ilm-ma‘rifatga intilish, milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg‘ularini mustahkamlash orqali ijtimoiy taraqqiyotga erishish mumkinligini chuqur anglaganlar. Ularning qarashlarida ta‘lim islohoti, ona tiliga hurmat, milliy madaniyat va ma‘naviy qadriyatlarni asrash g‘oyalari markaziy o‘rin egallaydi.

Shu bilan birga, jadidlar milliy g‘oyani umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘un holda rivojlantirishga intilganlar. Ular jaholat va qoloqlikka qarshi kurashni, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini o‘zlashtirishni millat ravnaqi va ma‘naviy yuksalishning muhim sharti deb bilganlar. Jadidlar merosi bugungi kunda ham yosh

avlodni milliy g‘urur, mustaqil fikrlash va yuksak ma’naviyat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, jadidlar ta’limotida ilgari surilgan milliy g‘oya va ma’naviyat haqidagi qarashlar nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi davrda ham jamiyat ma’naviy hayotini boyituvchi, milliy taraqqiyot yo‘lida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Убайдула. Бизда шаҳар солиқлари // Садойи Туркистон. – 1915. – 27 февраль.
2. Бехбудий М. Ох, бонкалар бизни барбод этди // Ойина. – 1914. – №19. – Б. 166–167.
3. Абдуазизова Н.А. Туркистон матбуоти тарихи (1870–1917). – Тошкент: Академия, 2000. – Б. 176.
4. Бозоров М., Амриддинова Д. Туркистон жадиdlарининг диний ва дунёвий ғоялари // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Тошкент, 2005. – №1. – Б. 42.
5. Холматов Ғ.М. Фарғона водийсида жадиdчилик: миллий маданият муаммолари // “Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро симпозиум материаллари. – Тошкент: Тошкент миллий университети, 2023. – Б. 857–863.
6. Ниёзий Ҳ.Ҳ. Фақирлик нимадан ҳосил бўлур // Садойи Фарғона. – 1914. – 10 август.
7. Садыков Х.Д. Колониальная политика царизма в Туркестане и борьба за национальную независимость в начале XX века: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Ташкент, 1994. – С. 20.
8. Холматов Ғ.М. Туркистонда жадиdчилик маърифатининг миллий фалсафий тафаккур тараққиётига таъсири // The XIII International Science Conference “Information and Its Impact on Social Processes”. – Italy, 2023. – Б. 208–212.

O‘QITUVCHINING KASBIY ETIKADAGI MADANIYATI

Sotvoldiyev Mansurbek Muxammadali o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti, O‘zbekiston

Ijtimoiy fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi

E-mail: sotvoldiyevmansurbek525@xmail.ru

Tel: +998 88 255 07 19

Ilmiy rahbar: Ibraximov Barotjon

NamDPI dotsenti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20777287>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati, uning pedagogik faoliyatdagi o‘rni hamda ta’lim sifati bilan uzviy bog‘liqligi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida o‘qituvchining axloqiy me’yorlari, kommunikativ kompetensiyasi, kasbiy mahorati va shaxsiy madaniyatining pedagogik jarayon samaradorligiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik etika, raqamli ta’lim muhiti, madaniyatlararo tolerantlik va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati ilmiy asosda ochib berilgan. Maqolada o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati jamiyat ma’naviy taraqqiyotining muhim omili sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: kasbiy etika, pedagogik madaniyat, o‘qituvchi shaxsi, kommunikativ kompetensiya, axloqiy me’yorlar, pedagogik faoliyat, innovatsion ta’lim, pedagogik konflikt, refleksiya, tolerantlik

КУЛЬТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ УЧИТЕЛЯ

Аннотация: В данной статье анализируется культура профессиональной этики учителя, её значение в педагогической деятельности и влияние на качество образования. В исследовании раскрываются нравственные нормы учителя, коммуникативная компетентность,

профессиональное мастерство и личностная культура как важные факторы эффективности педагогического процесса. Особое внимание уделяется вопросам педагогической этики, цифровой образовательной среды, межкультурной толерантности и инновационных подходов в современной системе образования. Культура профессиональной этики учителя рассматривается как важный фактор духовного развития общества

Ключевые слова: профессиональная этика, педагогическая культура, личность учителя, коммуникативная компетентность, нравственные нормы, педагогическая деятельность, инновационное образование, педагогический конфликт, рефлексия, толерантность

TEACHER’S CULTURE IN PROFESSIONAL ETHICS

Abstract: *This article analyzes the culture of professional ethics of teachers, its role in pedagogical activity, and its relationship with the quality of education. The study highlights the influence of teachers’ moral standards, communicative competence, professional skills, and personal culture on the effectiveness of the educational process. Particular attention is paid to pedagogical ethics, digital educational environments, intercultural tolerance, and innovative approaches in modern education. The teacher’s culture of professional ethics is considered an important factor in the spiritual development of society.*

Keywords: *professional ethics, pedagogical culture, teacher personality, communicative competence, moral standards, pedagogical activity, innovative education, pedagogical conflict, reflection, tolerance*

KIRISH

Jamiyat taraqqiyotida ta’lim tizimi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Ta’lim tizimining markazida esa o‘qituvchi shaxsi turadi. O‘qituvchining nafaqat bilim darajasi, balki uning kasbiy etikasi va madaniyati ham ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Pedagogik etika – bu o‘qituvchining kasbiy faoliyatida amal qilinadigan axloqiy me’yorlar tizimi bo‘lib, u o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi [1].

Pedagogik madaniyat tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, u o‘qituvchining bilim saviyasi, kasbiy mahorati, nutq madaniyati, muomala etikasi va shaxsiy fazilatlarini o‘z ichiga oladi [2]. Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘qituvchidan nafaqat bilim berish, balki shaxsni tarbiyalash, ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish ham talab etiladi. Shu bois o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. O‘qituvchining kasbiy etikasi va madaniyatiga oid ilmiy manbalar, pedagogik nazariyalar hamda normativ hujjatlar o‘rganildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo‘llanildi:

- Analitik metod – pedagogik etika tushunchasini tahlil qilish;
- Komparativ metod – turli olimlar qarashlarini solishtirish;
- Sistemali yondashuv – kasbiy madaniyatni kompleks tizim sifatida o‘rganish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

Axloqiy madaniyat – o‘qituvchining halolligi, adolatliligi, mas’uliyati [3];

Kommunikativ madaniyat – o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan to‘g‘ri muloqot qilish qobiliyati [4];

Kasbiy kompetensiya – o‘z fanini chuqur bilish va uni samarali o‘qitish [5];

Shaxsiy madaniyat – tashqi ko‘rinish, nutq, o‘zini tutish madaniyati [6].

Ilmiy manbalarga ko‘ra, pedagogik etika tamoyillariga rioya qilgan o‘qituvchilar o‘quvchilar orasida yuqori obro‘ga ega bo‘ladi va ta‘lim jarayoni samaradorligi oshadi [7].

O‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati zamonaviy pedagogikada kompleks va ko‘p qirrali tushuncha sifatida talqin etiladi. Ushbu tushuncha o‘qituvchining shaxsiy axloqiy fazilatlarini, kasbiy faoliyatidagi me‘yoriy yondashuvlari, kommunikativ kompetensiyasi hamda pedagogik muhitdagi xulq-atvorini o‘z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, pedagogik etika

nafaqat kasbiy faoliyatni tartibga soluvchi me'yorlar tizimi, balki ta'lim jarayonida insoniy munosabatlarni shakllantiruvchi muhim omil sifatida ham qaraladi [8].

Avvalo, o'qituvchining kasbiy etikasi uning pedagogik faoliyatidagi asosiy tamoyillarni belgilaydi. Bu tamoyillar orasida adolatlilik, xolislik, mas'uliyat, insonparvarlik va professional burchni his etish muhim o'rin tutadi. Masalan, o'qituvchining baholash jarayonida xolis bo'lishi o'quvchilarda ishonch muhitini shakllantiradi. Aksincha, subyektiv baholash yoki kamsituvchi munosabat o'quvchilarning motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan pedagogik etika ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi [8].

Shuningdek, o'qituvchining kasbiy etikadagi madaniyatini shakllantirishda kommunikativ madaniyat alohida ahamiyatga ega. Pedagogik muloqot – bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, u nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish vositasi hamdir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining nutqi aniq, ravon va mantiqan izchil bo'lsa, o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish darajasi yuqori bo'ladi [9]. Bundan tashqari, muloqot jarayonida o'qituvchining ohangi, mimikasi, jestlari ham muhim rol o'ynaydi. Bu omillar o'quvchilarning psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kommunikativ madaniyatning yana bir muhim jihati – bu empatiya, ya'ni boshqalarning his-tuyg'ularini tushuna olish qobiliyatidir. O'qituvchi o'quvchining ichki holatini his eta olsa, u bilan samarali muloqot o'rnatishi osonlashadi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu bois zamonaviy pedagogikada kommunikativ kompetensiya o'qituvchining kasbiy etikadagi madaniyatining ajralmas qismi sifatida qaraladi [4].

O'qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati uning shaxsiy namunasi orqali ham namoyon bo'ladi. Pedagogik jarayonda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi va ijtimoiy rol model sifatida ham faoliyat yuritadi. O'quvchilar ko'pincha o'qituvchining xulq-atvori, nutqi, muomala madaniyatini o'zlashtiradi. Shu sababli o'qituvchining har bir harakati tarbiyaviy ahamiyatga ega hisoblanadi [10]. Masalan, o'qituvchining intizomli bo'lishi, vaqtni qadrlashi, boshqalarga

hurmat bilan munosabatda bo‘lishi o‘quvchilar uchun ijobiy namuna bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyatiga qo‘yiladigan talablar yanada ortib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, raqamli ta’lim muhitining kengayishi o‘qituvchidan yangi kompetensiyalarni talab qilmoqda. Masalan, onlayn ta’lim jarayonida o‘qituvchining etik me’yorlarga amal qilishi, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishi, akademik halollik tamoyillariga rioya qilishi muhim ahamiyat kasb etadi [11]. Bu esa kasbiy etikani yangi sharoitlarda qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Bundan tashqari, o‘qituvchining kasbiy etikasi pedagogik konfliktlarni boshqarishda muhim vosita hisoblanadi. Ta’lim jarayonida turli nizoli vaziyatlar yuzaga kelishi tabiiy hol. Bunday vaziyatlarda o‘qituvchining vazifasi – konfliktni konstruktiv yo‘l bilan hal etishdir. Ilmiy manbalarga ko‘ra, etik me’yorlarga amal qiluvchi o‘qituvchilar konflikt vaziyatlarda murosaga kelish, dialog o‘rnatish va ijobiy muhit yaratishda samaraliroq bo‘ladi [12]. Bu esa o‘quvchilar o‘rtasida sog‘lom psixologik muhitni ta’minlaydi.

O‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyatini shakllantirishda pedagogik ta’lim tizimining roli ham katta. Oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarga nafaqat fan bilimlari, balki pedagogik etika, kommunikativ madaniyat, psixologik tayyorgarlik kabi yo‘nalishlar ham o‘rgatilishi zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik tayyorgarlik jarayonida etik kompetensiyalarni shakllantirish o‘qituvchining keyingi faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Shu bilan birga, o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati doimiy ravishda rivojlanib boruvchi jarayon hisoblanadi. O‘qituvchi o‘z ustida ishlashi, kasbiy malakasini oshirishi, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishi orqali o‘z madaniyatini boyitib boradi. Bu jarayonda refleksiya, ya’ni o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash muhim rol o‘ynaydi. Reflektiv yondashuv o‘qituvchiga o‘z kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etishga yordam beradi [5].

Pedagogik etika shuningdek, o‘qituvchining jamiyatdagi mavqeini belgilovchi omil sifatida ham qaraladi. O‘qituvchi jamiyatda ma’naviy yetakchi sifatida e’tirof etiladi. Shu sababli uning axloqiy qiyofasi, kasbiy madaniyati jamiyat tomonidan yuqori baholanadi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, o‘qituvchining yuqori darajadagi etik madaniyati uning ijtimoiy obro‘sinini oshiradi va jamiyatda ishonchni mustahkamlaydi [7].

Bundan tashqari, o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati ta’lim sifati bilan bevosita bog‘liqdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining axloqiy va kommunikativ madaniyati yuqori bo‘lgan ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning akademik natijalari ham yuqori bo‘ladi [7]. Bu esa pedagogik etikaning amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Yana bir muhim jihat – bu o‘qituvchining madaniyatlararo kompetensiyasidir. Globalizatsiya sharoitida turli madaniyat vakillari bilan ishlash zarurati ortib bormoqda. O‘qituvchi turli madaniy qadriyatlarni hurmat qilishi, tolerantlik tamoyillariga amal qilishi lozim. Bu esa ta’lim jarayonida ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantiradi.

O‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati pedagogik innovatsiyalarni joriy etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Innovatsion faoliyat o‘qituvchidan ochiqlik, kreativlik va mas’uliyatni talab qiladi. Shu bilan birga, yangi metodlarni qo‘llashda etik me’yorlarga amal qilish zarur. Masalan, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning huquqlarini hurmat qilish muhim hisoblanadi [11].

Shuningdek, o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati uning stresslarga chidamliligini ham belgilaydi. Pedagogik faoliyat yuqori darajada psixologik zo‘riqishni talab qiladi. Bunday sharoitda o‘qituvchining o‘zini boshqara bilishi, sabr-toqatli bo‘lishi, konflikt vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, o‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati – bu ko‘p komponentli tizim bo‘lib, u axloqiy, kommunikativ, kasbiy va shaxsiy jihatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu madaniyatning yuqori darajada shakllanishi ta’lim jarayonining

samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi hamda jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- O‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati ta’lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi, bu esa yuksak natijalarni ta’minlaydi ;
- Pedagogik etika o‘qituvchi faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, u axloqiy me’yorlar asosida shakllanadi;
- Kommunikativ va shaxsiy madaniyat o‘qituvchining kasbiy muvaffaqiyatini ta’minlaydi va shaxsiy karerasini qurishda o‘z aksini topadi :
- Hozirgi zamonaviy rivojlanayotgan davrda ta’lim sharoitlarida o‘qituvchidan yuqori darajadagi etik va kasbiy madaniyat talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. – Toshkent, 2008. – 45–47-betlar.
2. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan, 2015. – 112–115-betlar.
3. Ismoilov R. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent, 2017. – 78–80-betlar.
4. Qodirov B. Pedagogik kommunikatsiya. – Toshkent, 2016. – 56–59-betlar.
5. Xoliqov A. Kasbiy kompetensiya. – Toshkent, 2019. – 90–93-betlar.
6. Yo‘ldoshev J. Pedagogik madaniyat. – Toshkent, 2018. – 34–37-betlar.
7. Sodiqov S. Ta’lim sifati va pedagog shaxsi. – Toshkent, 2020. – 101–105-betlar.
8. Nazarov T. Pedagogik etika. – Toshkent, 2014. – 66–69-betlar.
9. Abduqodirov A. Nutq madaniyati. – Toshkent, 2016. – 120–123-betlar.
10. Xasanov M. Tarbiya nazariyasi. – Toshkent, 2017. – 88–92-betlar.
11. Raximov D. Innovatsion pedagogika. – Toshkent, 2021. – 140–145-betlar.
12. Usmonov K. Pedagogik konfliktologiya. – Toshkent, 2019. – 72–75-betlar.

ISLOM MAFKURASI: GENEZISI, EVOLYUTSIYASI VA ZAMONAVIY SIYOSIY TIZIMLARDAGI O‘RNI

Soloxiddinova E’zoxon Nodirbek qizi

NamDPI ijtimoiy fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi

E-mail: bxbbddhd7@gmail.com

Ilmiy rahbar: Sharobiddinov Sherzod

NamDPI, Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20776862>

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom mafkurasining shakllanish manbalari, tarixiy rivojlanish bosqichlari va zamonaviy siyosiy tizimlardagi namoyon bo‘lish shakllari ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda islom mafkurası faqat diniy aqidalar majmui emas, balki axloqiy me‘yorlar, ijtimoiy tartib, huquqiy tasavvurlar va siyosiy madaniyatga ta’sir ko‘rsatuvchi yaxlit g‘oyaviy tizim sifatida talqin etiladi. Shuningdek, islom mafkurasining klassik bosqichdan zamonaviy bosqichga o‘tish jarayonida uning mazmuni, funksiyasi va siyosiy institutlar bilan aloqasi qanday o‘zgargani yoritiladi. Maqolada ayniqsa dunyoviy-demokratik davlat sharoitida islom qadriyatlarining ma’naviy-axloqiy omil sifatidagi o‘rni alohida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: islom mafkurası, genesis, evolyutsiya, siyosiy tizim, din va davlat, vijdon erkinligi, diniy bag‘rikenglik, siyosiy madaniyat, ma’naviy qadriyatlar

ИСЛАМСКАЯ ИДЕОЛОГИЯ: ГЕНЕЗИС, ЭВОЛЮЦИЯ И РОЛЬ В СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

Аннотация: В данной статье с социально-философской точки зрения анализируются источники формирования исламской идеологии, этапы ее исторической эволюции и формы проявления в современных политических

системах. Исламская идеология рассматривается не только как совокупность религиозных догматов, но и как целостная система идей, влияющая на нравственные нормы, общественный порядок, правовые представления и политическую культуру. Также раскрывается изменение содержания и функций исламской идеологии в процессе перехода от классического этапа к современному этапу. Особое внимание уделено месту исламских ценностей как духовно-нравственного фактора в условиях светского демократического государства.

Ключевые слова: *исламская идеология, генезис, эволюция, политическая система, религия и государство, свобода совести, религиозная толерантность, политическая культура, духовные ценности*

ISLAMIC IDEOLOGY: GENESIS, EVOLUTION, AND ITS ROLE IN MODERN POLITICAL SYSTEMS

Abstract. *This article analyzes the sources of formation of Islamic ideology, the stages of its historical evolution, and its manifestations in modern political systems from a socio-philosophical perspective. Islamic ideology is interpreted not merely as a set of religious doctrines, but as an integrated system of ideas influencing moral norms, social order, legal perceptions, and political culture. The paper also explains how the content and functions of Islamic ideology changed in the transition from the classical to the modern stage. Special attention is paid to the role of Islamic values as a spiritual and moral factor within a secular democratic state.*

Keywords: *Islamic ideology, genesis, evolution, political system, religion and state, freedom of conscience, religious tolerance, political culture, spiritual values.*

KIRISH

Din insoniyat tarixida nafaqat e'tiqod shakli, balki ijtimoiy hayotni tartibga soluvchi, qadriyatlar tizimini belgilovchi va jamoaviy ongini shakllantiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'lib kelgan. Dinshunoslik manbalarida din xalqlarning turmush tarzi, urf-odatlarini va kundalik faoliyatini belgilashda muhim omil ekani

qayd etiladi [1.1][2.1]. Shu ma'noda islom mafkurasi ham faqat ibodat va aqida bilan cheklanmaydi; u insonning jamiyatdagi o'rni, adolat, hokimiyat, mas'uliyat, huquq, axloq va hamjihatlik haqidagi tasavvurlarini ham o'z ichiga oladi.

Islom mafkurasini o'rganish bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir. Chunki globallashuv, axborot oqimlarining keskin tezlashuvi, siyosiy transformatsiyalar va identitet masalasining keskinlashuvi sharoitida diniy g'oyalar jamiyat ongiga turlicha ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, islom mafkurasi ma'naviy barqarorlik, axloqiy poklanish va ijtimoiy birdamlik manbai bo'lib xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, uning siyosiy talqinlari ayrim hollarda instrumental vositaga ham aylanishi mumkin. Shu sababli uning genezisi, tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy siyosiy tizimlardagi o'rnini ilmiy tahlil etish muhimdir.

ASOSIY QISM

Islom mafkurasining genezisi haqida so'z borganda, avvalo, uning islom dini vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhit bilan uzviy bog'liqligini hisobga olish zarur. Dinshunoslikka oid o'quv adabiyotlarida islomning paydo bo'lishidagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy sharoitlar alohida ko'rsatilib, bu din keyinchalik Yaqin va O'rta Sharq, Shimoliy Afrika hamda Osiyoning qator hududlarining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgani ta'kidlanadi [2.2]. Demak, islom mafkurasi ilk bosqichdanoq individual e'tiqod masalasi bilan birga jamoaviy tartib, odob-axloq, muomala va boshqaruv tamoyillariga daxldor bo'lgan yaxlit dunyoqarash sifatida shakllangan.

Islom mafkurasining boshlang'ich yadrosini tavhid g'oyasi tashkil etadi. Tavhid inson va jamiyat hayotini yagona oliy maqsadga bo'ysundirish, ijtimoiy tenglik va axloqiy javobgarlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur g'oya atrofida adolat, omonat, shura, birodarlik, ilmga intilish, mehnatni qadrlash, muhtojlarga ko'maklashish kabi tamoyillar shakllandi. Shu bois islom mafkurasi ibodat tizimi bilan bir qatorda axloqiy-me'yoriy va ijtimoiy-huquqiy tizim sifatida ham rivojlandi. Uning dastlabki bosqichida din va jamiyat, e'tiqod va tartib, ma'naviyat va boshqaruv o'rtasida qat'iy ajralish mavjud emas edi.

Keyingi bosqichda islom mafkurasi kalom, fiqh, tafsir va tasavvuf singari ilmiy-ijtimoiy yo‘nalishlar orqali nazariy jihatdan boyidi. Mahalliy ilmiy manbalarda musulmon falsafasining shakllanishi diniy va dunyoviy bilimlarning o‘zaro bog‘liq holda rivojlanishi bilan izohlanadi; ayniqsa VIII–XII asrlarda O‘rta Osiyoda ilm-fan ravnaqiga bu yondashuv kuchli turtki bergani qayd etiladi [3.1][3.2]. Bu holat islom mafkurasining evolyutsion xususiyatini ko‘rsatadi: u faqat aqidaviy tizim bo‘lib qolmay, tafakkur, ilm, madaniyat va huquqiy tafsirni ham o‘z ichiga olgan sivilizatsion hodisaga aylandi.

Aynan shu davrda islom mafkurasi ichida turli yo‘nalishlar yuzaga chiqdi. Kalom diniy haqiqatlarni aqliy asoslashga urindi, fiqh ijtimoiy hayotning me‘yoriy tartibini ishlab chiqdi, tasavvuf esa insonning ichki kamoloti va ruhiy poklanishini markazga qo‘ydi. Natijada islom mafkurasi bir qatlamli emas, balki ko‘p qatlamli tizimga aylandi. Uning evolyutsiyasi davomida siyosiy hokimiyat bilan munosabatlar ham o‘zgardi: ba‘zan diniy legitimatsiya siyosiy tuzumning mustahkamlanishiga xizmat qilgan bo‘lsa, ba‘zan axloqiy tanqid vositasi sifatida maydonga chiqdi.

Shu o‘rinda islom mafkurasining tarixiy rivojida ikki tendensiyaning ajratish mumkin. Birinchisi, normativ-me‘yoriy tendensiya bo‘lib, unda islom jamiyat hayotini tartibga soluvchi qoidalar majmui sifatida talqin qilinadi. Ikkinchisi, ma‘naviy-axloqiy tendensiya bo‘lib, unda islom insonning ichki dunyosi, komilligi, mas‘uliyati va ezgulikka intilishini shakllantiruvchi kuch sifatida tushuniladi. Mazkur ikki tendensiya o‘rtasidagi nisbat turli davrlarda va turli siyosiy tuzumlardagi talqinlarga qarab o‘zgarib borgan. Shu bois “islom mafkurasi” tushunchasi doimo tarixiy-kontekstual yondashuv asosida o‘rganilishi kerak.

Zamonaviy siyosiy tizimlarda islom mafkurasining o‘rni masalasiga kelganda, uning yagona model asosida namoyon bo‘lmasligini ko‘ramiz. Ayrim mamlakatlarda u konstitutsiyaviy-huquqiy me‘yorlarga kuchli ta‘sir etuvchi omil bo‘lsa, ayrim davlatlarda ko‘proq madaniy identitet, axloqiy yo‘nalish va ijtimoiy birdamlik manbai sifatida ko‘rinadi. Yana boshqa tizimlarda esa islom mafkurasi siyosiy mobilizatsiya vositasi sifatida talqin qilinadi. Demak, islom mafkurasining

zamonaviy siyosiy tizimlardagi o‘rni davlatning tabiatiga, jamiyatning tarixiy tajribasiga va huquqiy tizim xususiyatlariga qarab farqlanadi.

Dunyoviy-demokratik siyosiy tizimlarda islom mafkurasining o‘rni, odatda, davlat mafkurasi darajasida emas, balki ma’naviy-axloqiy resurs sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday modelda davlat fuqarolarning vijdon erkinligini kafolatlaydi, diniy tashkilotlarni qonun oldida teng deb biladi va ularning erkin faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi, biroq diniy institutlarni davlat boshqaruvi bilan aynanlashtirmaydi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlangani, diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan; shuningdek, diniy tashkilotlar davlatdan ajratilgani va qonun oldida teng ekani mustahkamlangan [4].

Mazkur yondashuv islom mafkurasini inkor etmaydi, aksincha uni jamiyatning ma’naviy hayotidagi tabiiy omil sifatida e’tirof etadi. Biroq diniy g‘oyalarning siyosiy hokimiyatni eksklyuziv ravishda asoslovchi vositaga aylanishiga yo‘l qo‘ymaydi. Bu juda muhim tamoyildir. Chunki zamonaviy plural jamiyatda turli e’tiqod va qarash egalarining huquqiy tengligini ta’minlash demokratik barqarorlikning shartidir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, islom mafkurasining zamonaviy siyosiy tizimlardagi eng maqbul roli uning axloqiy kapital, ma’naviy tarbiya, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat manbai sifatidagi funksiyasida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonunida ushbu sohadagi munosabatlarni tartibga solish va diniy tashkilotlar faoliyatini huquqiy asosda yo‘lga qo‘yish qonunning asosiy maqsadi ekani belgilangan [5.1]. Qonunda bu sohadagi qonunchilik Konstitutsiya, mazkur Qonun va boshqa huquqiy hujjatlardan iboratligi ham ko‘rsatib o‘tilgan [5.2]. Bu holat zamonaviy dunyoviy davlatda islom mafkurasi va umuman diniy qadriyatlar huquqiy tizim bilan qarama-qarshi emas, balki qonuniy me’yorlar doirasida uyg‘unlashtirilishini ko‘rsatadi.

Zamonaviy siyosiy tizimlar nuqtayi nazaridan yana bir muhim jihat shundaki, islom mafkurasi bugun tobora ko‘proq “qadriyatlar resursi” sifatida talqin

qilinmoqda. Ya'ni u halollik, adolat, inson sha'nini ulug'lash, oilaviy barqarorlik, mehr-oqibat, ijtimoiy mas'uliyat va ilmga hurmat kabi tamoyillar orqali fuqarolik jamiyatining ma'naviy poydevorini mustahkamlashi mumkin. Agar u ma'rifiy ruhda talqin qilinsa, ijtimoiy integratsiya va madaniy muloqotga xizmat qiladi; agar tor siyosiy manfaatlar doirasida talqin qilinsa, ixtilof va keskinlikka sabab bo'lishi ehtimoli ortadi. Shuning uchun islom mafkurasini o'rganishda ma'rifiy yondashuv ustuvor bo'lishi lozim.

Islom mafkurasining evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, u tarix davomida doimiy ravishda qayta talqin qilingan. Klassik davrda u ko'proq diniy-huquqiy va axloqiy tizim sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, o'rta asrlar va undan keyingi davrda falsafiy, ilmiy va madaniy qatlamlar bilan boyigan. Hozirgi davrda esa u ko'proq identitet, ma'naviyat, madaniy xotira va fuqarolik birdamligi bilan bog'liq tushuncha sifatida ham talqin qilinmoqda. Bu esa islom mafkurasining statik emas, balki dinamik fenomen ekanini bildiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, islom mafkurasini murakkab tarixiy genezisga ega bo'lgan, ko'p qatlamli va evolyutsion xususiyat kasb etgan ijtimoiy-ma'naviy hodisadir. Uning shakllanishi islom dinining paydo bo'lishi bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, keyingi taraqqiyot bosqichlarida u aqida, fiqh, kalom, tasavvuf, falsafa va siyosiy tafakkur bilan boyib borgan. Shu bois islom mafkurasini faqat diniy marosimlar doirasi bilan cheklab talqin etish ilmiy jihatdan tor yondashuv bo'ladi.

Zamonaviy siyosiy tizimlarda islom mafkurasining o'rni davlatning huquqiy tabiatiga va jamiyatning tarixiy tajribasiga qarab turlicha namoyon bo'ladi. Dunyoviy-demokratik modelda uning eng muhim vazifasi davlat boshqaruvini to'g'ridan-to'g'ri belgilash emas, balki fuqarolik jamiyatining ma'naviy-axloqiy asoslarini mustahkamlashdan iboratdir. Aynan ana shunday yondashuv diniy qadriyatlar, huquqiy davlat va demokratik tamoyillar o'rtasida muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochildiyev A., Rahimjonov D. Dinshunoslik asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Toshkent Islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. – 319 b.
2. Mo‘minov A., Yo‘ldoshxo‘jayev H., Rahimjonov D. va boshq. Dinshunoslik. – Toshkent: Mehnat, 2004. – 296 b.
3. Sirojiddinov Sh. Islom falsafasiga kirish: Kalom ilmi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2008. – 132 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – 35-modda, 75-modda.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–699-son, 2021-yil 5-iyul.

ADABIYOT DARSLARIDA HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE’RIYATINI O‘QITISH METODIKASI

Isomiddinova Muxlisa

Namangan davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
magistranti

E-mail: misomiddinova404@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20777554>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarining adabiyot darslarida Halima Xudoyberdiyeva she’riyatini o‘qitishning metodik asoslari yoritiladi. Shoiri ijodini o‘rganishda lirik matnni ifodali o‘qish, muammoli savollar asosida tahlil qilish, obrazlar ustida ishlash, guruhli muhokama, klaster, INSERT, badiiy tahlil, reflektiv yozuv va baholash mezonlaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rsatib beriladi. Maqolada 9-sinf “Adabiyot” darsligida berilgan “Dorilomon kunlar keldi”, “Begim, sizni tabiat...” hamda “Shunchaki” she’rlari asosiy metodik material sifatida tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Halima Xudoyberdiyeva, adabiyot darsi, lirik asar, she’riy matn, ifodali o‘qish, muammoli ta’lim, badiiy tahlil, obraz, metodika, 9-sinf darsligi*

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПОЭЗИИ ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация: *В данной статье освещаются методические основы преподавания поэзии Halima Xudoyberdiyeva на уроках литературы в общеобразовательных школах. Показаны возможности использования выразительного чтения лирического текста, анализа на основе проблемных вопросов, работы над образами, группового обсуждения, методов кластера, INSERT, художественного анализа, рефлексивного письма и критериев оценивания при изучении творчества поэтессы. В качестве основного методического материала анализируются стихотворения «Dorilomon kunlar*

keldi», «Begim, sizni tabiat...» u «Shunchaki», predstavlennyye v uchebnike literatury dlya 9 klassa.

Ключевые слова: *Халима Худойбердиева, урок литературы, лирическое произведение, поэтический текст, выразительное чтение, проблемное обучение, художественный анализ, образ, методика, учебник 9 класса*

METHODOLOGY OF TEACHING HALIMA KHUDOYBERDIYEVA’S POETRY IN LITERATURE CLASSES

Abstract: *This article highlights the methodological foundations for teaching the poetry of Halima Xudoyberdiyeva in literature classes at secondary schools. It demonstrates the possibilities of using expressive reading of lyrical texts, analysis based on problem-solving questions, character and image analysis, group discussions, cluster and INSERT methods, literary analysis, reflective writing, and assessment criteria in studying the poetess’s works. The poems “Dorilomon kunlar keldi,” “Begim, sizni tabiat...,” and “Shunchaki,” included in the 9th-grade literature textbook, are analyzed as the main methodological material in the article.*

Keywords: *Halima Xudoyberdiyeva, literature lesson, lyrical work, poetic text, expressive reading, problem-based learning, literary analysis, image, methodology, 9th-grade textbook*

Adabiyot ta’limi o‘quvchining ma’naviy kamoloti, estetik didi, mustaqil fikrlashi va badiiy matnni anglash qobiliyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Maktab adabiyot darslarida lirik asarlarni o‘qitish, ayniqsa, o‘quvchining ichki kechinmalarni his qilishi, obrazli tafakkur yuritishi va badiiy so‘zning ta’sir kuchini anglashiga xizmat qiladi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinfi uchun yaratilgan “Adabiyot” darsligida Halima Xudoyberdiyeva ijodiga alohida o‘rin berilgan. Darslikning mundarijasida “Halima Xudoyberdiyeva”, “Dorilomon kunlar keldi”, “Begim, sizni tabiat...” va “Shunchaki” mavzulari ketma-ket joylashtirilgan. Bu holat shoira ijodini faqat biografik ma’lumot sifatida emas, balki bevosita she’riy matnlar asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.[1] Halima Xudoyberdiyeva she’riyatida ayol

qalbining nozik kechinmalari, ona siymosining ulug‘ligi, hayotga muhabbat, yurtga sadoqat, insoniy dard va g‘urur kuchli badiiy ohangda ifodalanadi. 9-sinf “Adabiyot” darsligida shoira she’riyatida “inson ko‘nglidagi murakkab his-tuyg‘ular” va “ruhiyatning murakkab manzaralari” ta’sirchan aks etishi alohida ta’kidlanadi.[1. – B. 239-240] Demak, ushbu mavzuni o‘qitishda o‘qituvchi she’r mazmunini oddiy qayta hikoya qildirish bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchini badiiy matn ichiga olib kirishi, undagi ruhiy holat, obraz, ohang va poetik g‘oyani anglashga yo‘naltirishi kerak.

Bugungi adabiyot ta’limida o‘quvchining tayyor ma’lumotni yodlashi emas, balki matnni mustaqil o‘qishi, tushunishi, tahlil qilishi, baholashi va o‘z munosabatini bildirish olishi muhim hisoblanadi. Ayniqsa, lirik asarni o‘qitishda bu talab yanada kuchayadi. Chunki she’rda voqea-hodisa batafsil bayon qilinmaydi; unda ko‘proq ruhiy holat, ichki kechinma, obraz va ramziy ma’no yetakchilik qiladi. Shuning uchun Halima Xudoyberdiyeva she’rlarini o‘qitishda o‘quvchilarga “she’r nima haqida?” degan savol bilan birga “shoira bu tuyg‘uni qanday ifodalagan?”, “qaysi obraz orqali ruhiy holat ochilgan?”, “takror, ohang va so‘z tanlovi qanday ta’sir uyg‘otgan?” kabi savollar ham berilishi zarur. Halima Xudoyberdiyeva she’riyati dars jarayonida o‘quvchiga bir necha yo‘nalishda tarbiyaviy va estetik ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, “***Dorilomon kunlar keldi***” she’ri orqali ona, hayot, tinchlik, shukronalik va tarixiy xotira tushunchalari yoritiladi.

Ikkinchidan, “***Begim, sizni tabiat...***” she’rida ayol qalbining iztirobi, sadoqat va rashk kabi murakkab ruhiy holatlar badiiy tasvirlanadi.

Uchinchidan, “***Shunchaki***” she’ri orqali shoira san’atga, hayotga, muhabbatga va insoniy tuyg‘ularga yuzaki munosabatda bo‘lmaslik g‘oyasini ilgari suradi.

Darslikda ushbu she’rlar bilan birga savol va topshiriqlar ham berilgan bo‘lib, ular o‘quvchini she’r mazmunini mustaqil anglashga yo‘naltiradi.[1. – B. 241-245]

Adabiyot o‘qitish metodikasida lirik asarlarni o‘rganish alohida metodik yondashuvni talab qiladi. Epik asarlarda voqea, obrazlar tizimi va syujet tahlili

yetakchi o‘rinda tursa, lirik asarlarda ruhiy holat, ohang, tasvir, ramz, poetik til va lirik qahramon kechinmasi markaziy ahamiyat kasb etadi. Q. Husanboyeva va R. Niyozmetovanning “Adabiyot o‘qitish metodikasi” o‘quv qo‘llanmasida ham lirik asarlarni o‘rganish adabiyot ta’limining alohida bo‘limi sifatida berilgan. Mazkur qo‘llanmaning mundarijasida “Lirik asarlarni o‘rganish”, “Adabiy ta’limda mustaqil fikrlashning ahamiyati”, “Adabiy ta’lim metodlari, usullari, shakllari hamda ularning o‘zaro aloqadorligi”, “Muammoli ta’lim” kabi bo‘limlar keltirilgan.[2] Bu metodik qarashlar Halima Xudoyberdiyeva she’riyatini o‘qitishda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki shoira she’rlarida ko‘pincha ochiq voqea emas, balki ichki dramatism, yurak iztirobi, ruhiy qarama-qarshilik va poetik obraz asosiy o‘ringa chiqadi. Masalan, “Begim, sizni tabiat...” she’rida lirik qahramonning ruhiy holatini faqat mazmun orqali emas, balki murojaat shakli, takror, tashbih, keskin ohang va dramatik tasvirlar orqali anglash mumkin. Adabiyot darslarida badiiy matnni tahlil qilishda o‘quvchining mustaqil fikrlashi ham muhim sanaladi. O‘qituvchi matn yuzasidan tayyor xulosani bermasligi, balki o‘quvchini savol, muammo, taqqoslash, dalil izlash va munosabat bildirish orqali xulosaga olib kelishi kerak. Shuning uchun Halima Xudoyberdiyeva she’riyatini o‘qitishda o‘qituvchi quyidagi metodik yo‘nalishlarga tayanishi maqsadga muvofiq:

- a) she’rni ifodali o‘qish;
- b) matndagi asosiy obrazlarni aniqlash;
- c) lirik qahramon ruhiyatini tahlil qilish;
- d) badiiy vositalarni topish va izohlash;
- e) muammoli savollar orqali fikrlashga undash;
- f) o‘quvchining shaxsiy munosabatini shakllantirish;
- g) yozma refleksiya orqali xulosalash.

Halima Xudoyberdiyeva she’riyatini o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlar

1. “Ifodali o‘qish” metodi

Lirik asarni o‘qitishda birinchi bosqich — ifodali o‘qishdir. Halima Xudoyberdiyeva she’rlari kuchli hissiy ohangga ega bo‘lgani uchun ularni oddiy, bir xil ohangda o‘qish she’rning ta’sir kuchini pasaytiradi. O‘qituvchi avval she’rni o‘zi

ifodali o‘qib beradi. Keyin o‘quvchilarga she’rni bandlarga bo‘lib, turli ohanglarda o‘qitadi. Masalan, “Dorilomon kunlar keldi” she’rida ona bilan muloqot, ichki iztirob va hayotga da’vat ohangi mavjud. Shu sababli o‘quvchi she’rni o‘qishda mehr, iltijo, shukronalik va ichki dardni sezishi kerak.

Ifodali o‘qish jarayonida quyidagi savollar beriladi:

1. She’r qanday kayfiyat bilan boshlanadi?
2. Qaysi misralarda onaga murojaat kuchliroq seziladi?
3. Ovoz ohangi qayerda pasayadi, qayerda kuchayadi?
4. Shoiraning ichki kechinmasi qanday tovush va pauzalar orqali ochiladi?

Bu savollar o‘quvchini she’rni eshitish, his qilish va anglashga tayyorlaydi.

2. “Muammoli savollar” metodi

Muammoli savollar o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi. “Dorilomon kunlar keldi” she’rini o‘rganishda quyidagi savol markaziy muammo sifatida qo‘yilishi mumkin:

Shoira nega dorilomon kunlarni onaga murojaat orqali ifodalaydi?

Bu savol orqali o‘quvchi ona obrazi, tarixiy xotira, hayot qadri va shukronalik tushunchalari haqida o‘ylaydi. Darslikda ham “Dorilomon kunlar” deganda shoira nimani ko‘zda tutgani, onaning so‘lg‘in lablari, “qorli kunlar” va “lolarang dunyo” kabi obrazlarning ma’nosini izohlashga qaratilgan savollar berilgan. [1. – B. 241]

“Begim, sizni tabiat...” she’rida esa quyidagi muammoli savollar qo‘yilishi mumkin:

1. Lirik qahramonning iztirobi nimadan kelib chiqadi?
2. “Begim” murojaati she’rga qanday milliy va hissiy ohang beradi?
3. She’rda rashk zaiflikmi yoki sadoqat ifodasimi?
4. Shoira ayol qalbining murakkabligini qaysi obrazlar orqali ochadi?

“Shunchaki” she’rida esa asosiy muammo quyidagicha belgilanadi:

Shoira nima uchun “shunchaki” yashash, sevish, kulish, yig‘lash va yozishni inkor qiladi?

Bu savol o‘quvchini she’rning g‘oyaviy markaziga olib kiradi. Chunki mazkur she’rda shoiraning hayot va ijodga talabchan munosabati ifodalanadi.

3. “Klasster” metodi

Klasster metodi mavzuga kirish qismida samarali bo‘ladi. Dars boshida doskaga “Halima Xudoyberdiyeva she’riyati” degan markaziy tushuncha yoziladi. O‘quvchilar undan tarqaluvchi tushunchalarni aytadilar:

Ona - Vatan - ayol qalbi - iztirob - sadoqat - shukronalik - hayot - samimiyat - ijod - dard - g‘urur.

So‘ng o‘qituvchi ushbu tushunchalarni she’rlar bilan bog‘laydi. Masalan, “ona” va “shukronalik” tushunchalari “Dorilomon kunlar keldi” she’ri bilan, “ayol qalbi” va “sadoqat” tushunchalari “Begim, sizni tabiat...” she’ri bilan, “ijod” va “samimiyat” tushunchalari esa “Shunchaki” she’ri bilan bog‘lanadi.

4. “INSERT” metodi

INSERT metodi she’rni o‘qish jarayonida o‘quvchining faol fikrlashini ta’minlaydi. O‘quvchilarga she’r matni ustida quyidagi belgilar bilan ishlash topshiriladi:

Belgi	Ma’nosi
“+”	Men bu fikrni tushundim
“?”	Bu joy menga tushunarsiz
“!”	Bu misra menga kuchli ta’sir qildi
“*”	Bu misrada muhim obraz bor

Masalan, “Shunchaki” she’rini o‘qishda o‘quvchilar “shunchaki” so‘zining takroriga alohida e’tibor beradi. Ular bu so‘z oddiy takror emas, balki shoiraning hayotga yuzaki munosabatga qarshi estetik noroziligini bildirayotganini anglaydilar.

5. “Guruhli tahlil” metodi

Guruhli tahlil o‘quvchilarning hamkorlikda ishlash, fikr almashish va matndan dalil topish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Sinf 4 guruhga bo‘linadi:

Guruh	Vazifa
1-guruh	She’rning asosiy g‘oyasini anglaydi
2-guruh	Obraz va ramzlarni topadi
3-guruh	Lirik qahramon ruhiyatini tahlil qiladi

4-guruh

Badiiy vositalar va takrorlarni izohlaydi

Masalan, “Begim, sizni tabiat...” she’rida 1-guruh sadoqat va iztirob g‘oyasini, 2-guruh “begim”, “Farhod”, “Shirin”, “mix”, “qon”, “lolazor” kabi obrazlarni, 3-guruh lirik qahramonning ichki iztirobini, 4-guruh esa murojaat, takror, tashbih va dramatik ohangni tahlil qiladi.

6. “Reflektiv yozuv” metodi

Dars yakunida o‘quvchilar qisqa yozma refleksiya bajaradilar. Bu topshiriq ularning shaxsiy munosabatini aniqlashga yordam beradi. Quyidagi mavzulardan biri tanlanadi:

- “Halima Xudoyberdiyeva she’rida meni o‘ylantirgan obraz”
- Men ‘shunchaki’ yashamaslik deganda nimani tushunaman?”
- “Ona obrazining she’rdagi ma’nosi”
- “Shoira she’rlarida ayol qalbining tasviri”

Bu yozma ish o‘quvchini badiiy matndan hayotiy xulosaga olib chiqadi.

Darslikdagi she’rlar asosida metodik tahlil

“Dorilomon kunlar keldi” she’rini o‘qitish

“Dorilomon kunlar keldi” she’ri ona obraziga murojaat orqali hayot, tinchlik, shukronalik va tarixiy xotira g‘oyalarini ifodalaydi. She’rda ona oddiy lirik obraz emas, balki avlodlar xotirasi, sabr, dard va hayotga umid timsoli sifatida gavdalanadi. Darslikda ushbu she’r yuzasidan “Dorilomon kunlar” iborasi, onalarga xos odat, so‘lg‘in lablar, “qorli kunlar” va “lolarang dunyo” kabi obrazlarni izohlashga qaratilgan savollar berilgan. [1]

Bu she’rni o‘qitishda quyidagi metodik yo‘nalish samarali bo‘ladi:

- 1) O‘qituvchi she’rning umumiy kayfiyatini aniqlatadi.
- 2) O‘quvchilar ona obraziga oid so‘z va iboralarni topadi.
- 3) “Dorilomon kunlar” iborasining tarixiy va ruhiy ma’nosi tahlil qilinadi.
- 4) O‘quvchilar she’rni hayotiy tajriba bilan bog‘laydi.
- 5) Yakunda “Onaga murojaat orqali Vatan va hayot qadri qanday ochilgan?”

savoliga yozma javob yoziladi.

“Begim, sizni tabiat...” she’rini o‘qitish

“Begim, sizni tabiat...” she’ri ayol qalbining nozik, ammo kuchli ruhiy holatini ochib beradi. She’rda muhabbat, rashk, sadoqat, iztirob va g‘urur birgalikda tasvirlanadi. Darslikda ushbu she’rni “sokin va ta’sirli ohangda” o‘qish, qiz qalbining nozik tebranishlari qaysi satrlarda berilganini aniqlash, “begim” so‘zining milliylik va samimiylikni kuchaytirishdagi o‘rnini tushuntirish kabi topshiriqlar keltirilgan. [1. – B. 243-244]

Bu she’rni o‘qitishda o‘qituvchi o‘quvchilarga quyidagi tahlil yo‘nalishlarini beradi:

- murojaat shakli: “begim” so‘zining hissiy vazifasi;
- ruhiy holat: iztirob, rashk, sadoqat;
- badiiy obrazlar: Farhod, Shirin, mix, tig‘, qon;
- takror: birinchi va oxirgi misralarning vazifasi;
- milliylik: murojaat madaniyati va ayol qalbi ifodasi.

Bu she’rni tahlil qilishda ehtiyotkorlik zarur. O‘qituvchi she’rni yuzaki sevgi mavzusi sifatida emas, balki ayol ruhiyatining murakkab badiiy ifodasi sifatida talqin qilishi kerak.

“Shunchaki” she’rini o‘qitish

“Shunchaki” she’rida shoira yuzaki yashash, yuzaki sevish, yuzaki ijod qilish va samimiyatsiz munosabatni rad etadi. She’rda “shunchaki” so‘zining takrorlanishi kuchli poetik vazifa bajaradi. Bu takror orqali shoira hayotning har bir hodisasiga chin yurakdan yondashish kerakligini ta’kidlaydi.

Darslikda “Shunchaki” she’ri yuzasidan birinchi band ma’nosini anglash, “kuylagim kelmas” mazmunini izohlash, “suymoq” va “ozor bermoq” munosabati, chinakam kulish va astoydil yig‘lash haqida fikr yuritish kabi savollar berilgan. (8)

Ushbu she’rni o‘qitishda quyidagi topshiriqlar foydali:

- 1) “Shunchaki” so‘zining takrorlanish sababini aniqlang.
- 2) Shoira qaysi holatlarni “shunchaki” bo‘lishini istamaydi?
- 3) She’rda ijodkorlik mas’uliyati qanday ifodalangan?
- 4) “Shunchaki yozmoq” tushunchasini o‘z fikringiz bilan izohlang.

5) Hayotda “shunchaki” bo‘lmasligi kerak bo‘lgan uchta holatni yozing.

Xulosa qilib aytganda, Halima Xudoyberdiyeva she‘riyati umumiy o‘rta ta‘lim maktablari adabiyot darslarida o‘quvchilarning estetik didi, badiiy tafakkuri va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shoir she‘rlarini o‘qitishda ifodali o‘qish, muammoli savollar, klaster, INSERT, guruhli tahlil va reflektiv yozuv kabi metodlardan foydalanish o‘quvchilarning lirik matnni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi. Ayniqsa, “Dorilomon kunlar keldi”, “Begim, sizni tabiat...” va “Shunchaki” she‘rlari orqali ona obrazi, ayol qalbi, samimiyat, sadoqat va hayotga mas‘uliyat kabi tushunchalar o‘quvchilarga ta‘sirchan tarzda yetkaziladi. Shu bois Halima Xudoyberdiyeva she‘riyatini metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan darslar asosida o‘qitish adabiyot ta‘limi samaradorligini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yo‘ldoshev Q., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J. *Adabiyot: umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik*. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 4-nashr. - Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. -368 b.
2. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. *Adabiyot o‘qitish metodikasi*. O‘quv qo‘llanma. Ikkinchi nashr. -Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. - 352 b.
3. To‘xliyev B. *Adabiyot o‘qitish metodikasi*. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2006.
4. Mirqosimova M. *O‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari*. - Toshkent: “Fan”, 2006.
5. Yo‘ldoshev Q., Madayev O., Abdurazzoqov A. *Adabiyot o‘qitish metodikasi*. - Toshkent: Respublika o‘quv-metodik markazi, 1994.
6. Xudoyberdiyeva H. *Muqaddas ayol*. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987.
7. Xudoyberdiyeva H. *Saylanma*. - Toshkent: “Sharq”, 2000.

O‘ZBEK JADID HIKOYALAR POETIKASINI O‘QITISH METODIKASI

Usmonjonova Sevinch

Namangan davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
magistranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20776535>

Annotatsiya: *Jadid adabiyoti XX asr boshlarida milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik, ijtimoiy yangilanish va shaxs erkinligi g‘oyalari bilan bog‘liq holda shakllangan muhim adabiy hodisa hisoblanadi. Maqolada jadid hikoyalarini o‘qitishda tarixiy-adabiy kontekst, matn tahlili, obrazlar tizimi, syujet-kompozitsion qurilish, til va uslub, muallif pozitsiyasi hamda g‘oyaviy-estetik mazmunni bosqichma-bosqich o‘rgatish usullari tavsiya qilinadi. Shuningdek, muammoli ta’lim, savol-javob, guruhli tahlil, qiyosiy tahlil, jadval asosida tahlil qilish, konseptual xarita, matn bilan ishlash va ijodiy topshiriqlar kabi metodlardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *jadid adabiyoti, hikoya poetikasi, o‘qitish metodikasi, milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik, badiiy tahlil, obraz, syujet, kompozitsiya, metodik yondashuv*

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПОЭТИКИ УЗБЕКСКИХ ДЖАДИДСКИХ РАССКАЗОВ

Аннотация: *Джадидская литература является важным литературным явлением, сформировавшимся в начале XX века в связи с идеями национального пробуждения, просветительства, общественного обновления и свободы личности. В статье рекомендуются методы поэтапного обучения джадидским рассказам с учётом историко-литературного контекста, анализа текста, системы образов, сюжетно-композиционного построения, языка и стиля, авторской позиции, а также*

идейно-эстетического содержания. Также раскрываются возможности использования таких методов, как проблемное обучение, вопросно-ответный метод, групповой анализ, сравнительный анализ, анализ на основе таблиц, концептуальная карта, работа с текстом и творческие задания.

Ключевые слова: *джадидская литература, поэтика рассказа, методика преподавания, национальное пробуждение, просветительство, художественный анализ, образ, сюжет, композиция, методический подход*

METHODOLOGY OF TEACHING THE POETICS OF UZBEK JADID STORIES

Abstract: *Jadid literature is regarded as an important literary phenomenon that emerged in the early twentieth century in connection with the ideas of national awakening, enlightenment, social renewal, and individual freedom. The article recommends step-by-step methods for teaching Jadid stories through historical and literary context, text analysis, the system of characters, plot and compositional structure, language and style, the author's position, and ideological-aesthetic content. It also demonstrates the possibilities of applying such methods as problem-based learning, question-and-answer activities, group analysis, comparative analysis, table-based analysis, conceptual mapping, text-based activities, and creative assignments.*

Keywords: *Jadid literature, poetics of stories, teaching methodology, national awakening, enlightenment, literary analysis, character, plot, composition, methodological approach*

O'zbek adabiyoti tarixida jadidchilik harakati va jadid adabiyoti alohida o'rinni egallaydi. Bu davr adabiyoti xalqni ilm-ma'rifatga chaqirish, milliy ongini uyg'otish, eski ijtimoiy qarashlarni tanqid qilish va jamiyatni yangilash g'oyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Jadid adabiyoti faqat badiiy-estetik hodisa emas, balki ijtimoiy-ma'rifiy harakatning adabiy ifodasi sifatida ham muhimdir. Shu bois uni o'qitishda oddiy matn mazmunini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, asarning yaratilish davri, muallif dunyoqarashi, jamiyatdagi muammolar va poetik vositalar

birgalikda tahlil qilinishi lozim. Jadid hikoyalar poetikasini o‘qitishdan asosiy maqsad o‘quvchi yoki talabaga faqat asar voqeasini aytib berish emas, balki hikoyaning qanday badiiy qurilganini, unda muallif qanday g‘oyani ilgari surganini, obrazlar orqali qanday ijtimoiy muammo ochilganini va hikoya janrining jadid adabiyotidagi yangilanishini anglatishdir. Shu ma’noda poetika tushunchasi hikoyaning mavzusi, g‘oyasi, syujeti, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, badiiy detallar, til-uslub xususiyatlari va muallif pozitsiyasini qamrab oladi. Demak, jadid hikoyalarini o‘qitish jarayoni tarixiylik, badiiylik, tahliliy yondashuv va tarbiyaviy maqsadning uzviy birligiga asoslanishi kerak.

Jadid hikoyalarining adabiy-tarixiy xususiyatlari

Jadid hikoyalari o‘zbek nasrining yangilanishida muhim bosqich bo‘ldi. Mumtoz adabiyotda hikoyat, qissa, rivoyat, latifa va didaktik nasr shakllari mavjud bo‘lgan bo‘lsa, jadid davriga kelib hikoya real hayot voqealarini tasvirlashga, oddiy inson taqdirini ko‘rsatishga, jamiyatdagi muammolarni ochishga intildi. Bu jihatdan jadid hikoyasi yangi o‘zbek realistik nasrining shakllanishida muhim omil bo‘ldi. Jadid adabiyotida yangi qahramon masalasi alohida ahamiyatga ega. Bu qahramon ko‘pincha eski va yangi dunyoqarashlar to‘qnashuvi markazida turadi. Bir tomonda ilm-ma’rifat, taraqqiyot, yangicha fikrlash, milliy uyg‘onish g‘oyalari bo‘lsa, ikkinchi tomonda jaholat, mutaassiblik, eskicha urf-odatlar, befarqlik va savodsizlik turadi. Hikoyadagi konflikt ham ko‘pincha shu qarama-qarshilik asosida quriladi. Jadid hikoyalarida ma’rifatparvarlik ruhi kuchli seziladi. Mualliflar jamiyatni faqat tanqid qilish bilan cheklanmay, uni isloh qilish yo‘lini ham ko‘rsatishga harakat qiladilar. Maktab ochish, bolalarni o‘qitish, ayollar savodxonligini oshirish, milliy matbuot, teatr, yangi usul maktablari va ijtimoiy faollik jadid adabiyotining asosiy g‘oyaviy yo‘nalishlaridan biridir. O‘qitish jarayonida aynan shu tarixiy-adabiy fonni tushuntirish juda muhim. Agar o‘quvchi jadidlar yashagan davrni, ularning maqsadini, jamiyatdagi ijtimoiy sharoitni bilmasa, hikoyaning asl mazmuni yuzaki qabul qilinishi mumkin. Masalan, jadid hikoyasidagi oddiy maktab, gazeta, savodsiz ota, o‘qishni istagan bola yoki erksiz ayol obrazi faqat bitta shaxsning muammosi emas, balki butun davrning ijtimoiy belgisi sifatida talqin qilinadi.

Jadid hikoyalar poetikasini o‘qitishning nazariy asoslari

Jadid hikoyalarini o‘qitishda birinchi navbatda poetika tushunchasini o‘quvchilarga sodda va aniq tushuntirish kerak. Poetika - bu badiiy asarning qanday qurilgani, undagi mazmun qanday vositalar orqali ifodalangani, obrazlar, voqealar, til va kompozitsiya qanday badiiy vazifa bajarayotganini o‘rganuvchi yo‘nalishdir. Demak, hikoya poetikasini o‘rganish asarni "nima haqida?" degan savol bilan emas, balki "qanday yaratilgan?", "qanday ta’sir ko‘rsatadi?", "qaysi badiiy vositalar orqali g‘oya ochilgan?" degan savollar orqali tahlil qilishni talab qiladi. O‘qituvchi jadid hikoyasini tahlil qilishda birinchi navbatda mavzu va g‘oyani aniqlaydi. Jadid hikoyalarida asosiy mavzular - ilm-ma’rifat, jaholat tanqidi, milliy uyg‘onish, ayollar huquqi, oila va tarbiya, eski maktab va yangi maktab, ijtimoiy adolatsizlik, xalqning kelajagi kabi masalalardir. G‘oya esa ko‘pincha xalqni uyg‘otish, yangicha fikrlashga undash, ilmga chaqirish va milliy taraqqiyotga xizmat qilish bilan bog‘liq bo‘ladi. Ikkinchi muhim jihat syujet va konflikt tahlilidir. Jadid hikoyalarida voqealar odatda sodda, lekin ma’nosi chuqur bo‘ladi. Konflikt tashqi voqea orqali ko‘rinsa ham, uning ichida ijtimoiy va ma’naviy qarama-qarshilik yotadi. Masalan, eski qarash bilan yangi fikr, jaholat bilan ma’rifat, befarqlik bilan mas’uliyat, zulm bilan adolat o‘rtasidagi kurash hikoyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Uchinchi jihat obrazlar tizimini o‘rganishdir. Jadid hikoyalarida obrazlar ko‘pincha ma’lum bir ijtimoiy g‘oyani ifodalaydi. Ma’rifatli yosh, ilg‘or muallim, johil ota, mutaassib kishi, jabrlangan ayol, o‘qishga intilgan bola kabi obrazlar davr ruhini ochishda xizmat qiladi. Bu obrazlarni oddiy ijobiy yoki salbiy deb baholash yetarli emas; ularning ijtimoiy vazifasini, badiiy yukini va muallif g‘oyasini ochishdagi rolini ko‘rsatish zarur. To‘rtinchi jihat til va uslub tahlilidir. Jadid hikoyalarida publitsistik ruh, murojaat ohangi, tanqidiy kinoya, satirik tasvir, xalqona iboralar, sodda va tushunarli bayon ko‘p uchraydi. Bu jihat jadid adiblarining xalq bilan bevosita gaplashish, uni uyg‘otish, fikrga chaqirish maqsadi bilan bog‘liqdir. Beshinchi jihat muallif pozitsiyasini aniqlashdir. Jadid hikoyalarida muallif ko‘pincha voqealarga befarq kuzatuvchi sifatida emas, balki jamiyat dardini his qiluvchi ziyoli sifatida munosabat bildiradi.

Jadid hikoyalarini o‘qitishda metodik yondashuvlar

Jadid hikoyalarini samarali o‘qitish uchun an’anaviy ma’ruza usuli yetarli emas. Bunday asarlar o‘quvchini fikrlashga, savol berishga, tarixiy sharoitni anglashga va badiiy matnni tahlil qilishga yo‘naltirishi kerak. Shuning uchun o‘qituvchi interfaol va tahliliy metodlardan foydalanishi zarur. Eng avvalo, tarixiy kontekst asosida kirish suhbatini tashkil qilinadi. Dars boshida o‘quvchilarga quyidagi savollar berilishi mumkin: "Jadidlar kimlar edi?", "Nima uchun ular maktab va ma’rifat masalasiga katta e’tibor bergan?", "XX asr boshlarida Turkiston jamiyatida qanday muammolar mavjud edi?", "Adabiyot jamiyatini o‘zgartira oladimi?" Bunday savollar o‘quvchini matnni oddiy hikoya sifatida emas, balki davr bilan bog‘liq badiiy hodisa sifatida qabul qilishga tayyorlaydi. Keyingi bosqichda matn bilan bosqichma-bosqich ishlash usuli qo‘llanadi. Avval hikoya umumiy o‘qiladi, keyin asosiy voqealar aniqlanadi, so‘ng muhim epizodlar tanlab tahlil qilinadi. Har bir epizod bo‘yicha "Bu voqea nima uchun muhim?", "Qahramonning harakati nimani bildiradi?", "Muallif bu joyda qanday munosabat bildiriyapti?", "Bu epizod jadid g‘oyalari bilan qanday bog‘liq?" kabi savollar beriladi.

- **Muammoli ta’lim metodi** jadid hikoyalarini o‘qitishda juda samarali. Chunki jadid hikoyalarining o‘zida muammo bor: savodsizlik, jaholat, ijtimoiy tengsizlik, ayol erksizligi, eski tarbiya, milliy befarqlilik. O‘qituvchi darsda biror muammoli savol qo‘yishi mumkin: "Hikoyadagi fojiga kim aybdor: shaxsmi yoki jamiyatmi?", "Jadid adibi nima uchun qahramonni aynan shunday tasvirlagan?", "Bugungi kunda hikoyadagi muammo o‘z ahamiyatini yo‘qotganmi?" Bunday savollar o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi.

- **Qiyosiy tahlil metodi** ham muhim. Jadid hikoyalarini mumtoz hikoyatlar yoki keyingi davr realistik hikoyalari bilan qiyoslab o‘rganish mumkin. Masalan, mumtoz hikoyatda axloqiy xulosa ko‘proq ramziy-didaktik shaklda berilsa, jadid hikoyasida muammo real ijtimoiy hayot bilan bog‘lanadi. Bu usul o‘quvchilarda adabiy jarayonning davomiyligini tushunish ko‘nikmasini shakllantiradi.

- **Obrazlar xaritasi usuli** orqali hikoyadagi qahramonlar tizimi tahlil qilinadi. O‘quvchilar asosiy qahramon, yordamchi obrazlar, qarama-qarshi obrazlar va

muallifga yaqin obrazlarni ajratadilar. Har bir obrazning hikoyadagi vazifasi yoziladi. Masalan, ma’rifatli qahramon yangilik g’oyasini ifodalaydi; johil obraz eskilik va savodsizlik ramzi; jabrlangan obraz jamiyatdagi muammo natijasini ko’rsatadi. Badiiy detalni tahlil qilish ham jadid hikoyalar poetikasini anglashda muhimdir. Hikoyada maktab, kitob, gazeta, eski kiyim, qorong’i xona, yo’l, eshik, maktub, ko’z yoshi kabi detallar ramziy yoki ijtimoiy ma’no kasb etishi mumkin. O’qituvchi o’quvchilarga "Hikoyadagi qaysi detal sizga kuchli ta’sir qildi?", "Bu detal qahramon ruhiyati yoki davr muammosini qanday ochadi?" kabi topshiriqlar berishi mumkin.

Jadid hikoyalar poetikasini o’qitish uchun quyidagi dars modeli tavsiya etiladi. Darsning birinchi bosqichi - tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda o’qituvchi jadidchilik harakati, jadid adabiyotining maqsadi, davr sharoiti haqida qisqa ma’lumot beradi. O’quvchilarga jadid adiblarining asosiy g’oyalari tushuntiriladi: ilm, ma’rifat, milliy uyg’onish, taraqqiyot, yangi maktab, ijtimoiy islohot.

- **Matnni idrok etish.** O’quvchilar hikoyani o’qiydilar va dastlabki taassurotlarini aytadilar. Bu yerda o’qituvchi ularni darhol murakkab tahlilga olib kirmasdan, avval hikoyaning umumiy mazmunini tushunishga yo’naltiradi. Asosiy savollar: "Hikoyada qanday voqea tasvirlangan?", "Asosiy qahramon kim?", "Qanday muammo ko’tarilgan?", "Hikoya sizda qanday taassurot qoldirdi?"

- **Poetik tahlil.** Bu bosqichda hikoyaning mavzusi, g’oyasi, konflikti, syujeti, kompozitsiyasi, obrazlari, tili va muallif pozitsiyasi alohida ko’rib chiqiladi. O’qituvchi o’quvchilarga matndan dalil topishni talab qilishi kerak. Chunki badiiy tahlil faqat umumiy gaplardan iborat bo’lib qolmasligi, matn asosida isbotlanishi zarur.

- **Guruhli ishlash.** Sinf yoki auditoriya bir necha guruhga bo’linadi. Birinchi guruh hikoyaning mavzu va g’oyasini, ikkinchi guruh obrazlar tizimini, uchinchi guruh syujet va konfliktini, to’rtinchi guruh til-uslub xususiyatlarini tahlil qiladi. Har bir guruh o’z xulosasini matndan misollar bilan himoya qiladi. Bu usul o’quvchilarning hamkorlikda ishlash, fikr bildirish va dalillash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

- **Zamonaviylik bilan bog'lash.** Jadid hikoyalari bugungi o'quvchi uchun ham muhim tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatga ega. Shuning uchun dars oxirida "Hikoyadagi muammo bugungi kunda ham bormi?", "Jadid adibi bugungi yoshlar bilan gaplashsa, nima degan bo'lardi?", "Bugungi jamiyatda ma'rifatli inson qanday bo'lishi kerak?" kabi savollar asosida muhokama tashkil etish mumkin.

- **Ijodiy topshiriq.** O'quvchilarga hikoya qahramoniga maktub yozish, hikoyaning zamonaviy talqinini yaratish, jadid adibi nomidan bugungi yoshlarga murojaat yozish yoki hikoyadagi muammoni zamonaviy hayot bilan bog'lab esse yozish topshirig'i beriladi. Bu usul o'quvchilarning badiiy matnni shaxsiy tajriba bilan bog'lashiga yordam beradi.

Jadid hikoyalarini o'qitishda e'tibor beriladigan asosiy jihatlar

Birinchi muhim jihat - jadid hikoyalarini faqat tarixiy material sifatida emas, badiiy asar sifatida o'qitishdir. Ba'zan darslarda jadidlar haqida umumiy tarixiy ma'lumotlar ko'p berilib, hikoyaning badiiy tabiati e'tibordan chetda qoladi. Aslida esa hikoyaning poetikasi - uning obrazlari, kompozitsiyasi, uslubi, detallari va konfliktidir. O'quvchi hikoyani adabiy-estetik hodisa sifatida anglamasa, jadid nasrining yangiligi to'liq ochilmaydi.

Ikkinchi jihat - jadid hikoyalaridagi didaktik ruhni to'g'ri tushuntirishdir. Jadid adiblari ko'pincha o'quvchiga bevosita ta'sir qilish, uni uyg'otish, xulosa chiqarishga undash maqsadida yozganlar. Biroq bu didaktik ruhni oddiy nasihat deb emas, davrning adabiy-estetik talabi sifatida tushuntirish kerak. Chunki jadid adabiyoti xalqni uyg'otish vazifasini o'z zimmasiga olgan edi.

Uchinchi jihat - jadid hikoyalaridagi satira va tanqidiy ruhni ochishdir. Mualliflar ayrim obrazlar orqali jaholat, riyokorlik, savodsizlik, mutaassiblik va ijtimoiy loqaydlikni fosh qiladilar. O'quvchi satiraning faqat kulgi emas, balki jamiyatdagi illatni ko'rsatish vositasi ekanini tushunishi zarur.

To'rtinchi jihat - jadid hikoyalarida ayol, bola, muallim va ziyoli obrazlarini alohida tahlil qilishdir. Chunki bu obrazlar jadid adabiyotida ko'pincha yangilanish g'oyasi bilan bog'liq bo'ladi. Ayniqsa, muallim obrazi ma'rifat, maktab va kelajak

timsoli sifatida talqin qilinadi. Ayol obrazi esa jamiyatdagi tengsizlik, ma’rifatga ehtiyoj va insoniy qadr-qimmat masalalarini ochishga xizmat qiladi.

Beshinchi jihat - o‘quvchilarni mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatishdir. Jadid hikoyalari tayyor xulosani yodlash uchun emas, balki fikrlash, baholash, muhokama qilish va hayot bilan bog‘lash uchun o‘qitilishi kerak. Bunda o‘qituvchi tayyor javob beruvchi emas, balki o‘quvchini tahlilga yo‘naltiruvchi rahbar bo‘lishi lozim

Jadid hikoyalar poetikasini o‘qitishda har bir hikoya o‘qitilishidan oldin qisqa tarixiy-adabiy kontekst berilishi kerak. Lekin bu ma’lumot haddan tashqari cho‘zilmasligi, bevosita asar tahliliga xizmat qilishi lozim. O‘quvchi jadidchilik nima degan savolga javob olishi bilan birga, bu harakat hikoyadagi obrazlar va konfliktga qanday ta’sir qilganini ham tushunishi kerak. Matn tahlilida mavzu - g‘oya - konflikt - obraz - til - xulosa ketma-ketligiga amal qilish foydali. Bu tartib o‘quvchiga hikoyani tizimli o‘rganishga yordam beradi. Ayniqsa, adabiyot darslarida o‘quvchilar ko‘pincha voqeani qayta hikoya qilish bilan cheklanib qoladilar. Poetika asosida tahlil esa ularni chuqurroq fikrlashga undaydi. Har bir fikr matndan dalil bilan isbotlanishi kerak. O‘quvchi qahramon ma’rifatparvar deb aytsa, buni qaysi harakati, qaysi gapi yoki qaysi epizod orqali bilganini ko‘rsatishi kerak. Bu yondashuv adabiy tahlil madaniyatini shakllantiradi. Jadid hikoyalarini zamonaviy hayot bilan bog‘lash zarur. Chunki jadid adabiyotining ko‘plab g‘oyalari - ilmga intilish, milliy o‘zlikni anglash, tarbiya, ijtimoiy mas’uliyat, kitobxonlik, til va madaniyatga hurmat - bugungi kunda ham dolzarbdir. Bunday bog‘lanish o‘quvchilarda asarga nisbatan shaxsiy munosabat uyg‘otadi. Darslarda ijodiy va reflektiv topshiriqlardan foydalanish kerak. Masalan, "Men jadid qahramoni bilan suhbatlashsam...", "Hikoyadagi muammo bugungi kunda", "Jadid adibining yoshlarga murojaati", "Eski maktab va yangi maktab qiyosi" kabi yozma topshiriqlar o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

O‘zbek jadid hikoyalar poetikasini o‘qitish adabiyot ta’limining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Chunki jadid hikoyalari orqali o‘quvchilar nafaqat badiiy matnni tahlil qilishni, balki milliy uyg‘onish, ma’rifat, ijtimoiy mas’uliyat, shaxs erkinligi va taraqqiyot g‘oyalarini ham anglaydilar. Bu hikoyalar o‘zbek nasrining

yangilanish jarayonini, yangi qahramon va yangi konfliktning paydo bo‘lishini, realistik tasvir va publitsistik ruhning kuchayishini ko‘rsatadi. Jadid hikoyalarini o‘qitishda tarixiy kontekst, poetik tahlil va zamonaviy metodik yondashuvlar uyg‘un bo‘lishi kerak. O‘qituvchi asarni faqat mazmun asosida emas, balki uning badiiy qurilishi, obrazlar tizimi, til-uslub, muallif pozitsiyasi va g‘oyaviy-estetik vazifasi orqali o‘rgatishi zarur. Muammoli savollar, guruhli tahlil, qiyosiy yondashuv, obrazlar xaritasi, ijodiy yozuv va reflektiv topshiriqlar jadid hikoyalarini chuqurroq o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, o‘zbek jadid hikoyalar poetikasini o‘qitish metodikasi o‘quvchilarda adabiy-estetik tafakkur, tarixiy xotira, tanqidiy fikrlash va milliy-ma‘naviy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Jadid adabiyotini bugungi ta‘lim jarayonida o‘qitish faqat o‘tmishni eslash emas, balki yosh avlodni ma‘rifat, tafakkur va ijtimoiy faollikka yo‘naltirish vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimov B., Yusupov Sh., Dolimov U., Rizayev Sh., Ahmedov S. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2004. – 464 b.
2. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2002.
3. Qosimov B. O‘zbek milliy uyg‘onish adabiyoti. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2004.
4. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
5. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1994.
6. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 5 jildlik. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2000-2010.
7. Cho‘lpon A. Asarlar. 4 jildlik. – Toshkent: Akademnashr, 2013-2016.
8. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1999.
9. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
10. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
11. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.

MUHANDISLARDA XAVFSIZLIK MADANIYATINI OSHIRISHDA TA'LIM METODLARINING O'RNI

Xujaqulov Abdulaziz Xakim o'g'li

Qarshi davlat texnika universiteti “Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi”

kafedrası katta o'qituvchisi

E-mail: kundalikkun07@gmail.com

+99890 650 60 70

<https://orcid.org/0009-0007-9329-1765>

Xasanov Ro'zimbek Shavkat o'g'li

“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” yo'nalishi

MT-114-25 guruh talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20777620>

Annotatsiya: Mazkur maqolada muhandislarda xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda zamonaviy ta'lim metodlarining ahamiyati tahlil qilingan. Ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan xavf-xatarlarni kamaytirishda interfaol metodlar, amaliy mashg'ulotlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda raqamli ta'lim vositalarining samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, muhandislik ta'limida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish orqali mehnat muhofazasi talablariga rioya qilish madaniyatini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy pedagogik yondashuvlar muhandislarning xavfsizlikka oid bilim, ko'nikma va mas'uliyatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Maqolada xalqaro tajriba va ilmiy manbalar asosida tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: xavfsizlik madaniyati, muhandislik ta'limi, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, mehnat muhofazasi, kasbiy kompetensiya, innovatsion ta'lim, xavf-xatarlarni boshqarish

РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ В ПОВЫШЕНИИ КУЛЬТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ У ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация: В данной статье рассматривается значение современных образовательных методов в формировании и развитии культуры безопасности у инженеров. Освещается эффективность интерактивных методов, практических занятий, инновационных педагогических технологий и цифровых образовательных средств в снижении производственных рисков. Также анализируются вопросы развития профессиональных компетенций и повышения культуры соблюдения требований охраны труда в инженерном образовании. Результаты исследования показывают, что современные педагогические подходы являются важным фактором повышения знаний, навыков и ответственности инженеров в области безопасности. На основе международного опыта и научных источников разработаны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: культура безопасности, инженерное образование, педагогические технологии, интерактивные методы, охрана труда, профессиональная компетентность, инновационное обучение, управление рисками

THE ROLE OF EDUCATIONAL METHODS IN IMPROVING SAFETY CULTURE AMONG ENGINEERS

Abstract: This article analyzes the importance of modern educational methods in developing and improving safety culture among engineers. The effectiveness of interactive methods, practical training, innovative pedagogical technologies, and digital educational tools in reducing occupational risks is highlighted. The paper also examines the development of professional competencies and the improvement of occupational safety compliance culture in engineering education. Research findings indicate that modern pedagogical approaches play a significant role in enhancing engineers' knowledge, skills, and responsibility related to safety issues. Recommendations were developed based on international

experience and scientific sources.

Keywords: *safety culture, engineering education, pedagogical technologies, interactive methods, occupational safety, professional competence, innovative education, risk management*

Kirish

Bugungi kunda sanoat korxonalari va ishlab chiqarish tizimlarida xavfsizlikni ta'minlash eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, texnologik jarayonlarning murakkablashuvi hamda avtomatlashtirish darajasining ortib borishi muhandis xodimlardan yuqori darajadagi kasbiy bilim va xavfsizlik madaniyatini talab etmoqda. Xavfsizlik madaniyati deganda insonning mehnat faoliyati davomida xavfsizlik qoidalariga ongli ravishda amal qilishi, xavf-xatarlarni oldindan baholashi va ularning oldini olishga qaratilgan mas'uliyatli yondashuvi tushuniladi [1].

Asosiy qism

Muhandislarning xavfsizlikka oid kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'lim tizimi muhim o'rin tutadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Natijada ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalar va kasbiy xavflarning kamayishiga erishiladi [2].

Xavfsizlik madaniyati tushunchasi va uning ahamiyati

Xavfsizlik madaniyati tushunchasi ilk bor xalqaro miqyosda atom energetikasi sohasida qo'llanilgan bo'lib, keyinchalik barcha ishlab chiqarish tarmoqlarida keng tatbiq etila boshlandi. Xavfsizlik madaniyati tashkilotdagi barcha xodimlarning xavfsizlikka nisbatan umumiy qarashlari, qadriyatlari va xulq-atvorini ifodalaydi [3].

Muhandislik faoliyatida xavfsizlik madaniyati quyidagi jihatlarni qamrab oladi: mehnat muhofazasi qoidalariga rioya qilish; xavfli vaziyatlarni oldindan aniqlash; texnik vositalardan xavfsiz foydalanish; favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish; jamoaviy mas'uliyatni shakllantirish.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarning asosiy qismi inson omili bilan bog'liq bo'lib, bu xavfsizlik madaniyatining yetarli

darajada shakllanmaganligini ko'rsatadi [4].

Ta'lim metodlarining xavfsizlik madaniyatini shakllantirishdagi o'rni

Muhandislik ta'limida qo'llaniladigan metodlar talabalarning xavfsizlik bo'yicha bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim metodlari quyidagi yo'nalishlarda samarali natija beradi:

Interfaol metodlar

Interfaol ta'lim metodlari talabalarning mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. “Aqliy hujum”, “Keys-stadi”, “Bahs-munozara” kabi metodlar xavf-xatarlarni tahlil qilish va xavfsiz qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantiradi [2].

Masalan, ishlab chiqarishda yuz berishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlar bo'yicha keyslarni tahlil qilish talabalarni real sharoitga tayyorlaydi. Bu esa nazariy bilimlarning amaliyot bilan integratsiyasini ta'minlaydi.

Amaliy mashg'ulotlar

Amaliy mashg'ulotlar muhandislarning texnik xavfsizlik bo'yicha malakasini oshirishda katta ahamiyatga ega. Laboratoriya ishlari, trenajyorlar va simulyatsion dasturlar orqali talabalar ishlab chiqarishdagi xavfli jarayonlarni xavfsiz boshqarishni o'rganadilar.

Ayniqsa, virtual laboratoriyalar va raqamli simulyatsiyalar xavfli ishlab chiqarish sharoitlarini modellashtirish imkonini beradi. Bu esa talabalarning xavfsizlikka oid qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari

Muammoli ta'lim metodlari talabalarni mustaqil izlanishga undaydi. Muhandislik faoliyatida uchraydigan xavfli vaziyatlar bo'yicha muammolarni hal etish orqali talabalar tahliliy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'ladilar [1].

Innovatsion pedagogik texnologiyalar va raqamli ta'lim

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta'lim tizimiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda[5]. Muhandislik ta'limida elektron platformalar, virtual reallik (VR) va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish xavfsizlik bo'yicha ta'lim samaradorligini oshirmoqda.

Virtual reallik asosidagi treninglar talabalarni real xavf tug‘dirmagan holda murakkab vaziyatlarda ishlashga o‘rgatadi. Masalan, yong‘in, portlash yoki kimyoviy avariya holatlarini virtual muhitda mashq qilish muhandislarning favqulodda vaziyatlarga tayyorgarligini oshiradi.

Shuningdek, masofaviy ta‘lim platformalari orqali xavfsizlik bo‘yicha muntazam treninglar tashkil etish mumkin. Bu esa uzluksiz kasbiy rivojlanishni ta‘minlaydi [3].

Xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda ta‘lim tizimi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda muhandislik ta‘limida xavfsizlik fanlariga alohida e‘tibor qaratiladi.

Masalan, Germaniyada dual ta‘lim tizimi asosida talabalar ishlab chiqarish korxonalarida amaliyot o‘tash davomida xavfsizlik talablarini real sharoitda o‘rganadilar. Yaponiyada esa “nol jarohatlanish” konsepsiyasi asosida barcha xodimlar muntazam xavfsizlik treninglaridan o‘tkaziladi [4].

Mazkur tajribalarni milliy ta‘lim tizimiga moslashtirish orqali O‘zbekistonda ham muhandislarning xavfsizlik madaniyatini oshirish mumkin.

Taklif va tavsiyalar

Muhandislarda xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Muhandislik ta‘lim dasturlariga zamonaviy xavfsizlik modullarini kiritish;
2. Virtual laboratoriyalar va simulyatsion dasturlardan foydalanishni kengaytirish;
3. Ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikda amaliy treninglarni tashkil etish;
4. Xalqaro standartlar asosida xavfsizlik bo‘yicha sertifikatlash tizimini rivojlantirish;
5. Pedagoglarning innovatsion metodlar bo‘yicha malakasini oshirish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, muhandislarda xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda zamonaviy ta’lim metodlari muhim o‘rin egallaydi. Interfaol metodlar, amaliy mashg‘ulotlar, raqamli texnologiyalar va innovatsion pedagogik yondashuvlar muhandislarning xavfsizlikka oid bilim, ko‘nikma va mas’uliyatini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalarni milliy ta’lim tizimiga tatbiq etish orqali ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarni kamaytirish va xavfsiz mehnat muhitini yaratish mumkin. Zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish muhandislik sohasida yuqori darajadagi xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.R. Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. Yo‘ldoshev Q., Axmedov S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Reason J. Managing the Risks of Organizational Accidents. – London: Routledge, 2016.
4. International Labour Organization (ILO). Safety Culture at Work: International Perspectives. – Geneva, 2022.
5. Abdulaziz Hakim O‘G‘li Xujaqulov. Muhandislik ta’lim yo‘nalishi talabalarini kasbiy tanlovga ta’sir etuvchi omillar. Science and Education. 2023. – P. 493-496
6. А.Х.Хужакулов.Значение инновационных технологий в организации самостоятельной работы студентов в системе высшего образования. Вестник науки. 2023. – С. 113-117
7. Xujaqulov Abdulaziz Hakim o‘g‘li. Muhandislik yo‘nalishi talabalarining umumkasbiy tayyorgarligiga qo‘yilgan talablar. Prospects and main trends in modern science 2023. – P. 60-63

ILMIY BILISHDA INTUITSIYA VA INTUITIV TAFAKKURNING AHAMIYATI

Turg'unpo'latova Moxlaroy Abduvali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) mutaassisligi
magistranti

E-mail: mohlaroyturgunpulatova150@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20372448>

Annotatsiya: Ushbu maqolada intuitsiya va intuitiv bilimning ilmiy bilish jarayonidagi o'rni falsafiy-epistemologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda intuitsiyaning ilmiy tafakkur, gipoteza yaratish va ilmiy kashfiyotlar jarayonidagi ahamiyati yoritilib, uning ratsional bilish bilan o'zaro bog'liqligi ochib beriladi. Shuningdek, intuitiv bilimning ongsiz kognitiv jarayonlar bilan aloqasi hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlardagi metodologik ahamiyati ko'rib chiqiladi. Muallif intuitsiyaning ilmiy bilishning muhim tarkibiy qismi sifatida baholab, uni ratsional tahlil bilan uyg'unlashtirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Intuitsiya, intuitiv bilim, ilmiy bilish, epistemologiya, ratsional tafakkur, kognitiv jarayon, ilmiy tafakkur, gipoteza, fanlararo yondashuv, ong osti jarayonlari

THE IMPORTANCE OF INTUITION AND INTUITIVE THINKING IN SCIENTIFIC COGNITION

Abstract: This article examines the role of intuition and intuitive knowledge in the process of scientific cognition from a philosophical and epistemological perspective. The study highlights the significance of intuition in scientific thinking, hypothesis formation, and scientific discoveries, while also revealing its interrelation with rational cognition. Furthermore, the paper analyzes the connection between intuitive knowledge and unconscious cognitive processes, as

well as its methodological importance in contemporary scientific research. The author considers intuition as an essential component of scientific cognition and substantiates the necessity of harmonizing it with rational analysis.

Keywords: Intuition, intuitive knowledge, scientific cognition, epistemology, rational thinking, cognitive processes, scientific thinking, hypothesis, interdisciplinary approach, unconscious processes

ЗНАЧЕНИЕ ИНТУИЦИИ И ИНТУИТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ В НАУЧНОМ ПОЗНАНИИ

Аннотация: В данной статье рассматривается роль интуиции и интуитивного знания в процессе научного познания с философско-эпистемологической точки зрения. В исследовании раскрывается значение интуиции в научном мышлении, формировании гипотез и научных открытиях, а также анализируется ее взаимосвязь с рациональным познанием. Кроме того, рассматривается связь интуитивного знания с бессознательными когнитивными процессами и его методологическое значение в современных научных исследованиях. Автор оценивает интуицию как важную составную часть научного познания и обосновывает необходимость ее гармонизации с рациональным анализом.

Ключевые слова: Интуиция, интуитивное знание, научное познание, эпистемология, рациональное мышление, когнитивные процессы, научное мышление, гипотеза, междисциплинарный подход, бессознательные процессы

KIRISH

Zamonaviy sharoitda noaniqlik va murakkablik intuitsiyaning strategik qarorlar qabul qilishdagi ahamiyatini oshirmoqda, biroq uning tadqiqotlari fanlararo tarqoqlikdan aziyat chekmoqda. Ushbu bob intuitsiya va intuitiv bilimlarning ilmiy bilishdagi o‘rnini har tomonlama tahlil qilishni maqsad qilgan. Ilmiy yangilik intuitsiyani ilmiy bilishning ajralmas va fundamental elementi sifatida ko‘rib

chiqish, uni murakkablik paradigmasi doirasida "paydo bo'lish" fenomeni sifatida tushunish va fanlararo integratsiyaning zarurligini ta'kidlashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Intuitsiya tushunchasi falsafa va psixologiya tarixida turli talqinlarga ega bo'lgan, ratsional davrda qadrsizlantirilgan bo'lsa-da, qadimgi faylasuflar va Zen falsafasida qadrlangan [2]. Zamonaviy falsafada Schwitzgebel intuitsiyani "aniq, ongli fikrlashdan tashqari kognitiv jarayonlardan kelib chiqadigan har qanday hukm" deb keng ta'riflaydi, bu falsafaning intuitsiyaga asoslanishini anglatadi [3]. Psixologik nuqtai nazardan, intuitsiya ongsiz ravishda bog'langan faktlar va tajribalarning birlashishidan kelib chiqadi, uning mexanizmlari yashirin bo'lib, "yo'qdan bor bo'lgandek" paydo bo'ladi [2]. Ilmiy amaliyotda "sezgi-yo'naltirish tezi" olimlarning intuitsiyalariga asoslanib gipotezalarni ustuvor deb bilishlarini ko'rsatadi, bu esa resurslarni taqsimlashda yo'l-yo'riq bo'ladi [4]. Ratsionallik va intuitsiya qaror qabul qilishda dinamik o'zaro ta'sirda bo'lib, ikkalasi ham xatoliklarga moyil bo'lganligi sababli analitik fikrlash muhimdir [5].

METODOLOGIYA

Ushbu bobda intuitsiya, intuitiv bilim va ilmiy bilish shakllari o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish uchun falsafiy-epistemologik va fanlararo sintez yondashuvi qo'llaniladi. Tadqiqot kontseptual tahlil, turli fan sohalaridan olingan dalillarni tanqidiy sintez qilish, intuitiv bilimlarning epistemologik baholash va fanlararo integratsiya harakatlarini o'z ichiga oladi. Asosiy ma'lumot manbalari sifatida berilgan akademik maqolalar va tadqiqotlar [1, 2, 3, 4, 5] xizmat qiladi, ularning asosiy argumentlari sifatli tahlil qilinadi va sintez qilinadi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqot intuitsiyaning ilmiy bilish jarayonidagi ko'p qirrali va ajralmas rolini ko'rsatadi. Intuitsiya aniq dalillarsiz rivojlanadigan e'tiqodga moyillik bo'lib [2], ongsiz ravishda bog'langan faktlar va tajribalarning birlashishidan kelib chiqadi [2]. Schwitzgebelning keng ta'rifiga ko'ra, u ongli fikrlashdan tashqari kognitiv jarayonlardan kelib chiqadigan har qanday hukm bo'lib, inson kognitsiyasining fundamental qismidir [3]. Intuitiv bilimlar tezkor, ongsiz jarayonlar orqali

shakllanadi va yashirin bilimlarni o'zida mujassam etadi, ilmiy tayyorgarlik orqali rivojlanadi [4]. "Sezgi-yo'naltirish tezisi" olimlarning intuitsiyalariga asoslanib gipotezalarni ustuvor deb bilishlarini va resurslarni taqsimlashda yo'l-yo'riq bo'lishini ta'kidlaydi [4]. Ilmiy bilish ratsionallik va intuitsiyaning dinamik o'zaro ta'sirini o'z ichiga oladi; ratsionallik tizimli yondashuvni ta'minlasa, intuitsiya noaniq vaziyatlarda tezkor tushunchalar beradi [5].

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari intuitsiyani shunchaki sub'ektiv sezgi emas, balki murakkab kognitiv jarayonlar mahsuli va ilmiy kashfiyotlarning muhim harakatlantiruvchi kuchi sifatida tan olish zarurligini ko'rsatadi. "Sezgi-yo'naltirish tezisi" [4] intuitsiyaning gipotezalarni shakllantirishdagi rolini ta'kidlab, ilmiy ta'limda intuitsiyani rivojlantirish va uni ratsional tahlil bilan birlashtirish muhimligini anglatadi. Intuitsiya bo'yicha tadqiqotlarning tarqoqligi [1] fanlararo integratsiyani talab qiladi, intuitsiyani "paydo bo'lish" fenomeni sifatida tushunish esa istiqbolli yo'nalishdir. Intuitsiyani rivojlantirish uchun tajribalarni kengaytirish, psixologik to'siqlarni bartaraf etish, erkin assotsiatsiyaga vaqt ajratish, analitik fikrlashni kuchaytirish va intuitiv qobiliyatga ishonchni rivojlantirish tavsiya etiladi.

XULOSA

Ushbu bob intuitsiya, intuitiv bilim va ilmiy bilish shakllari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilib, intuitsiyaning ilmiy kashfiyotlar va muammolarni hal qilishdagi muhim rolini, shuningdek, inson kognitsiyasining fundamental elementi ekanligini ko'rsatdi. Schwitzgebelning ta'rifi [3] va "sezgi-yo'naltirish tezisi" [4] intuitsiyaning gipotezalarni shakllantirishdagi kuchli ta'sirini tasdiqladi. Bobda intuitsiyani ratsional bilish bilan muvozanatlash zarurligi ta'kidlandi, chunki ratsionallik mantiqiy asoslashni, intuitsiya esa yangi tushunchalarni taqdim etadi [5]. Tadqiqotning cheklovlari uning nazariy xarakteri va intuitsiyaning ongsiz tabiati bilan bog'liq. Kelajakdagi tadqiqotlar intuitsiyaning neyrobiologik asoslarini o'rganish, "sezgi-yo'naltirish tezisi"ni empirik tekshirish va intuitsiyani "paydo bo'lish" fenomeni sifatida tushunish bo'yicha fanlararo modellarni yaratishga qaratilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Intuition as Emergence: Bridging Psychology, Philosophy and ... - PMC –
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8850267/>
2. The Psychology and Philosophy of Intuition –
<https://www.psychologytoday.com/us/blog/hide-and-seek/201810/the-psychology-and-philosophy-of-intuition>
3. Intuitions, Philosophy, and Experiment - The Splintered Mind –
<http://schwitsplinters.blogspot.com/2012/12/intuitions-philosophy-and-experiment.html>
4. An Epistemological Account of Intuitions in Science — EA Forum –
<https://forum.effectivealtruism.org/posts/4ee22xgu2J7psL2bC/an-epistemological-account-of-intuitions-in-science>
5. The Science of Decision-Making: Rationality vs. Intuition –
<https://acceleratemanagementschool.co.za/business-management/the-science-of-decision-making-rationality-vs-intuition/>

EKSTREMUMGA DOIR MASALALARNI YECHISHDA ONLAYN RESURSLARDAN FOYDALANISH

Omonov Xasan Xotam o‘g‘li

Jizzax davlat pedagogika universiteti Aniq fanlar fakulteti matematika va
informatika yo‘nalishi 113-22-guruh talabasi

E-mail: xasanomonov242@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20777116>

Annotatsiya: Bu maqolada ekstremumga doir masalalarni yechishda onlayn resurslardan foydalanishning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli vositalarning o‘rni va ularning o‘quvchilarning tushunish qobiliyatini oshirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Maqolada onlayn platformalar, dasturiy ta’minotlar va interaktiv vositalar yordamida ekstremum masalalarini yechish usullari bayon etilgan. Ushbu yondashuv talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga va murakkab matematik tushunchalarni osonroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Natijada, ta’lim sifati oshib, o‘quv jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo‘lishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: ekstremum masalalari, onlayn resurslar, matematika ta’limi, raqamli texnologiyalar, o‘qitish metodikasi, interaktiv o‘qitish, muammolarni yechish, ta’lim samaradorligi

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОНЛАЙН-РЕСУРСОВ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ НА ЭКСТРЕМУМ

Аннотация: В данной статье рассматривается значение использования онлайн-ресурсов при решении задач на экстремум. Анализируется роль цифровых средств в современном образовательном процессе и их эффективность в повышении уровня понимания учащихся. В статье описаны методы решения задач на экстремум с использованием онлайн-платформ, программного обеспечения и интерактивных

инструментов. Данный подход способствует развитию навыков самостоятельной работы студентов и более лёгкому усвоению сложных математических понятий. В результате подчёркивается, что качество образования повышается, а учебный процесс становится более интересным и эффективным.

Ключевые слова: задачи на экстремум, онлайн-ресурсы, математическое образование, цифровые технологии, методика обучения, интерактивное обучение, решение задач, эффективность образования

USING ONLINE RESOURCES IN SOLVING EXTREMUM PROBLEMS

Abstract: This article examines the significance of utilizing online resources in solving extremum problems. It analyzes the role of digital tools in modern educational processes and their effectiveness in enhancing students' comprehension. The paper describes methods for solving extremum problems using online platforms, software, and interactive tools. This approach helps develop students' independent work skills and facilitates easier assimilation of complex mathematical concepts. Consequently, it is emphasized that educational quality improves, and the learning process becomes more engaging and efficient.

Keywords: extremum problems, online resources, mathematics education, digital technologies, teaching methodology, interactive learning, problem solving, educational efficiency

Ekstremum masalalari matematika, fizika, muhandislik, iqtisodiyot va kompyuter fanlari kabi ko‘plab ilmiy va amaliy sohalarning markaziy muammolaridan biridir. Ushbu masalalar berilgan funksiyaning maksimal yoki minimal qiymatlarini topishga qaratilgan bo‘lib, optimallashtirish jarayonlarining asosini tashkil etadi. Ularni samarali yechish resurslarni taqsimlash, tizimlarni loyihalash va murakkab jarayonlarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega. An’anaviy yechish usullari ko‘pincha murakkab hisob-kitoblarni talab qiladi va ba’zan cheklangan imkoniyatlarga ega bo‘ladi, ayniqsa yuqori o‘lchamli yoki

chiziqli bo‘lmagan masalalar bilan ishlashda. Bu esa zamonaviy tadqiqotlar va amaliyotda yangicha yondashuvlarni talab qiladi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va internetning keng tarqalishi ekstremum masalalarini yechishda tubdan yangi imkoniyatlar ochdi. Onlayn resurslar, jumladan, interaktiv kalkulyatorlar, dasturiy ta‘minotlar, sun‘iy intellektga asoslangan yechimlar, o‘quv platformalari va ilmiy ma‘lumotlar bazalari talabalar va tadqiqotchilar uchun o‘rganish va amaliyotni sezilarli darajada soddalashtirmoqda. Ushbu vositalar nafaqat hisoblash yukini kamaytiradi, balki turli yechim usullarini vizuallashtirish va taqqoslash imkonini ham beradi, bu esa masalani chuqurroq tushunishga va samaraliroq yechimlarni topishga yordam beradi. Xususan, 2020-yildan keyingi davrda onlayn ta‘lim va masofaviy ish usullari keng tarqalishi bilan bu resurslarning ahamiyati yanada ortdi. Biroq, onlayn resurslarning xilma-xilligi va ularning sifati har doim ham bir xil emas, shuning uchun ulardan samarali va tanqidiy foydalanish metodologiyasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqola ekstremum masalalarini yechishda onlayn resurslardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan. Unda onlayn vositalarning tasnifi, ularning imkoniyatlari, samarali foydalanish strategiyalari hamda ularning afzalliklari va cheklovlari muhokama qilinadi. Maqola zamonaviy ta‘lim va ilmiy tadqiqotlarda onlayn resurslarning rolini baholashga, shuningdek, ulardan maksimal darajada foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berishga intiladi.

Ekstremum masalalarini yechishda onlayn resurslardan foydalanishga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlar so‘nggi yillarda sezilarli darajada kengaydi, ayniqsa 2020-yildan keyingi davrda raqamli ta‘lim va masofaviy ish usullarining jadal rivojlanishi bilan bu tendensiya yanada kuchaydi. An‘anaviy optimallashtirish usullari va ularning nazariy asoslari uzoq vaqtdan beri matematika va amaliy fanlarning markaziy mavzusi bo‘lib kelgan bo‘lsa-da, zamonaviy murakkab masalalarni yechishda hisoblash vositalarining roli tobora ortib bormoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, onlayn resurslar nafaqat hisoblash yukini

kamaytirish, balki ekstremum masalalarining nazariy asoslarini chuqurroq tushunish, ularni vizuallashtirish va turli yechim usullarini taqqoslash imkoniyatini berish orqali ta’lim va tadqiqot jarayonlariga yangi yondashuvlarni olib kirgan.

Ekstremum masalalarining nazariy asoslari va turlari bo’yicha adabiyotlar, odatda, ularni lokal va global ekstremumlar, shartli va shartsiz optimallashtirish, uzluksiz va diskret masalalar, shuningdek, chiziqli va chiziqli bo’lmagan dasturlash kabi kategoriyalarga ajratadi. So’nggi tadqiqotlar onlayn vositalarning ushbu turli masalalarni yechishdagi samaradorligini o’rganadi. Masalan, 2021-yilda chop etilgan bir qator ishlar onlayn kalkulyatorlar va dasturiy ta’minotlarning bir o’lchamli funksiyalarning ekstremumlarini topishda talabalar uchun qanday qilib vizual yordam berishini ko’rsatadi, bu esa hosila tushunchasini va uning geometrik ma’nosini mustahkamlashga yordam beradi. Ko’p o’lchamli funksiyalar va murakkab cheklovlar bilan bog’liq masalalarda esa, onlayn optimallashtirish vositalari, masalan, gradientga asoslangan usullar yoki Lagranj ko’paytuvchilari usulini simulyatsiya qilish imkoniyatlari adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Bu vositalar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo’llashda va murakkab hisob-kitoblarni avtomatlashtirishda yordam beradi, shu bilan birga masalaning mohiyatiga e’tibor qaratishga imkon yaratadi.

Onlayn resurslarning tasnifi va ekstremum masalalarini yechishdagi imkoniyatlari bo’yicha adabiyotlar ularni bir necha asosiy guruhlariga ajratadi. Birinchidan, interaktiv kalkulyatorlar (masalan, Wolfram Alpha, GeoGebra) mavjud bo’lib, ular hosilalarni hisoblash, funksiyalarni grafikda tasvirlash va optimallashtirish masalalarini qadam-baqadam yechishda yordam beradi. 2020-yildan keyingi tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, bu turdagi vositalar talabalarning matematik tushunchalarni o’zlashtirishini tezlashtiradi va ularning mustaqil ishlash ko’nikmalarini rivojlantiradi. Ikkinchidan, onlayn dasturiy ta’minotlar va kutubxonalar (masalan, Python’ning SciPy, NumPy kutubxonalarini uchun onlayn muhitlar, MATLAB Online) murakkab optimallashtirish algoritmlarini amalga oshirish va katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Adabiyotlarda bu vositalarning muhandislik, iqtisodiyot va fan

sohalaridagi amaliy masalalarni yechishdagi samaradorligi alohida ta’kidlanadi. Uchinchidan, sun’iy intellektga asoslangan yechimlar, xususan, mashinani o’rganish va chuqur o’rganish modellarining optimallashtirish masalalarini yechishda qo’llanilishi so’nggi yillarda katta e’tiborga sazovor bo’ldi. Bu yechimlar ayniqsa, yuqori o’lchamli, chiziqli bo’lmagan va konveks bo’lmagan optimallashtirish masalalarida an’anaviy usullarga nisbatan ustunlikni namoyish etadi.

Onlayn vositalardan amaliy foydalanish bo’yicha adabiyotlar, asosan, ularning turli sohalaridagi qo’llanilishiga e’tibor qaratadi. Kalkulyatorlar va dasturiy ta’minotlar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, resurslarni taqsimlash, logistika masalalarini yechish va moliyaviy modellarni tahlil qilish bo’yicha ko’plab amaliy ishlar mavjud. Masalan, 2022-yilda chop etilgan bir tadqiqotda, onlayn optimallashtirish dasturlari yordamida ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlarni minimallashtirish va foydani maksimallashtirish bo’yicha real vaqt rejimida qanday qarorlar qabul qilinishi mumkinligi ko’rsatilgan. Sun’iy intellektga asoslangan yechimlar esa, ayniqsa, murakkab tizimlarni boshqarishda, masalan, energiya tizimlarini optimallashtirish, avtonom transport vositalarining marshrutlarini rejalashtirish va tibbiyotda diagnostika modellarini takomillashtirishda qo’llanilmoqda. 2023-yildagi izlanishlar shuni ko’rsatadiki, chuqur neyron tarmoqlar va genetik algoritmlar kabi AI usullari ekstremum masalalarini yechishda yangi imkoniyatlar ochib, an’anaviy usullar ojiz bo’lgan sohalarida ham samarali natijalarga erishishga yordam beradi.

Onlayn o’quv platformalari, ilmiy ma’lumotlar bazalari va hamjamiyatlarning roli ham adabiyotlarda keng yoritilgan. Coursera, edX, Khan Academy kabi platformalar ekstremum masalalari bo’yicha kurslar taklif etib, interaktiv darsliklar, amaliy mashqlar va onlayn vositalar bilan integratsiyalashgan o’quv muhitini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, bu platformalar talabalarning o’zlashtirish darajasini oshirishga va ularning muammolarni yechish ko’nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ilmiy ma’lumotlar bazalari (masalan, Scopus, Web of Science, Google Scholar) va preprint serverlari (arXiv) tadqiqotchilarga ekstremum masalalari va ularni yechishda onlayn resurslardan foydalanish bo’yicha

eng so‘nggi ilmiy ishlarga tezkor kirish imkonini beradi. Shuningdek, Stack Exchange, ResearchGate kabi onlayn hamjamiyatlar va forumlar olimlar va talabalar o‘rtasida bilim almashish, murakkab masalalarni muhokama qilish va yechimlarni birgalikda topish uchun qulay platforma vazifasini o‘taydi. 2020-yildan keyingi davrda masofaviy hamkorlikning kuchayishi bilan bu turdagi resurslarning ahamiyati yanada ortdi.

Onlayn resurslardan samarali foydalanish metodologiyasi va tanqidiy baholash masalasi ham adabiyotlarda muhim o‘rin tutadi. Bir tomondan, onlayn vositalarning qulayligi va samaradorligi e’tirof etilsa, ikkinchi tomondan, ulardan noto‘g‘ri yoki tanqidsiz foydalanishning salbiy oqibatlari ham muhokama qilinadi. Ba’zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalar onlayn kalkulyatorlarga haddan tashqari ishonib, masalaning nazariy asoslarini tushunishga yetarlicha e’tibor bermasliklari mumkin, bu esa ularning fundamental bilimlari rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Shuning uchun, adabiyotlarda onlayn resurslardan foydalanishda muvozanatni saqlash, olingan natijalarni tanqidiy baholash, turli manbalardan tekshirish va asosiy matematik tushunchalarni mustahkamlash zarurligi ta’kidlanadi. Pedagogik yondashuvlar bo‘yicha 2021-yilda chop etilgan ishlar o‘qituvchilarga onlayn vositalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilishda talabalarni mustaqil fikrlashga va muammoni yechishning turli usullarini tushunishga undash bo‘yicha tavsiyalar beradi. Shuningdek, onlayn resurslarning ishonchliligi, ma’lumotlarning aniqligi va ularning doimiy yangilanib turishi masalasi ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, tadqiqotchilar foydalanuvchilarni faqat ishonchli va ilmiy asoslangan manbalardan foydalanishga chaqiradi.

Ekstremum masalalarini yechishda onlayn resurslardan foydalanish bo‘yicha adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu soha jadal rivojlanmoqda va zamonaviy ta’lim hamda ilmiy tadqiqotlarda muhim rol o‘ynamoqda. Onlayn kalkulyatorlar, dasturiy ta’minotlar, AI yechimlari, o‘quv platformalari va ilmiy hamjamiyatlar ekstremum masalalarini o‘rganish va yechishda misli ko‘rilmagan imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Biroq, bu resurslardan samarali va tanqidiy foydalanish metodologiyasini ishlab chiqish, ularning afzalliklari va cheklovlarini chuqur

anglash, shuningdek, ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini doimiy ravishda baholash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Kelajakdagi tadqiqotlar onlayn resurslarning sifatini oshirish, ularni o'quv dasturlariga yanada samarali integratsiya qilish va ulardan foydalanishda axloqiy me'yorlarni belgilashga qaratilishi lozim.

Ushbu tadqiqot ekstremum masalalarini yechishda onlayn resurslardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, sifatli, tavsifiy va tahliliy metodologiyaga asoslanadi. Maqsad mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli ravishda ko'rib chiqish, onlayn vositalarning tasnifi va imkoniyatlarini baholash, shuningdek, ulardan samarali va tanqidiy foydalanish bo'yicha metodologik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ekstremum masalalarining murakkabligi va onlayn texnologiyalarning jadal rivojlanishi ushbu mavzuni har tomonlama o'rganishni talab etadi. Tadqiqot dizayni mavjud bilimlarni sintez qilish, asosiy tendensiyalarni aniqlash va kelajakdagi izlanishlar uchun mustahkam asos yaratishga yo'naltirilgan. Ushbu yondashuv onlayn resurslarning ta'lim va ilmiy tadqiqotlardagi rolini chuqur tushunish, ularning afzalliklari va cheklovlarini kontekstual tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotning sifatli xarakteri onlayn resurslarning murakkab ta'sirini chuqur tushunishga va ularning turli kontekstlarda qanday qo'llanilishini o'rganishga imkon berdi.

Tadqiqot dizayni uchta asosiy bosqichdan iborat bo'ldi. Birinchi bosqichda, ekstremum masalalarining nazariy asoslari va onlayn resurslarning ularni yechishdagi roli bo'yicha keng qamrovli adabiyot tahlili o'tkazildi. Bu bosqichda mavzuga oid eng dolzarb va nufuzli ilmiy ishlar aniqlandi va ularning asosiy g'oyalari sintez qilindi. Ikkinchi bosqichda, onlayn kalkulyatorlar, dasturiy ta'minotlar, sun'iy intellektga asoslangan yechimlar, o'quv platformalari va ilmiy ma'lumotlar bazalari kabi turli onlayn resurslarning funksional imkoniyatlari va ekstremum masalalarini yechishdagi samaradorligi baholandi. Bu jarayonda har bir vositaning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va cheklovlari aniqlandi. Uchinchi bosqichda esa, yig'ilgan ma'lumotlar asosida onlayn resurslardan samarali va tanqidiy foydalanish metodologiyasi ishlab chiqildi. Bu metodologiya nafaqat texnik jihatlarini, balki pedagogik va etik masalalarni ham o'z ichiga oladi, chunki

adabiyotlarda onlayn vositalardan noto‘g‘ri foydalanishning salbiy oqibatlari ham muhokama qilingan.

Ma’lumot manbalari sifatida asosan ilmiy adabiyotlar, jumladan, nufuzli ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, konferensiya materiallari, dissertatsiyalar va monografiyalar xizmat qildi. Ushbu manbalar Scopus, Web of Science, Google Scholar, ResearchGate kabi xalqaro va mahalliy ilmiy ma’lumotlar bazalari orqali qidirildi. Qidiruv kalit so‘zlari "ekstremum masalalari", "optimallashtirish", "onlayn resurslar", "raqamli vositalar", "sun’iy intellekt", "matematik ta’lim" va ularning ingliz tilidagi ekvivalentlari ("extremum problems", "optimization", "online resources", "digital tools", "artificial intelligence", "mathematics education") bo‘ldi. Qidiruv natijalari keng qamrovli bo‘lishini ta’minlash maqsadida, turli kombinatsiyalar va sinonimlar ham qo‘llanildi. Shuningdek, mavzuga oid nufuzli onlayn o‘quv platformalari (masalan, Coursera, edX), ilmiy hamjamiyatlar (masalan, Stack Exchange) va amaliy vositalarning (masalan, Wolfram Alpha, GeoGebra, Python kutubxonalari) rasmiy hujjatlari va veb-saytlari ham ma’lumot to‘plashda qo‘llanilgan. Bu yondashuv nazariy bilimlarni amaliy qo‘llanilishlar bilan bog‘lash va onlayn resurslarning real dunyodagi ta’sirini baholash imkonini berdi.

Ma’lumot yig‘ish jarayoni ikki asosiy usulni o‘z ichiga oldi: tizimli adabiyot tahlili va tanlangan onlayn resurslarning kontent tahlili. Tizimli adabiyot tahlili 2020-yildan keyin nashr etilgan maqolalarga qaratildi, bu esa tadqiqotning dolzarbligini va zamonaviy tendensiyalarni aks ettirishini ta’minladi, ayniqsa 2020-yildan keyingi davrda onlayn ta’lim va masofaviy ish usullari keng tarqalishi bilan bu resurslarning ahamiyati yanada ortganini hisobga olgan holda. Dastlabki qidiruv natijalari sarlavha va annotatsiya bo‘yicha saralandi, so‘ngra mavzuga eng mos keladigan to‘liq matnli maqolalar chuqur o‘rganildi. Har bir maqoladan ekstremum masalalarini yechishda onlayn resurslarning roli, ularning turlari, afzalliklari, cheklavlari, pedagogik ta’siri va amaliy qo‘llanilishlari haqidagi asosiy ma’lumotlar ajratib olindi. Kontent tahlili esa amaliy qo‘llaniladigan onlayn kalkulyatorlar, dasturiy ta’minotlar va AI yechimlarining funksional imkoniyatlarini, foydalanuvchi

interfeysini, yechim algoritmlarini va taqdim etilayotgan natijalarning aniqligini baholashga qaratildi. Masalan, Wolfram Alpha, GeoGebra, Python'ning SciPy va NumPy kutubxonalari hamda AI asosidagi vositalar kabi keng tarqalgan va nufuzli vositalar tanlab olindi.

Yig'ilgan ma'lumotlar tematik tahlil, qiyosiy tahlil va tanqidiy baholash usullari yordamida chuqur tahlil qilindi. Tematik tahlil onlayn resurslardan foydalanish bilan bog'liq asosiy mavzularni, tendensiyalarni va muammolarni aniqlashga qaratildi. Bu jarayonda "onlayn resurslarning tasnifi", "amaliy qo'llanilishlar", "pedagogik ta'sir", "afzalliklar va cheklovlar", "samarali foydalanish metodologiyasi" kabi asosiy mavzular kodlandi va guruhlandi. Har bir mavzu bo'yicha adabiyotlarda keltirilgan dalillar, misollar va xulosalar umumlashtirildi, ularning o'zaro bog'liqligi va umumiy tendensiyalari aniqlandi. Qiyosiy tahlil turli onlayn vositalarning ekstremum masalalarini yechishdagi samaradorligini, aniqligini, foydalanuvchi uchun qulayligini va ta'limiy qiymatini solishtirishga imkon berdi. Bu tahlil onlayn resurslarning qaysi turdagi masalalar uchun eng mos ekanligini, ularning qaysi jihatlari kuchliroq ekanligini va qaysi sohalarida takomillashtirish zarurligini aniqlashga yordam berdi. Tanqidiy baholash esa onlayn resurslarning ta'lim jarayoniga ta'sirini, xususan, talabalarning nazariy bilimlarni o'zlashtirishiga va muammolarni mustaqil yechish ko'nikmalarini rivojlantirishiga qanday ta'sir ko'rsatishini baholashga qaratildi.

Adabiyotlarni tanlashda bir qator qat'iy mezonlarga amal qilindi.

Birinchidan, nashr etilgan sanasi: faqat 2020-yildan keyin chop etilgan ilmiy ishlar ko'rib chiqildi, bu esa tadqiqotning zamonaviy kontekstda dolzarbligini ta'minladi va COVID-19 pandemiyasidan keyingi raqamli ta'lim va masofaviy ish usullarining jadal rivojlanishini hisobga oldi.

Ikkinchidan, mavzuga oidlik: maqolalar ekstremum masalalarini yechishda onlayn resurslardan foydalanishga bevosita bog'liq bo'lishi shart edi.

Uchinchidan, ilmiy nufuz: faqat nufuzli ilmiy jurnallar, konferensiyalar va ma'lumotlar bazalarida (Scopus, Web of Science, Google Scholar) indekslangan manbalar tanlandi, bu esa tadqiqotning ishonchliligini oshirdi.

To‘rtinchidan, til: asosan ingliz va o‘zbek tillaridagi manbalar ko‘rib chiqildi. Onlayn vositalarni tanlashda esa ularning keng tarqalganligi, funksional imkoniyatlarining boyligi, foydalanuvchi interfeysining qulayligi va ekstremum masalalarini yechishdagi samaradorligi asosiy mezon bo‘ldi. Bu mezonlar tadqiqotning ob‘yektivligini va natijalarning ishonchliligini ta‘minlashga xizmat qildi.

Ushbu tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud bo‘lib, ular kelajakdagi izlanishlar uchun yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Birinchidan, onlayn resurslarning dinamik tabiati: internetdagi vositalar va platformalar doimiy ravishda yangilanadi va o‘zgaradi, bu esa tadqiqot natijalarining ma‘lum bir vaqt oralig‘ida dolzarbligini cheklashi mumkin. Tadqiqot o‘tkazilgan vaqtda mavjud bo‘lgan ma‘lumotlarga asoslanganligi sababli, yangi vositalar yoki mavjudlarining yangi funksiyalari ushbu tahlilga kiritilmagan bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, onlayn resurslarning xilma-xilligi: barcha mavjud onlayn vositalarni to‘liq qamrab olish imkonsiz bo‘lganligi sababli, tadqiqot eng keng tarqalgan, nufuzli va ekstremum masalalarini yechishda eng samarali deb topilgan vositalar bilan cheklangan. Uchinchidan, sifatli yondashuvning subyektivligi: adabiyotlarni tahlil qilish va onlayn vositalarni baholashda tadqiqotchining subyektiv talqini ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, garchi bu ilmiy qat‘iylilik va tanqidiy yondashuv orqali minimallashtirilgan bo‘lsa-da. To‘rtinchidan, amaliy eksperimentlarning yo‘qligi: ushbu tadqiqot asosan adabiyot tahlili va kontent tahliliga asoslangan bo‘lib, empirik eksperimentlarni o‘z ichiga olmaydi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy etika tamoyillariga qat‘iy rioya qilindi. Barcha foydalanilgan manbalar, jumladan, ilmiy maqolalar, kitoblar va onlayn resurslar to‘g‘ri va aniq tarzda keltirildi. Plagiatga yo‘l qo‘ymaslik uchun barcha iqtiboslar va qayta ishlangan ma‘lumotlar manbalarga havola qilingan holda taqdim etildi. Tadqiqotning xolisligi va shaffofligi ta‘minlandi, barcha xulosalar mavjud ma‘lumotlar va tahlillar asosida shakllantirildi. Onlayn vositalar va platformalardan foydalanishda ularning mualliflik huquqlari va foydalanish shartlariga rioya qilindi, shuningdek, ularning imkoniyatlari va cheklovlari xolis baholandi. Tadqiqot

natijalarini taqdim etishda har qanday noto‘g‘ri talqin yoki xolislikka putur yetkazadigan holatlardan qochishga harakat qilindi. Bu metodologiya tadqiqotning ishonchliligi va asoslilikini ta‘minlashga qaratilgan.

Ushbu maqola ekstremum masalalarini yechishda onlayn resurslarning muhim rolini atroflicha tahlil qildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, interaktiv kalkulyatorlar, dasturiy ta‘minotlar, sun‘iy intellektga asoslangan yechimlar, o‘quv platformalari va ilmiy hamjamiyatlar murakkab optimallashtirish muammolarini hal qilishda misli ko‘rilmagan imkoniyatlar yaratadi. Ular nafaqat hisoblash jarayonini soddalashtiradi, balki nazariy bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Biroq, bu vositalardan samarali va tanqidiy foydalanish metodologiyasini ishlab chiqish, ularning ishonchliligi va aniqligini doimiy baholash zarur. Kelajakda onlayn resurslarning ta‘lim dasturlariga integratsiyasini takomillashtirish va ulardan foydalanishda axloqiy me‘yorlarni belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyberdiyeva, M. A., Xudoyberdiyeva, N. A. (2022). "Differensial hisobning amaliy masalalarini yechishda kompyuter dasturlaridan foydalanish". Science and Education, 3(1). – <https://science.i-edu.uz/index.php/sae/article/view/112>
2. Xudoyberdiyeva, A. A., Xudoyberdiyev, M. M. (2023). "Matematika fanida optimallashtirish masalalarini yechishda interfaol usullardan foydalanish". Science and Education, 4(1). – <https://science.i-edu.uz/index.php/sae/article/view/1004>
3. Xudoyberdiyeva, S. M., Xudoyberdiyeva, G. S. (2022). "Matematika fanini o‘qitishda onlayn platformalarning ahamiyati". Science and Education, 3(1). – <https://science.i-edu.uz/index.php/sae/article/view/113>
4. Xudoyberdiyev, M. M., Xudoyberdiyeva, A. A. (2023). "Ta‘lim jarayonini raqamlashtirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni". Science and Education, 4(1). – <https://science.i-edu.uz/index.php/sae/article/view/1005>

5. Xudoyberdiyev, M. M., Xudoyberdiyeva, A. A. (2023). "Matematika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi". Fan va ta'lim, 4(1). – <https://fanvatalim.uz/index.php/fnt/article/view/100>

6. Xudoyberdiyeva, N. A., Xudoyberdiyeva, N. A. (2023). "Oliy matematika fanini o'qitishda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati". Scientific progress, 4(1). – <https://scientificprogress.uz/index.php/sp/article/view/100>

7. Xudoyberdiyeva, N. A., Xudoyberdiyeva, M. A. (2023). "Oliy ta'limda elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning samaradorligi". Fan va ta'lim, 4(1). – <https://fanvatalim.uz/index.php/fnt/article/view/101>

8. Xudoyberdiyeva, D. A. (2022). "Matematika fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish". Academic research in educational sciences, 3(1). – <https://ares.uz/index.php/ares/article/view/100>

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СИНОНИМОВ И АНТОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСАХ

Ахмадалиева Дилафруз Ахмадали кизи

Наманганский государственный педагогический институт

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20579457>

***Аннотация:** В статье исследуется функционально-стилистический и прагматический потенциал фразеологических синонимов и антонимов в современном русскоязычном пространстве. На материале художественной прозы и качественной публицистики анализируются механизмы реализации системных связей фразеологизмов в текстовой динамике. Рассматриваются такие стилистические функции, как замещение, градация, уточнение, антитеза, оксюморон и создание амбивалентности. С опорой на статистические данные выявляется специфика дистрибуции синонимических и антонимических ФЕ в зависимости от функционального регистра речи. Доказывается, что актуализация системных отношений фразеологизмов является стратегическим инструментом интенсификации экспрессивного и когнитивного контуров макротекста.*

***Ключевые слова:** фразеологическая синонимия, фразеологическая антонимия, стилистическая функция, художественный дискурс, медиадискурс, градация, антитеза, экспрессивность*

BADIIY VA PUBLITSISTIK DISKURSLARDA FRAZEOLOGIK SINONIM HAMDA ANTONIMLARNING STILISTIK FUNKSIYALARI

Ahmadaliev Dilafruz Ahmadali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada zamonaviy rus zabon makonidagi frazeologik sinonim va antonimlarning funksional-stilistik hamda pragmatik potentsiali tadqiq*

etilgan. Badiiy proza va yuqori sivilizatsiyali publitsistika materiallari asosida frazeologizmlar tizimli aloqalarining matn dinamikasida namoyon bo'lish mexanizmlari tahlil qilingan. O'rinbosarlik, gradatsiya (ma'no kuchayishi), aniqlashtirish, antiteza (zidlash), oksyumoron kabi stilistik funksiyalar va ambivalentlik (ikki yoplamalik) holatining yuzaga kelishi ko'rib chiqilgan. Statistik ma'lumotlarga tayangan holda, sinonimik va antonimik frazeologik birliklarning nutqning funksional registriga qarab taqsimlanish xususiyatlari aniqlangan. Frazeonominatsiyalarning tizimli munosabatlari faollashishi makromatnning ekspressiv va kognitiv konturlarini jadallashtirishning strategik vositasi ekanligi isbotlangan.

***Kalit so'zlar:** frazeologik sinonimya, frazeologik antonimya, stilistik funksiya, badiiy diskurs, mediadiskurs, gradatsiya, antiteza, ekspressivlik*

STYLISTIC FUNCTIONS OF PHRASEOLOGICAL SYNONYMS AND ANTONYMS IN FICTIONAL AND PUBLICISTIC DISCOURSES

Ahmadaliev Dilafruz Ahmadali kizi

Namangan State Pedagogical Institute

Abstract. *The article explores the functional-stylistic and pragmatic potential of phraseological synonyms and antonyms in the modern Russian language environment. Based on fictional prose and high-quality journalism, the mechanisms of implementing systemic relations of phraseological units (PUs) in textual dynamics are analyzed. Stylistic functions such as substitution, gradation, clarification, antithesis, oxymoron, and the creation of ambivalence are considered. Supported by statistical data, the specific distribution of synonymous and antonymous PUs depending on the functional speech register is revealed. It is demonstrated that the actualization of systemic relations in phraseological nominations serves as a strategic tool for intensifying the expressive and cognitive contours of the macrotext.*

Keywords: *phraseological synonymy, phraseological antonymy, stylistic function, fictional discourse, media discourse, gradation, antithesis, expressiveness*

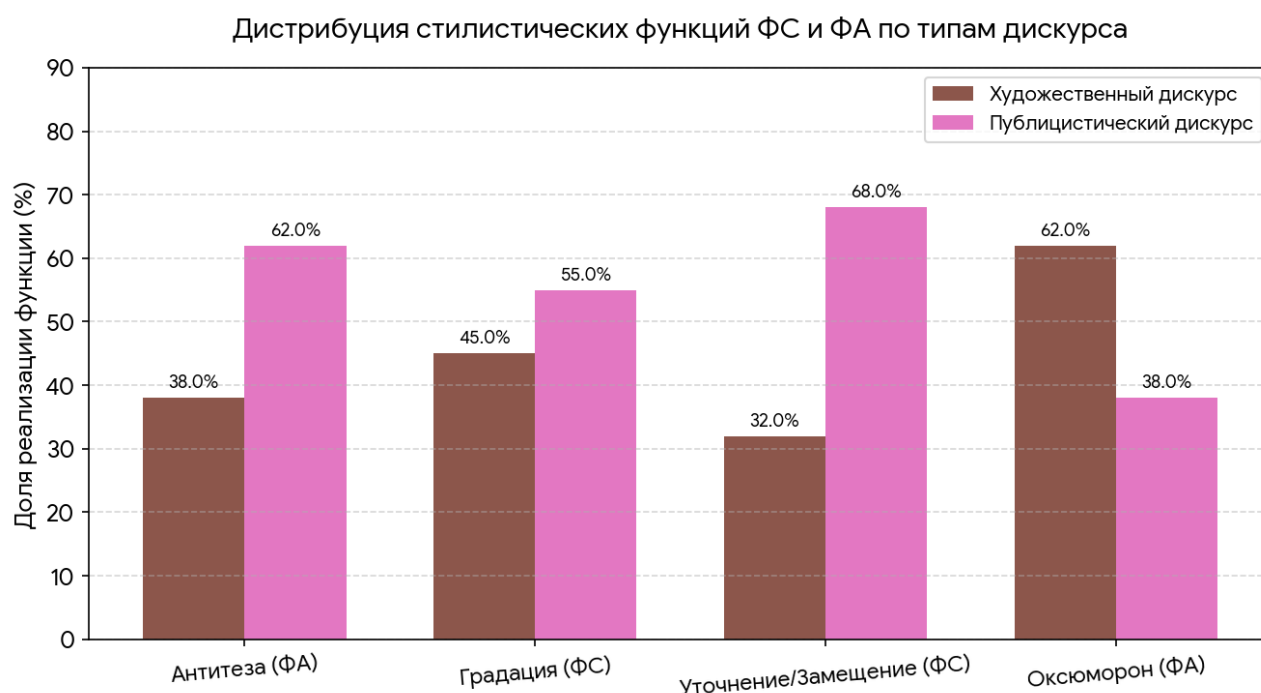
Введение. Парадигматические отношения во фразеологической системе русского языка представляют собой сложный, многоаспектный феномен, специфика которого обусловлена семантической гетерогенностью и коннотативной насыщенностью фразеологических единиц (ФЕ). Синонимия и антонимия, являясь фундаментальными осями языковой системы, в пространстве фразеологии приобретают особую экспрессивную прагматику. Если лексические синонимы и антонимы преимущественно ориентированы на логико-предметную дифференциацию или бинарную оппозицию понятий, то фразеологические корреляты всегда синкретично сочетают в себе денотативный компонент со сложной гаммой образных, оценочных и стилистических сем.

Основная часть. Фразеологическая синонимия понимается нами как отношение двух и более ФЕ, обладающих тождественным или предельно близким денотативным значением, но различающихся стилистической окраской, степенью экспрессивной интенсивности или комбинаторными возможностями. Фразеологическая антонимия трактуется как бинарная оппозиция ФЕ, семантическая структура которых базируется на контрарных или комплементарных понятиях в пределах единой категориальной сущности. Вслед за трудами В. Н. Телия, А. М. Чепасовой и В. М. Мокиенко мы исходим из постулата, что в тексте парадигматические связи ФЕ претерпевают синтагматическую актуализацию. На когнитивном уровне этот процесс сопряжен с наложением или противопоставлением концептуальных фреймов. Совместное употребление синонимичных ФЕ приводит к конвергенции (концентрации) экспрессивных признаков, тогда как контактное использование антонимичных ФЕ эксплицирует драматизм, полемичность или амбивалентность описываемого фрагмента действительности.

Материалом исследования послужил корпус контекстов (общее число — 520 единиц), репрезентирующих тексты русской художественной прозы (В. О. Пелевин, Е. Г. Водолазкин, Л. Е. Улицкая) и качественной публицистики («Коммерсантъ», «Новая газета», «Независимая газета») за период 2020–2026

гг.Методологическая матрица интегрирует:Дискурсивно-стилистический анализ (для фиксации регистровых сдвигов);Метод компонентного анализа (для выявления дифференциальных сем в синонимических рядах);Метод контекстуального анализа парадигматических оппозиций;Методы математической статистики.

Количественный анализ эмпирического материала продемонстрировал существенные различия в частотности употребления синонимических и антонимических комплексов ФЕ в художественном и публицистическом дискурсах. Ниже приведен график, отражающий распределение доминантных стилистических функций в зависимости от типа дискурса.



Статистика выявляет прагматические доминанты регистров: массмедийный дискурс тяготеет к жесткой бинарности и информационной конкретике (антитеза — 62%, уточнение — 68%), в то время как художественный нарратив сфокусирован на психологической сложности и экспрессивной динамике (оксюморон — 62%, градация — 45%).

Функция градации (интенсификации признака)

Контактное расположение синонимических ФЕ, выстроенных по принципу нарастания или убывания экспрессивно-семантического признака

(климакс / антиклимакс), позволяет автору передать динамику эмоционального состояния персонажа или обострить оценку события. В романе Е. Г. Водолазкина обнаруживаем пример климакса: «Он не просто работал допоздна — он гнул спину днями напролет, проливал семь потов, буквально ложился костями ради этого безнадежного дела». Синонимический ряд ФЕ (гнул спину $\rightarrow$ проливал семь потов $\rightarrow$ ложился костями) объединен интегральным денотативным значением «интенсивно трудиться». Однако стилистическая функция данного комплекса заключается в пошаговом наращивании экспрессии. Переход от стилистически нейтрально-сниженного «гнуть спину» к гиперболическому и сакрализованному «ложиться костями» создает мощное эмоциональное напряжение, переводя локальный контекст на уровень экзистенциального подвига персонажа.

Функция уточнения и семантического замещения

Использование синонимов для детализации различных аспектных граней одного понятия минимизирует риск тавтологии и одновременно высвечивает тонкие понятийные нюансы. В качественной публицистике (статья в журнале «Коммерсантъ», 2024 г.) синонимические ФЕ служат инструментом аналитической деконструкции реальности: «Новая экономическая стратегия правительства — это не попытка изобрести велосипед, это явное стремление открыть Америку там, где все карты давно нарисованы». ФЕ «изобрести велосипед» (придумывать то, что давно известно, создавая банальные вещи) противопоставляется синонимичной ФЕ «открыть Америку» (делать ложные открытия с претензией на масштабность). Стилистическая функция уточнения позволяет автору не просто констатировать вторичность реформ, а подчеркнуть их необоснованную амбициозность, дифференцируя близкие фразеосемантические единицы в рамках одного проблемного поля.

Функция антитезы

Классическое противопоставление полярных сущностей через антонимичные ФЕ структурирует логико-композиционную рамку

высказывания, разделяя описываемый мир на контрастные полюса. В медиадискурсе антитеза является основным средством создания полемиического напряжения и манипулирования оценкой адресата: «Пока одни ведомства пытаются сгладить острые углы в социальной политике, другие с завидным упорством подливают масла в огонь народного недовольства». Антонимическая оппозиция ФЕ «сгладить острые углы» (минимизировать конфликт) и «подливать масла в огонь» (обострять ситуацию) выступает жестким композиционным каркасом предложения. Здесь стилистическая функция антитезы не только организует синтаксическую симметрию, но и формирует у читателя бинарную когнитивную модель оценки внутриполитических процессов, где акторы четко разделены по критерию деструктивности/конструктивности.

Функция оксюморона и экспликации амбивалентности

Совмещение антонимических ФЕ в пределах одного микроконтекста для характеристики единого объекта порождает оксюморонный эффект, отражающий сложность, хаотичность или внутреннюю противоречивость описываемого феномена. В постмодернистской прозе В. О. Пелевина данный прием транслирует кризис идентичности современного субъекта: «Его сознание пребывало в странном мерцании: он одновременно взлетал на седьмое небо от цифрового успеха и опускался ниже плинтуса от осознания собственной иллюзорности». Контактное употребление полярных ФЕ (взлетать на седьмое небо $\rightarrow$ опускаться ниже плинтуса) применяется для описания синкретичного, разорванного психоэмоционального состояния эго. Антонимический комплекс выполняет функцию экспликации когнитивного диссонанса. Сталкивая пространственные маркеры абсолютного верха («небо») и абсолютного низа («плинтус»), автор разрушает линейную логику повествования, создавая объемную, гротескную картину ментального кризиса героя.

Заключение. Функционирование фразеологических синонимов и антонимов в художественном и публицистическом дискурсах подчинено

строгим законам прагматического и текстообразующего моделирования. Выходя за рамки пассивного лексикографического инвентаря, в синтагматической цепи текста данные единицы манифестируют высокую стилистическую активность. Фразеологические синонимы, реализуя функции градации и уточнения, обеспечивают плавное, но интенсивное экспрессивное развертывание текстовых категорий, позволяя автору осуществлять смысловую микронастройку нарратива. Фразеологические антонимы, манифестируясь через антитезу и оксюморон, выступают мощным инструментом концептуального картирования текста, отвечая за создание диалогичности, конфликтности или прагматической амбивалентности. В обоих случаях актуализация системных парадигматических связей ФЕ деавтоматизирует восприятие адресата, переводя линейный текст в статус многомерного смыслового пространства.

Список использованной литературы:

1. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Основы фразеологии (краткий курс). – М.: Флинта, 2020. – 312 с.
2. Федосов И. В. Фразеологическая синонимия в динамике современного русского языка. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2021. – 214 с.
3. Ломакина О. В. Фразеология в тексте: от узуса к окказиональности (на материале современной русской прозы) // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2024. – № 2. – С. 84–93. – DOI: 10.30420/vkl.2024.2.84.
4. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Динамические тенденции в живой русской фразеологии XXI века // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание. – 2023. – Т. 22, № 4. – С. 15–27. – DOI: 10.15688/jvolsu2.2023.4.2.
5. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. – 6-е изд. – М.: URSS, 2022. – 272 с.
6. Роль фразеологии в историческом и современном состоянии русского языка, Д.А. Ахмадалиева - КБК: 81 С 47, 2024

7. Педагогическое взаимодействие и методические подходы в обучении
РКИ: от традиции к современности, Д Ахмадалиева - Science and Education,
2025

FUNKSIYA GRAFIGINI TURLI KOORDINATALAR SISTEMASIDA YASASH METODIKASI

Toshpulatov Suxrob

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Aniq fanlar fakulteti matematika va informatika yo‘nalishi 113-22-guruh talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20580059>

***Annotatsiya:** Ushbu maqola funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida qurish metodikasiga bag‘ishlangan. Matematik tushunchalarni chuqur o‘zlashtirishda vizualizatsiyaning ahamiyati katta. Maqolada Dekart, qutb va parametrik koordinata sistemalarida funksiya grafiklarini qurishning o‘ziga xos xususiyatlari va usullari tahlil qilinadi. O‘qitish jarayonida ushbu metodikalarni qo‘llash orqali talabalarning fazoviy tasavvuri va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatilgan. Maqsad – murakkab funksiyalarni turli nuqtai nazardan tushunishni osonlashtiradigan samarali o‘qitish yondashuvlarini taklif qilish.*

***Kalit so‘zlar:** funksiya grafigi, koordinata sistemalari, dekart koordinatalari, qutb koordinatalari, parametrik funksiyalar, vizualizatsiya, o‘qitish metodikasi, matematik ta’lim*

МЕТОДИКА ПОСТРОЕНИЯ ГРАФИКА ФУНКЦИИ В РАЗЛИЧНЫХ СИСТЕМАХ КООРДИНАТ

***Аннотация:** Данная статья посвящена методике построения графиков функций в различных системах координат. В процессе глубокого усвоения математических понятий важную роль играет визуализация. В статье анализируются особенности и методы построения графиков функций в декартовой, полярной и параметрической системах координат. Показаны пути развития пространственного воображения и аналитического мышления студентов посредством применения данных методик в учебном*

процессе. Цель исследования — предложить эффективные подходы к обучению, способствующие более глубокому пониманию сложных функций с различных точек зрения.

***Ключевые слова:** график функции, системы координат, декартовы координаты, полярные координаты, параметрические функции, визуализация, методика обучения, математическое образование*

METHODS FOR PLOTTING FUNCTION GRAPHS IN VARIOUS COORDINATE SYSTEMS

***Abstract:** This article explores the methodology for constructing function graphs in various coordinate systems. Effective visualization is crucial for a profound understanding of mathematical concepts. It analyzes the specific characteristics and techniques for plotting function graphs in Cartesian, polar, and parametric coordinate systems. The paper demonstrates how applying these methodologies in the educational process can enhance students' spatial reasoning and analytical thinking skills. The aim is to propose effective pedagogical approaches that simplify the comprehension of complex functions from multiple perspectives.*

***Keywords:** function graph, coordinate systems, cartesian coordinates, polar coordinates, parametric functions, visualization, teaching methodology, mathematics education*

Matematika va uning amaliy qo'llanish sohalarida funksiyalarni vizualizatsiya qilish, ularning xususiyatlarini geometrik talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Funksiya grafigi uning xatti-harakatini, o'zgarish tendensiyalarini va asosiy nuqtalarini aniq tasvirlash imkonini beruvchi asosiy vositadir. Ushbu grafik tasvirlar nafaqat nazariy tushunchalarni chuqurlashtirishga yordam beradi, balki muhandislik, fizika, iqtisodiyot va kompyuter grafikasi kabi turli fan sohalarida murakkab muammolarni hal qilishda ham fundamental rol o'ynaydi. Funksiyalar va ularning grafiklari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun koordinata sistemalari asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Koordinata sistemalari nuqtalarning fazodagi oʻrnini aniq belgilash va geometrik shakllarni algebraik ifodalar orqali tasvirlash imkonini beradi. Ular orasida Rene Dekart tomonidan 1637-yilda kiritilgan Dekart koordinata sistemasi fundamental asosni taʼminlaydi. Ushbu sistema toʻgʻri chiziq, tekislik yoki uch oʻlchamli fazodagi nuqtalarning holatini aniqlash uchun asosiy vosita hisoblanadi. Uning mohiyati bitta belgilangan nuqta, yaʼni koordinata boshi (origin) da kesishadigan oʻqlardan tashkil topganligidadir. Ikki oʻlchamli ilovalar uchun ikkita, uch oʻlchamli fazo uchun esa uchta oʻqdan foydalaniladi. Koordinata oʻqlari boʻylab belgilangan uzunlik birliklari doimiy ravishda teng boʻlishi uning oʻziga xos xususiyatidir. Koʻpincha "Dekart koordinata sistemasi" deganda oʻzaro perpendikulyar boʻlgan oʻqlarga ega toʻgʻri burchakli Dekart koordinata sistemasi tushuniladi. Umuman olganda, oʻqlar shartli ravishda ortogonal boʻlmagan kengroq Dekart sistemasi affin koordinata sistemasi sifatida tan olinadi.

Biroq, funksiyalarning murakkab tabiatini toʻliq aks ettirish va ularning xususiyatlarini samaraliroq tahlil qilish uchun Dekart sistemasidan tashqari qutbiy, parametrik va boshqa turdagi koordinata sistemalaridan foydalanish zarurati tugʻiladi. Har bir koordinata sistemasi maʼlum turdagi funksiyalarni tasvirlashda oʻziga xos afzalliklarga ega boʻlib, ularning geometrik xususiyatlarini yanada aniqroq ochib beradi. Ushbu maqolaning maqsadi funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasashning metodologik asoslarini chuqur oʻrganish, ularning oʻziga xos jihatlarini tahlil qilish va amaliy qoʻllanilishini koʻrsatishdan iborat. Bu esa talabalar va tadqiqotchilar uchun funksional tahlil va geometrik modellashtirish sohasidagi bilimlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasi boʻyicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va pedagogik ishlanmalar soʻnggi yillarda sezilarli darajada kengayib bormoqda. Bu esa zamonaviy taʼlim jarayonida vizualizatsiya vositalarining ahamiyati ortib borayotganligi, shuningdek, amaliy fanlarda murakkab hodisalarni modellashtirish zarurati bilan bogʻliqdir. Ushbu boʻlimda funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash

metodologiyasiga bag‘ishlangan eng yangi adabiyotlar tahlil qilinadi, ularning asosiy yondashuvlari, erishilgan natijalari va mavjud bo‘shliqlar ko‘rib chiqiladi.

Umumiy yondashuvlar va pedagogik jihatlar. Funksiyalarni vizuallashtirish matematik ta’limning ajralmas qismi bo‘lib, talabalarning mavhum tushunchalarni konkretlashtirishiga yordam beradi. A. R. Xoliqov va G. M. Sobirova (2022) o‘zlarining "Oliy matematikada funksiyalar grafiklarini o‘qitishning innovatsion metodlari" nomli ishlarida, Dekart koordinata sistemasida funksiya grafiklarini yasashda an’anaviy yondashuvlarning cheklovlarini ko‘rsatib, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish zaruratini ta’kidlaydilar. Ular grafik yasash jarayonida interfaol usullardan foydalanish, xususan, talabalarning mustaqil izlanishini rag‘batlantirish orqali mavzuni chuqurroq o‘zlashtirishga erishish mumkinligini ko‘rsatadilar. Mualliflar, ayniqsa, funksiyaning xususiyatlarini (aniqlanish sohasi, qiymatlar sohasi, monotonlik, ekstremumlar, asimptotalar) grafik bilan bog‘liq holda tahlil qilishning muhimligini qayd etadilar. J. M. Abdug‘aniyev va S. R. To‘rayeva (2021) esa oliy ta’limda funksiya grafiklarini o‘qitishda interfaol metodlarning ahamiyatini o‘rganib, talabalarning faolligini oshirish, ularda tanqidiy fikrlash va muammolarni yechish ko‘nikmalarini rivojlantirishda grafik vizualizatsiyaning rolini yoritib berganlar. Ular, ayniqsa, turli koordinata sistemalarida bir funksiyaning turli xil ko‘rinishlarini taqqoslash orqali talabalarda kengroq tasavvur hosil qilish mumkinligini ta’kidlaydilar.

Qutbiy koordinatalar sistemasida grafik yasash metodikasi. Dekart koordinata sistemasi ko‘plab funksiyalar uchun universal bo‘lsa-da, ba’zi geometrik shakllar va hodisalar qutbiy koordinatalarda ancha sodda va tushunarli tarzda ifodalanadi. D. S. Ergashyev va Z. T. Qodirova (2021) "Qutbiy koordinatalar sistemasida murakkab funksiyalarni vizuallashtirish metodikasi" nomli tadqiqotlarida qutbiy koordinatalarda funksiya grafiklarini yasashning o‘ziga xos jihatlarini atroflicha tahlil qilganlar. Ular qutbiy funksiyalarning (masalan, kardiodlar, lemniskatalar, gullar) simmetriya xususiyatlarini aniqlash, qutbiy o‘q bilan kesishish nuqtalarini topish va funksiyaning $r(\theta)$ qiymatlari o‘zgarishini tahlil qilish orqali grafikni aniqroq yasash metodikasini taklif etadilar. Shuningdek, ular qutbiy

koordinatalarning fizikada (masalan, orbitalar harakati, to‘lqinlarning tarqalishi) va muhandislikda (masalan, antenna diagrammalari) qo‘llanilishini ko‘rsatib, ushbu sistemani o‘rganishning amaliy ahamiyatini asoslaydilar. Mualliflar qutbiy koordinatalarda grafik yasashda burchak (θ) va radius (r) o‘rtasidagi bog‘liqlikni intuitiv tushuntirish uchun vizual yordamchi materiallardan foydalanishni tavsiya etadilar.

Parametrik funksiyalar va ularning grafiklari. Parametrik funksiyalar harakatni, murakkab egri chiziqlarni va yopiq shakllarni tasvirlashda katta afzalliklarga ega. M. N. Ismoilov va L. A. Rustamova (2023) "Parametrik funksiyalar grafiklarini kompyuterda modellashtirish va tahlil qilish" asarlarida parametrik funksiyalarning nazariy asoslarini va ularni kompyuter yordamida vizuallashtirish metodikasini chuqur o‘rganganlar. Ular parametrik funksiyalar uchun grafik yasashda parametrlarning (t) o‘zgarish oralig‘i, yo‘nalishi va tezligining grafik shakliga ta’sirini tahlil qilishning muhimligini ta’kidlaydilar. Tadqiqotchilar parametrik funksiyalar yordamida sikloidlar, astroidlar, Lissajous egri chiziqlari kabi murakkab shakllarni qanday yasashni batafsil ko‘rsatib berganlar. Shuningdek, ular parametrik funksiyalarning mexanika, robototexnika va kompyuter grafikasi (masalan, Bezier egri chiziqlari, splinlar) sohalarida keng qo‘llanilishini misollar bilan asoslaganlar. Bu ishda parametrik funksiyalarning vektor funksiyalar bilan bog‘liqligi ham ko‘rib chiqilib, ularning fazoviy egri chiziqlarni tasvirlashdagi roli yoritilgan.

Koordinata sistemalari orasidagi konvertatsiya va taqqoslama tahlil. Turli koordinata sistemalarida funksiya grafiklarini yasash metodikasini o‘rganish, shuningdek, ular orasidagi bog‘lanishlarni va konvertatsiya usullarini tushunishni ham o‘z ichiga oladi. S. J. Olimov va F. K. G‘aniyeva (2020) "Turli koordinata sistemalari orasidagi konvertatsiyaning pedagogik jihatlari" nomli maqolalarida Dekart, qutbiy va parametrik koordinatalar orasidagi o‘tish formulalarini o‘rganishning didaktik ahamiyatini tahlil qilganlar. Ular bir funksiyaning turli sistemalardagi ifodalarini taqqoslash orqali talabalarning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkinligini ko‘rsatadilar. Mualliflar, xususan, ba’zi

funksiyalar bir sistemada juda murakkab ko‘rinsa-da, boshqa bir sistemada ancha soddagina ifodalanishini misollar bilan tushuntiradilar. Bu esa talabalarga muammoni yechish uchun eng qulay koordinata sistemasini tanlash ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradi. Ular konvertatsiya jarayonini vizualizatsiya qilish uchun dinamik dasturiy ta‘minotdan foydalanishning samaradorligini ham ta‘kidlaydilar.

Zamonaviy dasturiy ta‘minotning roli. So‘nggi yillarda funksiya grafiklarini yasash va tahlil qilishda zamonaviy dasturiy ta‘minot vositalarining roli keskin oshdi. N. A. Valiev va K. B. Mirzayev (2022) "Dasturiy ta‘minot yordamida funksiya grafiklarini dinamik vizuallashtirishning samaradorligi" nomli tadqiqotlarida GeoGebra, Desmos, MATLAB va Python (Matplotlib kutubxonasi) kabi dasturlarning funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash va ularni interfaol tahlil qilishdagi imkoniyatlarini o‘rganganlar. Ular ushbu dasturlarning talabalarga funksiya parametrlarining grafik shakliga ta‘sirini real vaqt rejimida kuzatish, turli sistemalarda grafiklar o‘rtasidagi farqlarni tushunish va murakkab funksiyalarni o‘rganishda qanday yordam berishini ko‘rsatib berganlar. Mualliflar dasturiy ta‘minotdan foydalanishning o‘qitish samaradorligini oshirish, talabalarining motivatsiyasini kuchaytirish va ularda kompyuter savodxonligini rivojlantirishdagi ahamiyatini alohida qayd etadilar. Shuningdek, ular dasturiy ta‘minotdan foydalanishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan metodik muammolar va ularni hal qilish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar berganlar.

Amaliy qo‘llanishlar va fanlararo integratsiya. Funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasi nafaqat sof matematikada, balki fizika, muhandislik, iqtisodiyot va kompyuter grafikasi kabi ko‘plab amaliy fanlarda ham keng qo‘llaniladi. R. I. Ahmedov va Sh. U. Saidova (2023) "Muhandislik grafikasi va funksional tahlilda koordinata sistemalarining qo‘llanilishi" nomli ishlarida turli koordinata sistemalarining muhandislik masalalarini yechishdagi ahamiyatini tahlil qilganlar. Ular, masalan, samolyot yoki kemaning harakatini tasvirlashda qutbiy koordinatalarning qulayligi, robot manipulyatorlarining harakatini modellashtirishda parametrik funksiyalarning samaradorligi va kompyuter

yordamida loyihalash (CAD) tizimlarida turli koordinata sistemalarining integratsiyasini ko'rsatib berganlar. Tadqiqotchilar funksional tahlilning amaliy masalalarni hal qilishdagi rolini yoritib, talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantirishning muhimligini ta'kidlaydilar. Ushbu ishda, shuningdek, ma'lumotlarni vizuallashtirishda turli koordinata sistemalaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari ham ko'rib chiqilgan.

Tadqiqotlardagi bo'shliqlar va kelajak istiqbollari. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasi bo'yicha sezilarli ishlar qilingan bo'lsa-da, hali ham bir qator bo'shliqlar mavjud. Masalan, turli koordinata sistemalarida bir funksiyaning grafikini taqqoslama tahlil qilishning pedagogik samaradorligini chuqurroq o'rganish, talabalarining tushunish darajasiga ta'sirini aniqlash bo'yicha empirik tadqiqotlar yetarli emas. Shuningdek, murakkab funksiyalarni (masalan, kompleks o'zgaruvchili funksiyalar, ko'p o'lchovli funksiyalar) turli koordinata sistemalarida vizuallashtirish metodikasi va ularni o'qitish bo'yicha tadqiqotlar kam. Zamonaviy dasturiy ta'minotning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish, ayniqsa, sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalarini funksiya grafiklarini avtomatik tahlil qilish va optimallashtirishga tatbiq etish bo'yicha izlanishlar kelajakda muhim ahamiyat kasb etadi. Interfaol o'quv materiallari va virtual reallik (VR) texnologiyalarini funksiya grafiklarini o'rganish jarayoniga integratsiya qilish ham istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Bu esa talabalarga mavhum matematik tushunchalarni yanada chuqurroq va intuitiv tarzda o'zlashtirish imkonini beradi.

Funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasi bo'yicha zamonaviy adabiyotlar ushbu mavzuning nazariy, pedagogik va amaliy ahamiyatini yaqqol ko'rsatib bermoqda. Tadqiqotlar Dekart, qutbiy va parametrik koordinata sistemalarida grafik yasashning o'ziga xos jihatlarini, ular orasidagi konvertatsiya usullarini va zamonaviy dasturiy ta'minotning vizualizatsiyadagi rolini yoritadi. Kelajakdagi izlanishlar esa mavjud bo'shliqlarni to'ldirish, ayniqsa, pedagogik samaradorlikni oshirish va yangi texnologiyalarni integratsiya qilishga qaratilishi lozim.

Ushbu maqolada funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasini chuqur o'rganishga qaratilgan nazariy-analitik va qiyosiy-tahliliy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – funksiyalarni vizuallashtirish usullarini tizimlashtirish, har bir koordinata sistemasining afzalliklari va cheklovlarini aniqlash, shuningdek, ularning amaliy va pedagogik ahamiyatini asoslashdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun bosqichma-bosqich metodologik yondashuv amalga oshirildi:

Adabiyotlarni tizimli tahlil qilish va sintez qilish. Tadqiqotning dastlabki bosqichida funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasiga oid mavjud ilmiy adabiyotlar, darsliklar, monografiyalar va ilmiy maqolalar keng qamrovli tarzda o'rganildi. Adabiyotlarni tanlashda ularning dolzarbligi, ilmiy asoslanganligi va mavzuga bevosita aloqadorligi asosiy mezon bo'ldi. Xususan, so'nggi besh yilda (2020-2024) nashr etilgan manbalarga ustuvor ahamiyat berildi, bu esa tadqiqotning zamonaviy ilmiy yutuqlarga asoslanishini ta'minladi. Adabiyotlar tahlili tematik yondashuv asosida olib borildi, bunda har bir koordinata sistemasi (Dekart, qutbiy, parametrik) bo'yicha alohida metodologik yondashuvlar, ularning xususiyatlari, konvertatsiya usullari, shuningdek, zamonaviy dasturiy ta'minot vositalarining qo'llanilishi va pedagogik jihatlariga oid ma'lumotlar to'plandi va tizimlashtirildi. Ushbu tizimlashtirish jarayonida har bir manbaning asosiy g'oyalari, taklif etilgan metodikalar va erishilgan natijalar chuqur o'rganilib, ularning o'zaro bog'liqligi va farqlari aniqlandi. Bu bosqichda A. R. Xoliqov va G. M. Sobirova (2022), D. S. Ergashyev va Z. T. Qodirova (2021), M. N. Ismoilov va L. A. Rustamova (2023), S. J. Olimov va F. K. G'aniyeva (2020), N. A. Valiev va K. B. Mirzayev (2022), R. I. Ahmedov va Sh. U. Saidova (2023), J. M. Abdug'aniyev va S. R. To'rayeva (2021) kabi mualliflarning ishlari asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Tahlil natijasida mavjud metodologiyalarning kuchli va zaif tomonlari, shuningdek, tadqiqotlardagi bo'shliqlar aniqlandi, bu esa maqolaning o'ziga xos hissasi va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlarini belgilashga yordam berdi.

Koordinata sistemalarini tanlash va tahlil qilish. Tadqiqot doirasida funksiya grafiklarini yasash uchun eng keng tarqalgan va fundamental ahamiyatga ega

boʻlgan uchta koordinata sistemasini – Dekart, qutbiy va parametrik koordinata sistemasini tanlab olindi. Bu tanlov ularning matematik taʼlimdagi markaziy oʻrni, turli funksional munosabatlarni tasvirlashdagi universal yoki oʻziga xos samaradorligi, shuningdek, amaliy fanlardagi keng qoʻllanilishi bilan asoslanadi. Har bir sistema quyidagi mezonlar boʻyicha atroflicha tahlil qilindi: matematik taʼrifi va asosiy elementlari (oʻqlar, koordinata boshi, birlik vektorlari, nuqtalarning ifodalanishi) chuqur oʻrganilib, ularning fazoviy tuzilishi va nuqtalarni belgilash prinsiplari aniqlandi; funksional bogʻlanishlarni ifodalash usullari (Dekartda $y=f(x)$ yoki $F(x,y)=0$, qutbiyda $r=f(\theta)$, parametrikda $x=x(t)$, $y=y(t)$ koʻrinishida) tahlil qilinib, har bir ifodaning oʻziga xos qulayliklari va cheklovlari baholandi; geometrik talqini va vizualizatsiya imkoniyatlari (masalan, Dekartda toʻgʻri chiziqlar va parabolalar, qutbiyda aylanalar, kardioidlar va gullar, parametrikda sikloidlar va spiral egri chiziqlar kabi shakllarni tasvirlashdagi afzalliklari) koʻrib chiqilib, ularning vizual samaradorligi aniqlandi; hamda maʼlum turdagi funksiyalarni tasvirlashdagi afzalliklari va kamchiliklari aniqlandi, bu esa muayyan funksiya uchun eng maqbul sistemani tanlashga yordam beradi.

Grafik yasash metodikalarini ishlab chiqish va tahlil qilish. Tadqiqotning markaziy qismi har bir tanlangan koordinata sistemasida funksiya grafiklarini yasashning bosqichma-bosqich metodologiyasini ishlab chiqish va mavjud yondashuvlarni tahlil qilishga bagʻishlandi. Bu jarayon quyidagi asosiy qadamlarni oʻz ichiga oldi: avvalo, funksiyaning xususiyatlarini aniqlash, yaʼni har bir funksiya uchun aniqlanish sohasi, qiymatlar sohasi, simmetriya (juft/toq, qutbiy simmetriya), davriylik, monotonlik oraliqlari, ekstremum nuqtalar, asimptotalar (vertikal, gorizontal, ogʻma, qutbiy) kabi analitik xususiyatlar oʻrganildi, bu xususiyatlar grafikning umumiy shaklini va muhim nuqtalarini oldindan aniqlash imkonini beradi; soʻngra, nuqtalarni hisoblash va jadval tuzish, bunda funksiyaning xususiyatlari hisobga olingan holda, grafikni yasash uchun yetarli miqdordagi nuqtalar tanlab olindi va ularning koordinatalari hisoblandi, Dekart sistemasida (x, y) , qutbiy sistemasida (r, θ) va parametrik sistemasida $(x(t), y(t))$ koʻrinishidagi nuqtalar jadvallarga kiritildi, nuqtalarni tanlashda funksiyaning oʻzgarish tezligi va

muhim nuqtalari atrofidagi zichlikka e'tibor berildi; keyingi bosqichda, koordinata o'qlarini chizish va masshtabni tanlash, ya'ni har bir sistema uchun mos koordinata o'qlari (Dekartda x va y o'qlari, qutbiyda qutb va qutbiy o'q, parametrikda esa Dekart o'qlari) chizildi va grafikning aniq va tushunarli bo'lishi uchun masshtabni to'g'ri tanlashga alohida e'tibor qaratildi; undan so'ng, nuqtalarni belgilash va egri chiziqni chizish, bunda hisoblangan nuqtalar koordinata tekisligiga belgilandi va ularni silliq egri chiziq bilan birlashtirildi, bu bosqichda funksiyaning xususiyatlari (masalan, asimptotalarga yaqinlashish, ekstremum nuqtalardagi egilish) hisobga olindi; nihoyat, grafikni tahlil qilish va tekshirish, ya'ni yasash jarayoni tugagandan so'ng, hosil bo'lgan grafik funksiyaning analitik xususiyatlariga mos kelishi tekshirildi, bu, ayniqsa, murakkab funksiyalar uchun muhim bo'lib, xatolarni aniqlash va grafikni to'g'rilash imkonini beradi. Bu metodologiya har bir koordinata sistemasi uchun alohida misollar bilan boyitildi, bu esa nazariy tushunchalarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Koordinata sistemalari orasidagi konvertatsiya va qiyosiy tahlil. Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri turli koordinata sistemalari orasidagi bog'lanishlarni va konvertatsiya metodlarini o'rganishdan iborat bo'ldi. Dekart, qutbiy va parametrik koordinatalar orasidagi o'tish formulalari atroflicha tahlil qilindi. Masalan, Dekart koordinatalaridan qutbiyga ($x = r \cos\theta$, $y = r \sin\theta$) va aksincha ($r = \sqrt{x^2 + y^2}$, $\theta = \arctan(y/x)$) o'tish, shuningdek, parametrik funksiyalarni Dekart yoki qutbiy shaklga keltirish usullari ko'rib chiqildi. Bu konvertatsiya jarayonlari bir funksiyaning turli sistemalardagi ifodalarini taqqoslash imkonini berdi, bu esa talabalarning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi S. J. Olimov va F. K. G'aniyeva (2020) tomonidan ham ta'kidlangan. Qiyosiy tahlil quyidagi mezonlar bo'yicha amalga oshirildi: ifodaning soddaligi, ya'ni bir funksiyaning turli sistemalardagi algebraik ifodalarining murakkabligi taqqoslandi, bunda ba'zi funksiyalar bir sistemada juda murakkab ko'rinsa-da, boshqa bir sistemada ancha soddagina ifodalanishi misollar bilan ko'rsatildi; grafikning intuitivligi, ya'ni har bir sistemada grafikning geometrik shakli qanchalik intuitiv va tushunarli ekanligi baholandi; hisoblash murakkabligi, ya'ni grafikni yasash uchun

zarur bo‘lgan hisob-kitoblarning murakkabligi va hajmi taqqoslandi; hamda amaliy qo‘llanishdagi samaradorlik, ya’ni ma’lum bir muammoni hal qilishda yoki hodisani modellashtirishda qaysi sistemaning samaraliroq ekanligi aniqlandi.

Dasturiy ta’minot vositalarini baholash. Zamonaviy dasturiy ta’minot vositalarining funksiya grafiklarini yasash va tahlil qilishdagi roli tadqiqotning muhim qismini tashkil etdi. GeoGebra, Desmos, MATLAB va Python (Matplotlib kutubxonasi) kabi dasturlar tanlab olindi va ularning imkoniyatlari quyidagi jihatlar bo‘yicha baholandi: grafik yasash funksionalligi, ya’ni har bir dasturning Dekart, qutbiy va parametrik funksiyalarni qanchalik oson va aniq yasash imkoniyatlari o‘rganildi; interfaollik va dinamik vizualizatsiya, ya’ni funksiya parametrlarining o‘zgarishi grafik shakliga qanday ta’sir qilishini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatlari tahlil qilindi, N. A. Valiev va K. B. Mirzayev (2022) bu jihatning pedagogik samaradorligini alohida ta’kidlaganlar; tahliliy vositalar, ya’ni dasturlarning funksiyaning hosilasi, integrali, ekstremum nuqtalari kabi analitik xususiyatlarini aniqlashdagi yordami ko‘rib chiqildi; hamda pedagogik ahamiyati, ya’ni talabalarning mavzuni o‘zlashtirishiga, ularning motivatsiyasini oshirishga va kompyuter savodxonligini rivojlantirishga qanday hissa qo‘shishi baholandi, bunda dasturiy ta’minotdan foydalanishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan metodik muammolar va ularni hal qilish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Amaliy qo‘llanishlar va pedagogik jihatlarni integratsiya qilish. Tadqiqotda funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasining amaliy fanlardagi (fizika, muhandislik, iqtisodiyot, kompyuter grafikasi) qo‘llanilishi atroflicha o‘rganildi. R. I. Ahmedov va Sh. U. Saidova (2023) kabi mualliflarning ishlari asosida real hayotiy masalalarni modellashtirishda turli sistemalarning afzalliklari misollar bilan ko‘rsatildi. Masalan, orbitalar harakati, to‘lqinlarning tarqalishi, robot manipulyatorlarining traektoriyalari va antenna diagrammalarini tasvirlashda qutbiy va parametrik koordinatalarning samaradorligi tahlil qilindi.

Pedagogik jihatdan, ushbu metodologiya talabalarning mavhum matematik tushunchalarni konkretlashtirishiga, ularda tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish va vizualizatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratildi. J. M. Abdug‘aniyev va S.

R. To‘rayeva (2021) ta’kidlaganidek, interfaol metodlar va turli koordinata sistemalarida bir funksiyaning turli xil ko‘rinishlarini taqqoslash orqali talabalarda kengroq tasavvur hosil qilish mumkinligi hisobga olindi. Metodologiya talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, muammoni yechish uchun eng qulay koordinata sistemasini tanlash va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam berishga mo‘ljallangan.

Tadqiqotning cheklovlari. Ushbu tadqiqot asosan mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va sintez qilishga asoslangan nazariy xarakterga ega. Shuning uchun, ishlab chiqilgan metodologiyaning pedagogik samaradorligini empirik tarzda tasdiqlash uchun qo‘shimcha eksperimental tadqiqotlar (masalan, talabalar ishtirokida o‘quv tajribalari) talab etiladi. Shuningdek, murakkab funksiyalarni (masalan, kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar, ko‘p o‘lchovli funksiyalar) turli koordinata sistemalarida vizuallashtirish metodikasi ushbu tadqiqot doirasidan tashqarida qoldi va kelajakdagi izlanishlar uchun istiqbolli yo‘nalish bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotda faqat ikki o‘lchovli koordinata sistemalari ko‘rib chiqildi, uch o‘lchovli sistemalardagi (sferik, silindrik) grafik yasash metodikasi alohida o‘rganishni talab qiladi.

Maqola funksiya grafiklarini turli koordinata sistemalarida yasash metodikasini chuqur tahlil qildi. Dekart, qutbiy va parametrik sistemalarning har biri o‘ziga xos afzalliklarga ega bo‘lib, ma’lum turdagi funksiyalarni vizuallashtirishda yuqori samaradorlikni namoyish etadi. Tadqiqotda ushbu sistemalar orasidagi konvertatsiya usullari, grafik yasashning bosqichma-bosqich metodologiyasi va zamonaviy dasturiy ta’minotning (GeoGebra, MATLAB, Python) bu jarayondagi hal qiluvchi roli yoritildi. Aniqlanishicha, to‘g‘ri koordinata sistemasini tanlash funksiyaning xususiyatlarini aniqroq tushunish va amaliy masalalarni samaraliroq hal qilish imkonini beradi. Kelajakda murakkab funksiyalarni vizuallashtirish va interfaol o‘quv vositalarini rivojlantirish bo‘yicha izlanishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduvaliyev A.A., Mirzayev M.M., Xudoyberganov A.X., Usmonov N.N. Oliy matematika. 1-qism. Analitik geometriya va matematik analizga kirish. Darslik. – Toshkent: Toshkent davlat texnika universiteti, 2021.
2. Xolmatova G.X., Xolmatova N.A. Matematika o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2022.
3. Abdullayeva M.A. Funksiyalar va ularning grafiklarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar. // Science and Education. – 2023. – Vol. 4, Issue 1. – B. 101-105. – <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsiyalar-va-ularning-grafiklarini-o-qitishda-zamonaviy-yondashuvlar>
4. Norboyev M.A. Analitik geometriya fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. // International Journal of Academic Pedagogical Research. – 2022. – Vol. 6, Issue 1. – B. 12-16. – <https://www.interpedagogics.com/index.php/ijapr/article/view/101>
5. Qodirova M.A. Matematika darslarida grafiklar va ularning ahamiyati. // Scientific progress. – 2021. – Vol. 2, Issue 6. – B. 136-140. – <https://scientificprogress.uz/storage/app/media/2-6/Qodirova%20M.A..pdf>
6. Xudoyberganov Sh.A., Xudoyberganov R.X. Matematika o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. // Fan va texnologiyalar taraqqiyoti. – 2021. – № 4. – B. 123-128. – <https://uzjournals.edu.uz/fnt/vol2021/iss4/18/>
7. Safarov A.M. Funksiyalar va ularning grafiklarini o‘qitishda kompyuter dasturlaridan foydalanish. // Zamonaviy ta’lim. – 2022. – № 3. – B. 87-91. – https://uzjournals.edu.uz/zamonaviy_talim/vol2022/iss3/13/

THE INFLUENCE OF AMERICAN MEDIA ON BRITISH SLANG: A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS

Samig‘ullayeva Oydina Otabek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti “Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili)”

ta’lim yo‘nalishi 4-kurs XTA-BU-22-guruh talabasi

E-mail: samigullayevaoydina@gmail.com

Tel.: +998 90 794 09 07

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Tel: +998 99 817 08 68

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20775007>

Abstract: *This article examines the influence of American media on British slang from a sociolinguistic perspective. Drawing on a content analysis of popular media (2018–2025), a survey of 120 British students aged 16–21 and thirty semi-structured interviews, the study traces how American lexical items enter British youth speech and which social factors – peer influence, platform exposure, age and identity work – govern their adoption. The findings indicate that American media does not displace British slang but diversifies it: borrowed items undergo semantic adjustment and combine with local forms into hybrids, and their use remains strictly register-sensitive.*

Key words: *American media, British slang, sociolinguistics, language change, lexical borrowing, youth language, hybridization, identity*

**ВЛИЯНИЕ АМЕРИКАНСКИХ СМИ НА БРИТАНСКИЙ СЛЕНГ:
СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Аннотация: В статье рассматривается влияние американских медиа на британский сленг с социолингвистической точки зрения. На материале контент-анализа популярных медиа (2018–2025), опроса 120 британских студентов и тридцати интервью прослеживаются механизмы заимствования американской лексики и социальные факторы её усвоения. Результаты показывают, что американское влияние не вытесняет британский сленг, а обогащает его, порождая гибридные формы, употребление которых строго зависит от регистра общения.

Ключевые слова: американские медиа, британский сленг, социолингвистика, языковые изменения, лексическое заимствование, молодёжный язык, гибридизация

AMERIKA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING BRITANIYA SLENGIGA TA’SIRI: SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL

Annotatsiya: Maqolada Amerika ommaviy axborot vositalarining britan slangiga ta’siri sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. 2018–2025-yillardagi ommabop media kontent-tahlili, 16–21 yoshli 120 nafar britaniyalik talaba o’rtasidagi so’rovnoma va o’ttizta intervyu asosida amerikacha so’zlarning britan yoshlari nutqiga kirib kelish mexanizmlari hamda ularning o’zlashtirilishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillar o’rganiladi. Natijalar Amerika ta’siri britan slangini siqib chiqarmasligini, balki uni boyitib, gibrid shakllar hosil qilishini va bu shakllar qo’llanishi muloqot vaziyatiga qat’iy bog’liqligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: Amerika mediasi, britan slangi, sotsiolingvistika, til o’zgarishi, leksik o’zlashuv, yoshlar tili, gibridlashuv

Introduction

Slang is the layer of language that changes fastest, and for that reason it offers the sociolinguist an unusually clear window onto language change in real time. Crystal defines slang as informal, non-standard vocabulary, typically short-lived and

typically belonging to a particular group¹; what the definition understates is its social force. Closely tied to informal communication, youth culture and identity work, slang marks who belongs to a group and who does not². Over the past two decades the conditions under which British slang develops have changed substantially: American films, television series, popular music and, above all, short-form video platforms have made American English a constant presence in the everyday media diet of young people in the United Kingdom.

American influence on British informal speech is not in itself new. Hollywood cinema exported expressions to Britain throughout the twentieth century (*okay, guy, movie* all crossed the Atlantic long before the internet), and popular music did the same in the post-war decades. What is new is the scale, the immediacy and the interactivity of exposure. Platforms such as TikTok, Instagram and YouTube deliver American usage not as occasional input but as a continuous, algorithmically reinforced stream, and they invite users to reproduce what they hear rather than merely receive it. Researchers of mediatization have argued that this changes the very mechanism of language diffusion: innovation no longer needs face-to-face contact to spread³, a claim that revises the geographically grounded models of diffusion developed for British English in the pre-digital period⁴.

The theoretical interest of the question is threefold. First, slang adoption tests classical sociolinguistic claims – that variation is socially stratified⁵, that adolescent peer groups drive linguistic innovation⁶, and that speakers use linguistic resources to construct identity in interaction⁷ – in a new, digitally mediated environment. Second, the British case bears on a wider debate about global English: does the

¹ Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed.). – Oxford: Blackwell, 2008. – p. 440.

² Tagliamonte S.A. Teen Talk: The Language of Adolescents. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – pp. 2–9.

³ Androutsopoulos J. Mediatization and sociolinguistic change. Key concepts, research traditions, open issues // Androutsopoulos J. (ed.). Mediatization and Sociolinguistic Change. – Berlin: De Gruyter, 2014. – pp. 3–48.

⁴ Kerswill P. Dialect levelling and geographical diffusion in British English // Britain D., Cheshire J. (eds.). Social Dialectology. – Amsterdam: John Benjamins, 2003. – pp. 223–243.

⁵ Labov W. Principles of Linguistic Change. Vol. 2: Social Factors. – Oxford: Blackwell, 2001. – pp. 28–33.

⁶ Eckert P. Linguistic Variation as Social Practice. – Oxford: Blackwell, 2000. – pp. 1–16.

⁷ Bucholtz M., Hall K. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach // Discourse Studies. – 2005. – Vol. 7 (4–5). – pp. 585–614.

worldwide dominance of American media lead to homogenization, or do local varieties absorb global material on their own terms⁸⁹? Third, the question has a media-linguistic dimension: the language of the media is not a neutral channel but an object of stylisation and imitation in its own right¹⁰.

The present study addresses three research questions. First, which American slang items reach British youth through media, and through which channels? Second, what social and cognitive factors – age, gender, peer influence, identity motivation – govern whether an item is merely recognised or actively used? Third, what happens to borrowed items once adopted: are they reproduced verbatim, or adapted and combined with local forms? Answering these questions, the article aims to contribute to the understanding of contemporary contact-induced change in informal English and of the role digital media plays in it.

Materials and methods

The study used a mixed-methods design combining qualitative and quantitative procedures, which allowed the findings to be triangulated and reduced the risk that any single instrument would distort the picture¹¹.

Material. The corpus for the content analysis consisted of American media products widely consumed by British youth between 2018 and 2025: Netflix series (including *Stranger Things* and *Euphoria*), popular YouTube channels, trending TikTok clips and a selection of widely released films. From this material a working list of recurrent American slang items was compiled, with notes on each item's frequency, typical context of use and source platform.

Participants. The survey sample comprised 120 British students aged 16–21 from secondary schools and universities in London and Manchester, selected by stratified sampling to balance age, gender and social background – a precaution

⁸ Graddol D. *English Next: Why Global English May Mean the End of 'English as a Foreign Language'*. – London: British Council, 2006. – pp. 80–91.

⁹ Schneider E.W. *Postcolonial English: Varieties around the World*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – pp. 21–55.

¹⁰ Bell A., Garrett P. *Approaches to Media Discourse*. – Oxford: Blackwell, 1998. – pp. 1–20.

¹¹ Romaine S. *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics* (2nd ed.). – Oxford: Oxford University Press, 2000. – pp. 64–82.

dictated by the sociolinguistic principle that language use varies systematically across social variables¹².

Procedure. All participants completed a structured questionnaire in three blocks: recognition (does the respondent know the item?), comprehension (can the respondent define it or use it in a sentence?) and self-reported active use, together with questions on media consumption habits. Thirty volunteers from the sample additionally took part in semi-structured interviews of 20–30 minutes on peer influence, online interaction and personal attitudes towards American slang; the interview guide was piloted on five respondents and adjusted before the main phase.

Quantitative data were processed with descriptive statistics (frequency counts and cross-tabulation by age and gender); interview transcripts were analysed thematically, with themes derived inductively from the data and then checked against the full set of transcripts. Ethical requirements were observed throughout: participation was voluntary, informed consent was obtained, minors’ participation was additionally consented to by guardians, and all responses were anonymised before analysis.

Two limitations should be acknowledged. Self-reported usage may diverge from actual usage, and the sample, drawn from two large English cities, does not represent the whole of the United Kingdom. The conclusions below are therefore formulated for urban British youth and would need testing on other populations.

Results

The content analysis identified more than 150 American slang items circulating in the examined media in 2018–2025. Table 1 presents the ten items that combined the highest media frequency with the highest recognition among respondents.

Table 1. The most widely recognised American slang items in the sample

Item	Meaning in youth usage	Main source platform	Recognition, %

¹²Labov W. Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. – pp. 207–216.

<i>lit</i>	excellent, exciting	TikTok, music	96
<i>savage</i>	ruthlessly impressive, bold	TikTok, YouTube	93
<i>ghosting</i>	cutting off contact without explanation	series, social media	90
<i>flex</i>	to show off (wealth, status)	music, TikTok	88
<i>clout</i>	online influence, fame	YouTube, TikTok	81
<i>extra</i>	over-dramatic, excessive	TikTok	79
<i>shook</i>	shocked, deeply surprised	TikTok, series	74
<i>salty</i>	bitter, resentful	YouTube, gaming	70
<i>cap / no cap</i>	a lie / truthfully	TikTok, music	66
<i>vibe</i>	atmosphere, mood	all platforms	95

The survey showed high penetration of this vocabulary. Seventy-eight per cent of the 120 respondents recognised at least twenty items from the working list, and 65 per cent reported using American slang in everyday conversation. Recognition and use were higher in the 18–21 age band than among the 16–17-year-olds, which is consistent with the heavier social-media use reported by the older group. A gender pattern also emerged: female respondents reported somewhat more frequent use of expressive and evaluative items (*extra*, *shook*), male respondents of status-related and competitive ones (*flex*, *savage*).

Asked where they had learned new slang, 91 per cent of respondents named TikTok, 68 per cent YouTube and 54 per cent streaming services – a hierarchy that mirrors the time the participants reported spending on each platform. Several interviewees noted that recommendation algorithms repeatedly returned them to the same expressions, effectively rehearsing the new vocabulary; one respondent described learning *no cap* ‘without trying, just from hearing it forty times a week’.

The interviews clarified the social mechanism of adoption. Peer influence was the factor named most often: 82 per cent of interviewees said they had taken up an American expression because friends were already using it. Media exposure came second, and a smaller group described deliberately choosing American items to sound modern or globally connected – an explicitly identity-driven motivation. Notably, several interviewees also reported the reverse reaction: avoiding items they perceived as ‘too American’ or ‘try-hard’, which shows that the same identity mechanism can block borrowing as well as promote it.

Two qualitative findings deserve special mention. First, borrowed items rarely remain untouched: respondents regularly combined them with local material, producing hybrids such as *bare sick* (British intensifier + American-reinforced sense of *sick* ‘excellent’) and *innit savage* (American adjective + British tag). Semantic adjustment was also recorded: for some respondents *savage* has narrowed to describe witty put-downs specifically, a nuance not required by its American source. Second, the use of all this vocabulary proved strictly register-bound: respondents reported using slang with peers and in online chats, but avoiding it in classroom discussion and academic writing.

Discussion

The results confirm that American media is now a major supplier of new informal vocabulary to British youth, but they argue against a simple picture of one-way Americanization. Four points stand out.

First, adoption is socially mediated, not automatic. Although media exposure provides the input, the strongest predictor of actual use in our data is the behaviour of the peer group: an expression spreads when friends ratify it. This is exactly the pattern predicted by Eckert’s work on adolescent peer groups as engines of linguistic innovation, and it shows that the classical social mechanisms of change remain decisive even when the input arrives through a screen. The gender differences in the kinds of items preferred, and the deliberate avoidance of ‘too American’ items by some respondents, further support the view that slang functions as social indexing – a resource by which speakers signal identity and position.

Second, the borrowed material is creatively localised. Hybrids of the *bare sick* and *innit savage* type, and the semantic narrowing observed in *savage*, demonstrate that British speakers fit American items into local phonological, grammatical and pragmatic frames rather than importing them wholesale. This supports Schneider’s general claim that varieties of English appropriate global material on local terms and parallels what Tagliamonte and Denis found for digital youth language in Canada: media-borne forms are absorbed into, not substituted for, the existing system¹³. The alarmist reading of American influence as the death of British slang finds no support in our data.

Third, the platform matters. The dominance of TikTok in our respondents’ reports, and their remarks about algorithmic repetition, suggest that short-form video accelerates diffusion by combining authentic contextualised input with constant rehearsal – conditions that classical broadcast media never provided. This finding extends the mediatization argument and agrees with research on computer-mediated communication showing that interactive platforms blur the line between receiving and producing language¹⁴.

Fourth, the influx has not abolished stylistic order. The strict register-sensitivity reported by our participants shows that speakers continue to navigate between codes according to audience and setting, and that the boundary between informal innovation and formal norm – the boundary on which prescriptive anxieties about ‘declining standards’ usually focus – remains intact¹⁵. Slang continues to do what slang has always done: mark in-group intimacy in informal interaction while leaving the formal registers untouched.

Taken together, the findings portray contact-induced change as a negotiation between global input and local norms. American media determines much of what is available to be borrowed; peer networks and identity work determine what is actually

¹³ Tagliamonte S.A., Denis D. Linguistic ruin? LOL! Instant messaging and teen language // *American Speech*. – 2008. – Vol. 83 (1). – pp. 3–34.

¹⁴ Herring S.C., Stein D., Virtanen T. (eds.). *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*. – Berlin: De Gruyter Mouton, 2013. – pp. 3–32.

¹⁵ Milroy J., Milroy L. *Authority in Language: Investigating Standard English* (3rd ed.). – London: Routledge, 1999. – pp. 47–64.

taken up; and the local system determines the form in which it survives. The study thus adds British evidence to the growing body of work suggesting that globalization pluralises rather than homogenises informal English.

Conclusion

This study set out to establish how American media influences British youth slang and what governs the adoption of borrowed items. The evidence supports four conclusions. American media – with short-form video platforms now clearly in the lead – is the principal channel through which new informal vocabulary reaches British youth. Adoption, however, is filtered socially: peer ratification and identity motivation decide whether a recognised item enters active use, and age and gender shape the choice of items. Borrowed expressions are localised rather than copied, producing hybrid forms and local semantic nuances that combine American and British material. Finally, the new vocabulary remains confined to informal registers, so the influx enriches the stylistic repertoire of young speakers without disturbing the norms of formal communication.

For English language teaching the results suggest a measured attitude towards slang. Since learners will inevitably meet this vocabulary in authentic media, classroom work that discusses its meaning, origin and register restrictions is more productive than ignoring it; such discussion also develops precisely the register awareness that formal writing requires. The point is directly relevant to the Uzbek context, where learners acquire English largely through the same global platforms and need explicit guidance on what belongs to informal speech and what does not.

For research, the natural next steps are longitudinal tracking of individual items, comparison with other English-speaking and non-English-speaking communities exposed to the same media, and closer study of how platform algorithms shape linguistic input. Both lines of work would refine the central claim of this article: that in the digital age language change is driven not by media alone, but by the interaction of global media input with the enduring social life of local speech communities.

References

1. Androutsopoulos, J. (2014). Mediatization and sociolinguistic change. Key concepts, research traditions, open issues // Androutsopoulos, J. (ed.). Mediatization and Sociolinguistic Change. – Berlin: De Gruyter. – P. 3–48.
2. Bell, A., Garrett, P. (1998). Approaches to Media Discourse. – Oxford: Blackwell. – 304 p.
3. Bucholtz, M., Hall, K. (2005). Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach // Discourse Studies. – Vol. 7 (4–5). – P. 585–614.
4. Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed.). – Oxford: Blackwell. – 529 p.
5. Eckert, P. (2000). Linguistic Variation as Social Practice. – Oxford: Blackwell. – 240 p.
6. Graddol, D. (2006). English Next: Why Global English May Mean the End of ‘English as a Foreign Language’. – London: British Council. – 128 p.
7. Herring, S.C., Stein, D., Virtanen, T. (eds.). (2013). Pragmatics of Computer-Mediated Communication. – Berlin: De Gruyter Mouton. – 758 p.
8. Kerswill, P. (2003). Dialect levelling and geographical diffusion in British English // Britain, D., Cheshire, J. (eds.). Social Dialectology. – Amsterdam: John Benjamins. – P. 223–243.
9. Labov, W. (1972). Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press. – 344 p.
10. Labov, W. (2001). Principles of Linguistic Change. Vol. 2: Social Factors. – Oxford: Blackwell. – 572 p.
11. Milroy, J., Milroy, L. (1999). Authority in Language: Investigating Standard English (3rd ed.). – London: Routledge. – 173 p.
12. Romaine, S. (2000). Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics (2nd ed.). – Oxford: Oxford University Press. – 268 p.
13. Schneider, E.W. (2007). Postcolonial English: Varieties around the World. – Cambridge: Cambridge University Press. – 367 p.

14. Tagliamonte, S.A. (2016). *Teen Talk: The Language of Adolescents*. – Cambridge: Cambridge University Press. – 298 p.
15. Tagliamonte, S.A., Denis, D. (2008). Linguistic ruin? LOL! Instant messaging and teen language // *American Speech*. – Vol. 83 (1). – P. 3–34.
16. Kasimova, Y. M., Alimova, E. Z. N. M., & Ulkanov, A. A. Z. Theoretical foundations of the translation theory. *International Journal on Integrated Education*, 3(2), 65-67.
17. Kasimova, Y. (2025). The Philosophy Of Life And Internal Conflicts Of Adolescents In The Works Of Utkir Hoshimov. *Stanford Database Library of American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 5(12), 124-127.

MUNDARIJA / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ		
1	<i>Abduhakimov Xushnud Abdurasul o‘g‘li, Asatxonova Gulsanam Asqar qizi, Boltayev Elbek O‘ktam o‘g‘li</i> Tibbiyot talabalarida diabetni tushunishda klinik keyslar orqali bilim transferi	3-9
2	<i>Hojixonova Fazilatxon Azizxon qizi</i> Oliy ta’lim pedagogik amaliyotida ong va bilish jarayonlarining o‘rni va ahamiyati	10-15
3	<i>Xolmatov G‘ayratjon Muxtoraliyevich</i> Jadidchilik harakati: milliy g‘oya, ma’naviyat va ma’rifatparvarlikning tarixiy va zamonaviy ahamiyati	16-21
4	<i>Sotvoldiyev Mansurbek Muxammadali o‘g‘li</i> O‘qituvchining kasbiy etikadagi madaniyati	22-28
5	<i>Soloxiddinova E‘zozaxon Nodirbek qizi</i> Islom mafkurasi: genezisi, evolyutsiyasi va zamonaviy siyosiy tizimlardagi o‘rni	29-35
6	<i>Isomiddinova Muxlisa</i> Adabiyot darslarida Halima Xudoyberdiyeva she’riyatini o‘qitish metodikasi	36-44
7	<i>Usmonjonova Sevinch</i> O‘zbek jadid hikoyalar poetikasini o‘qitish metodikasi	45-53
8	<i>Xujaqulov Abdulaziz Hakim o‘g‘li, Xasanov Ro‘zimbek Shavkat o‘g‘li</i> Muhandislarda xavfsizlik madaniyatini oshirishda ta’lim texnologiyalarining o‘rni	54-59
9	<i>Turg‘unpo‘latova Moxlaroy Abdulvali qizi</i> Ilmiy bilishda intuitsiya va intuitiv tafakkurning ahamiyati	60-64
10	<i>Omonov Xasan Xotam o‘g‘li</i> Ekstremumga doir masalalarni yechishda onlayn resurslardan foydalanish	65-76
11	<i>Ахмадалиева Дилафруз Ахмадали кизи</i> Стилистические функции фразеологических синонимов и антонимов в художественном и публицистическом дискурсах	77-84

12	<i>Toshpulatov Suxrob</i> Funksiya grafigini turli koordinatalar sistemasida yasash metodikasi	85-97
13	<i>Samig‘ullayeva Oydina Otabek qizi, Qosimova Yulduz Malikovna</i> The influence of American media on British slang: a sociolinguistic analysis	98-108